

Forord

Arbeidet med Kulturminnevernplan for Hurdal kommune startet våren 2002 etter mandat fra Hurdal kommunestyre. Laila Grastvedt Wiese ble engasjert til arbeidet, og det ble opprettet en referansegruppe som underveis kom med innspill til planen.

Kulturminnevernplanen har status som kommunedelplan.

Sammen med illustrert kortversjon av kulturminnevernplanen, "Veiviser til kulturminner i Hurdal", håper vi at denne planen vil være nyttig for både offentlig og privat kulturvernarbeid.

Kommunestyrets vedtak 19. 11. 2003

Med bakgrunn i innkomne høringsuttalelser vedtok kommunestyret i Hurdal den 19. 11. 2003 kulturminnevernplanen med følgende endringer:

Nytt punkt under 6.2 Tiltak:

6.2.6 *Registrering og vern av veirelaterte kulturmiljøer*

Det anbefales systematisk registrering og dokumentasjon av veirelaterte kulturmiljøer i Hurdal. Verneverdige miljøer bør etter vurdering innlemmes i planen.

Punkt 6.2.5 endres til:

6.2.5 *Forberede fredningssak for veitrasé og bryggerhus (loftstue) i Garsjøen.*

Redigeringsmessige endringer, inkludert endringer av faktaopplysninger, kommer i tillegg.

Kommunestyrets vedtak er innarbeidet i planen.

Forsidefoto

- Bryggerhus, opprinnelig loftstue i Garsjøen: Laila Grastvedt Wiese

INNLEDNING	6
DEL I	8
1 KOMMUNALE MÅL OG FØRINGER	8
1.1 KOMMUNEPLANER.....	8
1.2 MANDAT OG FORMÅL.....	8
2 KULTURMINNER OG KULTURMILJØER	9
2.1 DEFINISJONER.....	9
2.2 FORNMINNER – AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER.....	9
2.3 NYERE TIDS KULTURMINNER.....	9
3 LOVVERK OG VIRKEMIDLER I KULTURMINNEVERNET	10
3.1 LOV OM KULTURMINNER.....	10
<i>Midlertidig fredning</i>	10
<i>Bygg eldre enn 1850</i>	10
3.2 PLAN- OG BYGNINGSLOVEN.....	10
3.3 LOV OM NATURVERN.....	11
4 VURDERINGSKRITERIER VED VERN AV NYERE KULTURMINNER	12
4.1 KULTURMINNENES VERDI.....	12
4.2 ULIKE NIVÅER.....	12
4.3 VERNEKLASSER.....	12
4.4 KULTURMILJØER OG ENKELTOBJEKTER.....	12
<i>Kulturmiljøer</i>	12
<i>Enkeltobjekter</i>	13
5 KILDER OG REGISTRE	14
5.1 REFERANSEGRUPPE.....	14
5.2 BEFARINGER.....	14
5.3 SEFRAK – REGISTERET.....	14
5.4 FORNMINNEREGISTERET.....	14
5.5 REGISTRERINGSSKJEMA.....	15
5.6 HURDAL BYGDEBOK.....	15
6 FORVALTNING OG SKJØTSEL - HANDLINGSPLAN	16
6.1 KULTURMINNEFORVALTNING I LANDBRUKET.....	16
<i>Krav om Miljøplan i jordbruket</i>	16
<i>Kulturminner i skogbruket</i>	16
6.2 TILTAK.....	17
6.2.1 INFORMASJON.....	17
6.2.2 RETNINGSLINJER FOR SAKSBEHANDLING ETTER PLAN- OG BYGNINGSLOVEN.....	17
6.2.3 REGULERINGSPÅN.....	18
6.2.4 SKJØTSELSTILTAK FOR VERNEVERDIGE KULTURLANDSKAP.....	18
6.2.5 FORBEREDE FREDNINGSSAK.....	18
6.2.6 REGISTRERING OG VERN AV VEIRELATERTE KULTURMILJØER.....	18

7	BEVARINGSVERDIGE KULTURMINNER ALFABETISK ETTER TYPE.....	19
	DEL II.....	24
1	KULTURHISTORIE OG KULTURLANDSKAP.....	24
1.1	KORT HISTORIKK.....	24
1.2	NATURGRUNNLAG OG LANDSKAP	25
	HURDALSNATUREN	25
	KULTURLANDSKAPET	25
	DYREGRAVER	26
1.3	BYGGESKIKK	27
	HUS OG TUNMILJØER.....	27
	<i>Tunet og husa</i>	27
	<i>Våningshus</i>	28
	<i>Stilpreg</i>	29
	<i>Låver - uthusbygninger</i>	29
	<i>Buer (stabbur)</i>	31
1.4	SETERDRIFT	31
1.5	FINNEKULTUREN I HURDAL.....	32
	<i>Finnetunet</i>	33
1.6	INDUSTRI - HÅNDVERK.....	34
1.7	SKOLEVESEN.....	35
2	VERNEVERDIGE KULTURMILJØER OG ENKELTOBJEKTER.....	37
2.1	KULTURMILJØER	37
	ROGNLIA.....	37
	<i>Høverdammen, gbnr. 6/3 (1)</i>	37
	<i>Rognlisaga, gbnr. 7/3,7,8 (2)</i>	37
	GARSJØEN.....	38
	<i>Garsjøen, gbnr. 8/19, 85,87 (3)</i>	38
	<i>Garsjømoen, gbnr. 8/21 (4)</i>	40
	<i>Erikstellet Skole, gbnr. 8/193 (5)</i>	40
	ØDEMARK	40
	MELBY (6).....	40
	<i>Melby Norstun, gbnr.11/11 og 10/6</i>	41
	<i>Nedre Melby, Nerigard´n, gbnr. 11/13</i>	41
	<i>Melbybakken, gbnr. 11/16 (7)</i>	41
	<i>Strømmen Skole, gbnr. 14/9 (8)</i>	41
	<i>Flaen Gård, gbnr. 6/1 (9)</i>	42
	<i>Sagdammen og Flaen Mølle, gbnr. 14/29 (10)</i>	42
	<i>Hurdal Verk (11)</i>	39
	ROGNSTAD.....	45
	<i>Øvre Rognstad (12)</i>	45
	<i>Nordstun, gbnr. 4/3,4,7</i>	45

<i>Monsrud</i> , gbnr. 5/13-14 (13)	46
OPPERUD.....	46
<i>Opperud</i> (14).....	46
<i>Nordre (Nordstun)</i> , gbnr. 16/1.....	48
<i>Søndre (Søstun)</i> , gbnr. 16/8.....	48
<i>Skytebanen</i> , gbnr. 16/1,8 (15).....	48
<i>Det gamle skredderi, Skovly Vestre</i> , gbnr. 16/27,28,32 (16)	48
TORGET – HURDAL ”SENTRUM”	49
<i>Bjørkeland ”Lensmannsvillaen”</i> , gbnr. 16/30 (17).....	49
<i>Gamlemoen</i> , gbnr. 16/9,10 (18).....	49
<i>Samfunnshuset Dalheim</i> (19).....	51
<i>Gamlekommun’ Det gamle kommunehuset</i> , gbnr. 17/4 (20).....	51
<i>Hurdal Rådhus</i> (21).....	51
<i>Brustad Gård</i> , gbnr. 19/1 (22)	52
EIDSÆTER	53
<i>Hammeren</i> , gbnr. 19/3 (23).....	53
<i>Sandsbråten</i> , gbnr. 19/115,8 (24).....	53
<i>Eidsæter Skole (Eidsæter Nedre, Sjøsetra)</i> , gbnr. 20/1 (25)	53
<i>Kullmiletufter</i>	54
<i>Skjeldalsbrua</i> (57).....	54
KNAI (26).....	54
<i>Sørgarden før 1861</i>	54
<i>Sørgarden Søndre</i> , gbnr. 18/16	55
<i>Sørgarden Nordre</i> , gbnr. 18/9	55
<i>Nordgarden (Madsstuen)</i> , gbnr. 18/20.....	55
<i>Nystuen</i> , gbnr. 18/42.....	55
<i>Stenberg, «Påll-sen»</i> , gbnr. 18/26	56
<i>Grue</i> , gbnr. 18/44	56
<i>Knaibakken, Søndre</i> , gbnr. 18/36.....	56
<i>Knaibakken (skysstasjonen)</i> gbnr. 18/6	56
<i>Jensstua</i> , gbnr. 18/7	56
<i>Bertelstua, Søndre</i> , gbnr. 18/4.....	56
<i>Bertelstua, Nordre</i> , gbnr. 18/1	57
<i>Nergarden</i> , gbnr. 18/2.....	57
<i>Gårderløkken</i> , gbnr. 18/14 og <i>Gårderbrygga</i> (26.1).....	57
<i>Knaienga</i> , gbnr. 18/37 (26.2).....	57
<i>Huldrehaugen</i> , gbnr. 18/22 (27).....	58
SKRUKKELIA	58
<i>Flårudsætra</i> , gbnr. 47/3 (28).....	58
<i>Fallhaugsætra (Melbosætra)</i> , gbnr. 46/2 (29).....	59
<i>Nord-Falla</i> , gbnr. 39/1 (30).....	59
<i>Tuvsætra</i> , gbnr. 46/1 (31)	60
<i>Ostetjernsdammen</i> , gbnr. 39/1 (32).....	60
<i>Svartungsdammen</i> , gbnr. 39/1 (33).....	60
<i>Sibilrud</i> , gbnr. 39/9 (34).....	60
<i>Skrukkeli kapell</i> (35).....	61
LUNDBERG.....	61
<i>Øvre, Oppistua</i> , gbnr. 39/50 og <i>Nedre, Nistua</i> , gbnr. 39/47 (36)	61
<i>Vollenga</i> gbnr. 38/69 (37).....	62

<i>Rugrota</i> , gbnr. 38/26 (38).....	62
<i>Skabland</i> , gbnr. 38/7 (39).....	63
<i>Jaktvillaen og «Bygdetunet»</i>	63
BRATTLIA	64
<i>Oppistua i Brattlia</i> , gbnr. 34/5 (40)	64
<i>Embretsætra</i> , gnr. 32/17 (41).....	65
<i>Knaisætra</i> (42).....	65
GJØDING OG LUNDBY	66
<i>Hurdal kirke</i> (43).....	66
<i>Gjøding</i> , prestegården gbnr.32/136 (43)	66
<i>Fangstgroper</i>	67
<i>Kjerkekretsen Skole</i> (44).....	67
TIDLIG INDUSTRI VED LANGÅRDSFOSSEN I GJØDINGSELVA	67
ARBEIDERBOLIGENE (45).....	68
<i>Langgård</i> , gbnr. 32/11	68
<i>Moen, Klokkermoen</i> , gbnr. 32/68.....	68
<i>Smedstua</i> , gbnr. 32/10.....	69
<i>Vestby</i> , Garverhemmet, gbnr. 31/23.....	69
<i>Nordby</i> , gbnr. 31/6	69
<i>Lundbymoens/ Sagmoen</i>	69
LUNDBY (46).....	69
<i>Søstua</i> , gbnr. 31/4.	69
<i>Nordstua</i> , gbnr. 31/30,31	70
RUDSGARDENE (47)	70
<i>Nordstuen</i> , gbnr. 28/4	70
<i>Arstun</i> , gbnr. 28/3.....	71
<i>Nystuen</i> , gbnr. 28/1	71
<i>Søstuen</i> , gbnr. 28/2	71
<i>Viken</i> , gbnr. 26/1,2,3,26 og 27/2,3,4 (48).....	71
RUSTAD BRUK (49).....	73
<i>Sagbruk</i>	73
<i>Teglverk</i>	73
<i>Mølle</i>	73
<i>Lensedam</i>	73
<i>Båthus - vinteropplag</i>	73
BOLIGHUS PÅ VERKSOMRÅDET	74
<i>Jaktvillaen</i>	74
« <i>Nøysom</i> ».....	74
« <i>Assistentboligen</i> »/ <i>skolen</i>	74
<i>Forstmesterboligen</i>	74
RUSTADGREDA	74
<i>Lund</i> , gbnr. 25/48 (50).....	75
ØYANGEN OG JEPPEDALEN	75
<i>Øyangsdammen</i> (51) og <i>Heggetjernsdammen</i> (52).....	77
« <i>Egne Hjem</i> »	77
<i>Jakt og friluftsliv – Prinsehytta</i> (53).....	77
<i>Søstun Vestlia</i> , gbnr. 24/6 (54).....	77
2.2 ANDRE KULTURMINNER - ENKELTOBJEKTER	80
ANDRE KULTURMINNER	80

<i>Damhaughyttene, depotbrakker (55)</i>	80
LITTERATUR	73
VEDLEGG: I KART, II LISTE OVER PRIORITERTE KULTURMINNER, III BYGNINGER VURDERT OPPFØRT FØR 1850 IV MEV (BOTILSRUD): KULTURLANDSKLAPSREGISTRERINGER	

Innledning

Det finnes ikke ei historie eller ”den sanne historia” om Hurdal. Det finnes mange historier og mange virkeligheter bak de historiske forløpene. Bildet av fortida er, uansett hvilket tidspunkt en velger å stoppe ved, mangefasettert og ofte motsetningsfylt. Det mest karakteristiske trekket ved hurdalshistoria er kanskje nettopp det mangfoldige og motsetningsfylte. Bygdas liv har i århundrer vært preget av kulturmøter og de impulser de ga, men også av konfliktene de avstedkom, det være seg mellom bønder og skogfinner, verksledelse og arbeidere, trelastpatrisiat og skogsarbeidere.

Kulturminnevernets hovedmål må være å synliggjøre vesentlige trekk i historia, nasjonalt som lokalt. Bevaring av kulturminner handler ikke bare om økonomi og tilstandsvurdering, det handler i like stor grad om hvilke historier en velger å fortelle.

Kulturminner kan ses på som symboler for hendelser i fortida. Men de er i like stor grad viktige, levende elementer i de omgivelsene vi ferdes i daglig. Som del av et felles kulturmiljø som påvirker vår hverdag, er de slik sett allemannseie. Kulturminnevern handler ikke bare om å sørge for at hus og anlegg ikke forsvinner, det handler også om å bevare gode bygningsmiljøer og å trekke fram eksempler som kan fungere som forbilder ved utforming av nye miljøer.

Kulturminnene er også levende bærere av kunnskaper og informasjon – informasjon som kanskje ikke finnes i andre kilder. Dette gjelder i særlig grad for den lokale historia, for bygde- og grendehistoria. Derfor er kulturminnevernet vesentlig for bygging og bevaring av lokal identitet og tilhørighet.

Vi ønsker oss et levende bygdemiljø – ikke et museumslandskap. Det er derfor viktig å finne nye bruksmåter til hus og anlegg med funksjoner ”som er gått ut på dato”. Tomme hus forfaller også raskere enn hus som er i bruk. Bevaring gjennom bruk kan være det som gjør bevaring økonomisk mulig. Gjennom bruk kan en også synliggjøre og formidle den kunnskapen om fortida kulturminnet er bærer av. Bærekraftig vern handler om å bruke, ikke forbruke kulturminnene. Vi må hele tida ha i minnet at kulturminnene er en ikke-fornybar ressurs som det er opp til oss å forvalte på en slik måte at de også kan oppleves i framtida.

Kulturminner er deler av helheter. De har oppstått og fungert innafor en kontekst, det være seg tunmiljøer, gateløp eller industrianlegg. Tatt ut av sin sammenheng mister kulturminnet mye av sin beretningsverdi. Funksjonen i helheten er ofte det som gir det betydning. I museumssammenheng har man for lengst sett at hus bør bevares der de hører hjemme – i det kulturmiljøet de er en del av. Dette gjelder i like stor grad innen kulturminnevernet. Ofte er enkeltobjektene i seg selv ikke av så stor verdi, men får betydning som deler av et miljø. En vil i denne planen derfor i hovedsak foreslå å verne helhetlige kulturmiljøer.

Hvem har så ansvar for kulturminnevern? Riksantikvaren har overordnet ansvar for kulturminnevernet. I dag er dette ansvaret i stor grad delegert til fylkeskommunene. Arbeidet med vern av kulturminnene "ute i geografien" kan likevel best styres fra kommunenivå, der kulturminnene befinner seg. I NOU 2002: *Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*, legges det vekt på kulturminnenes mangfoldighet og betydning for lokalsamfunnet og derfor også på den lokale innsatsen. For å ivareta dette mangfoldet må kommunene bevisst prioritere hva som skal vernes. Ved bruk av Plan- og bygningsloven og utvikling av egne verneplaner, kan kommunene spille en aktiv rolle i kulturminnevernet.

Til syvende og sist er del likevel vi som bor i og eier hus og landskap som bestemmer hvordan miljøet vi og våre etterkommere skal leve i, vil bli. Kulturvern handler om å vise respekt - for dem som har levd før oss, for våre medmennesker og om å ta ansvar for miljøet til dem som kommer etter oss.

Hurdal, 13.03.2003 Laila Grastvedt Wiese

Del I

1 Kommunale mål og føringer

1.1 Kommuneplaner

I **Kommuneplan for Hurdal 2000 – 2015** er det for kultursektoren definert følgende delmål: ”Hurdal skal være kjent for å ta vare på gammel kultur”. (s.21)

Dette målet vil en oppnå gjennom å:

”Registrere og synliggjøre viktige kulturminner, kulturmiljø og kulturtradisjoner.”

1.2 Mandat og formål

I januar 2002 ble denne strategien aktivisert gjennom vedtak om å utarbeide en kulturminnevernplan for Hurdal. I mandatet heter det blant annet:

- ”Formålet med planen er å:
Bevare et bredt og allsidig utvalg av Hurdals kulturminner og kulturmiljøer
Øke bevisstheten og kunnskapen om kulturminner og kulturmiljø
- Strategi:
Utarbeide en ”levende” kulturminnevernplan hvor en i første omgang legger vekt på en presentasjon av, og forslag til skjøtsel for de mest kjente, faste kulturminnene.”

Det legges i mandatet opp til at planen skal være et redskap for å øke interessen for og kunnskapene om kulturminner i Hurdal. Informasjon om de valgte kulturminner og deres kulturhistoriske bakgrunn og betydning er derfor gitt stor plass i planen. En har videre lagt vinn på at planen skal være språklig tilgjengelig også for folk som ikke kjenner dette fagfeltet

2 Kulturminner og kulturmiljøer

2.1 Definisjoner

Kulturminnelovens § 2 definerer **kulturminne** slik:

”Med kulturminne menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.”

Loven definerer **kulturmiljø** slik:

”Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng

Loven sier videre at det er ”(...)kulturhistoriske eller arkitektoniske verdifulle kulturminner eller kulturmiljøer som kan vernes.”

2.2 Fornminner – automatisk fredete kulturminner

Faste kulturminner fra tida før reformasjonen (1537) (fornminner) er i henhold til Kulturminnelovens § 4 automatisk fredet. Det samme gjelder stående bygninger oppført før 1649, samt alle kirker bygget før 1650.

Kulturminneloven setter forbud mot alle typer inngrep i automatisk fredete kulturminner. For å sikre fornminnet mot skade, er det definert en sikringssone på minimum fem meter fra fornminnets ytterkant.

En del fornminner er registrert i Fornminneregisteret. Det oppdages og avdekkes stadig ”nye” fornminner blant annet i forbindelse med utbyggingsprosjekter. I denne planen vil fornminner kun bli omtalt når de ligger i eller i nærheten av verneverdige kulturmiljøer og bidrar til å synliggjøre stor tidsdybde i kulturmiljøet.

2.3 Nyere tids kulturminner

Dette omfatter kulturminner fra tida etter reformasjonen, dvs. fra 1537 og fram til i dag. Kirker bygget i perioden 1650 – 1850 er ansett spesielt verneverdige, og kan sikres vern gjennom Plan- og bygningsloven, på linje med andre verneverdige kulturminner.

3 Lovverk og virkemidler i kulturminnevernet

3.1 Lov om kulturminner

Det er først og fremst de automatisk fredete kulturminner og vedtaksfredete bygninger som er vernet gjennom denne loven. Loven omhandler også løse kulturminner eldre enn 1537, som i henhold til Kulturminneloven er statens eiendom, og skal avleveres til Oldsaksamlingen

Fredning

Loven gir anledning til å frede nyere tids kulturminner av stor kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Formålet med fredning er å bevare kulturminnets opprinnelige karakter, både utvendig og innvendig. Det vil si bevaring av original fasade, tak, kledning, vinduer og dører. Ved fredning ønsker en også å opprettholde opprinnelig innvendig planløsning, fast inventar og materialbruk.

Midlertidig fredning

Fredning foretas av Riksantikvaren etter forslag fra fylkeskommunens kulturvernavdeling. Ved fare for ødeleggelse, for eksempel i rivingsaker eller ved bruksendring som vil være til skade for kulturminnets verdi, kan kulturminnet midlertidig fredes (Kulturminneloven §22.4). Fylkeskommunen er gitt myndighet til å fatte vedtak om midlertidig fredning. Slikt vedtak er som oftest aktuelt i hastesaker, og en del fylkeskommuner har derfor delegert denne myndigheten ned til fylkeskultursjef eller fylkeskonservator.

Bygg eldre enn 1850

Ved søknad om endringer eller riving av bygninger oppført før 1850, er kommunen i hht Kulturminnelovens §25.2 forpliktet til å videresende søknaden til fylkeskommunal fagmyndighet for vurdering.

3.2 Plan- og bygningsloven

Kulturminner fra etter-reformatorisk tid, nyere kulturminner, kan sikres vern gjennom Plan- og bygningsloven. Dette er kommunenes hovedredskap i kulturminneforvaltningen. Forvaltning av kulturminner i kommunene kan skje gjennom kommuneplaner, reguleringsplaner og i enkeltsaker etter denne loven.

Lovens § 25.6, om regulering til spesialområde bevaring, kan også gjøres gjeldene for kulturminner og kulturmiljøer. Denne paragrafen gir anledning til å utarbeide egne reguleringsbestemmelser for hver enkelt område. Slik regulering er et godt redskap i tilfeller der eier ikke vil godta avslag på rivesøknad eller pålegg om sikring av verneverdig bygning eller anlegg.

3.3 Lov om naturvern

Gjennom Naturvernlovens § 5 kan kulturlandskap gis status og vernes som landskapsvernområde. Dette gjelder imidlertid kun naturelementene. Kulturminner i kulturlandskap må vernes gjennom det ovenfor nevnte lovverket.

4 Vurderingskriterier ved vern av nyere kulturminner

4.1 Kulturminnenes verdi

Kulturminnenes verdi vurderes på bakgrunn av ei rekke mer eller mindre faste kriterier. Høy alder, autenticitet, representativitet og /eller sjeldenhet er grunnleggende kriterier. Historisk kildeverdi, betydning for lokal identitet, pedagogisk verdi, opplevelses- og estetisk verdi er ofte like viktige kriterier for valg av kulturminner i lokal plansammenheng.

Ved vurdering av et kulturminnes verneverdi, er det lagt vekt på å synliggjøre viktige sider i Hurdals kulturhistorie. Enkelte temaer peker seg ut som spesielt viktige i kommunens utvikling. Valg av kulturminner som må sikres vern, er gjort med utgangspunkt i disse temaene, og det er lagt vekt på å synliggjøre områder med stort kulturhistorisk innhold. Kulturminnevern handler også om å verne det miljøet vi ferdes i til daglig. Det er derfor også lagt vekt på å bevare kulturminner som har stor betydning for folks opplevelse av nærmiljøet. Det betyr at beliggenhet i nærhet til ferdselsårer og der folk ferdes eller oppholder seg, har betydning for kulturminnets verdi i tillegg til alder, bevaringsgrad, representativitet osv.

4.2 Ulike nivåer

Kulturminner kan ha betydning lokalt, regionalt og nasjonalt. Ved utvikling av kulturminnevernplaner er det viktig å se hvilket nivå kulturminnet har betydning på. Kulturminner av stor nasjonal betydning er i fredningsklasse.

4.3 Verneklasser

I denne planen vil det bli operert med **tre verneklasser** i tillegg til fornminnene:

A: Kulturminner med nasjonal og/eller regional betydning: fredningsverdig

B: Kulturminner med stor lokal/regional betydning: bevaringsverdig

C: Kulturminner som inngår i verdifulle miljøer eller vitner om viktige aktiviteter/hendelser, men som er sterkt endret
Kulturminner med estetisk gode kvaliteter uten kulturhistorisk større betydning

4.4 Kulturmiljøer og enkeltobjekter

Kulturmiljøer

I denne planen vil de fleste kulturminner vurderes ut fra den sammenhengen de fysisk er en del av, heretter kalt kulturmiljø. Ved vurdering av verneverdi er det lagt vekt på kulturmiljøets totale verdi. Et verneverdig kulturmiljø kan også inneholde elementer som i seg selv ikke har stor verneverdi, men som har betydning for totaliteten.

Et eksempel på dette er etterkrigsåras stor uthus- eller låvebygninger. Som enkeltobjekter har mange liten verneverdi, men i kraft av sin størrelse og plassering i gårdstunet, er disse bygningene viktige deler av helheten.

Enkeltojekter

En del kulturminner er likevel vurdert som enkeltobjekter. Dette gjelder stort sett enkeltstående bygninger og eldre bygninger som befinner seg i kulturmiljøer som ikke er vurdert tilsvarende verneverdige. I tillegg til bygninger som befinner seg i verneverdige kulturmiljøer er det utarbeidet ei liste over bygninger vurdert oppført før 1850 (vedlegg 3).

5 Kilder og registre

5.1 Referansegruppe

I henhold til mandatet ble det opprettet ei referansegruppe med medlemmer fra ulike lag og foreninger i Hurdal, representanter for eierinteressene, samt en representant for fylkeskommunen. Gruppen har hatt fire møter, og i tillegg har prosjektleder hatt samtaler og befaringer med grupped medlemmene enkeltvis. Medlemmene i referansegruppa har bidratt med forskjellige innspill og en stor mengde informasjon om ulike typer kulturminner, lokalisering og lokalhistoriske data. Gruppen har vært et nyttig redskap i arbeidet med planen.

5.2 Befaringer

Prosjektleder har vært på en rekke befaringer i kommunen. En del av kulturminnene ligger utenfor allfarvei, ved privat skogbilvei. Kjøretillatelse ble innvilget og nøkkel utlevert av MEV. En del fotodokumentasjon måtte imidlertid avlyses pga av føreforholda. Snøen la seg på veiene mange steder allerede i midten av oktober 2003. Fotodokumentasjon av de utvalgte kulturmiljøene må gjenopptas.

5.3 SEFRAK – registeret

Utgangspunkt for arbeidet med planen er SEFRAK – registeret for Hurdal. SEFRAK står for sekretariatet for registrering av faste kulturminner. Registreringen gjelder stort sett faste kulturminner eldre enn fra 1900 (i Troms og Finnmark eldre enn 1945). SEFRAK-registreringen foregikk i Hurdal i perioden 1991 – 1994. Det er utført totalt 859 registreringer (inkl. tufter og tunoversikter) fordelt på 13 kretser i kommunen. Det største antall finner vi i kretsen Skimten – Skabland, dvs. Skrukkelia, med hele 186 objekter.

Til tross for at de siste registreringene i Hurdal foregikk så sent som i 1994, er likevel en del verdifulle bygninger gått tapt i ettertid. Registeret har vært et godt redskap for utvelgesarbeidet.

SEFRAK-registeret inneholder ikke systematisk registrering av gamle veifar og kommunikasjoner. Prosjektets tidsramme har ikke gitt rom for igangsetting av slik registrering. Denne typen kulturminner er, med et par unntak, derfor ikke tatt med i planen. En anbefaler at det settes i gang systematisk registrering og dokumentasjon av gamle veier i bygda. Dette materialet kan på et senere tidspunkt, eventuelt ved rullering, innlemmes i kulturminnevernplanen.

5.4 Fornminneregisteret

Fornminnene er automatisk fredet og berøres følgelig ikke direkte av denne planen. Fornminneregisteret har vært benyttet som grunnlag ved beskrivelse av områder med stor historisk tidsdybde.

5.5 Registreringsskjema

Ved prosjektets oppstart utarbeidet prosjektleder et skjema for registrering av informasjon fra referansegruppa og andre informanter. Dette materialet har vært benyttet som referanse ved utsjekking av andre kildegrupper og som kilde i tillegg til opplysninger i Bygdeboka.

5.6 Hurdal bygdebok

Hurdal bygdebok, bind I og II har vært hovedreferanse ved siden av SEFRAK-registeret. Bind II, Gards- og slektshistorie, kom ut i 1958, mens Bind I, Bygdehistorie, kom ut i 1973. Bruk av bygdeboka har ikke vært uproblematisk. Spesielt i gards- og slektshistoria er det en god del uoverensstemmelser, både når det gjelder årstall og navn, i tillegg til konkrete historiske uriktigheter. Disse uriktighetene har, i en del tilfeller forplantet seg til SEFRAK-registeret, i og med at registratorene også var henvist til Bygdeboka som referanse i sitt arbeid. Prosjektets tidsramme har ikke tillatt søk i originalmaterialet, det vil si folketellinger, skifter og branntakster.

I Bind I, som tar for seg en del aspekter ved bygdehistoria, opereres det heller ikke med kildehenvisninger eller litteraturliste. Det har derfor vært svært tidkrevende å sjekke de opplysninger det har vært tvil om. Bygdehistoria er ikke bygd opp systematisk, og dekker kun deler av bygdas historie. Flere viktige sider ved bygdas liv er ikke behandlet, og det mangler opplysninger på vesentlige felt. Til tross for utstrakt bruk av referansegruppas medlemmer underveis, tas det likevel forbehold om feil som kan ha oppstått gjennom bruk av denne kilden.

6 Forvaltning og skjøtsel - handlingsplan

6.1 Kulturminneforvaltning i landbruket

Både kulturmiljøer, kulturlandskap og enkeltobjekter som omfattes av planen, ligger i stor grad på landbrukseiendommer. Landbruket har generelt et stort ansvar i forvaltning av kulturminner og kulturlandskap.

Forvaltning av eiendommene er blant annet regulert av landbrukets særlovgivning med forskrifter, så som konsesjonsloven, odelsloven, jordloven, skogloven m. fl. Driften av landbrukseiendommer har i de senere åra fått en sterkere miljøprofil, ikke bare i forhold til forurensning, men fokuserer også på hensynet til kulturlandskapet. Landbrukspolitikken generelt legger imidlertid opp til færre og større enheter i landbruket, og lovverket tilpasses dette. Dette gir igjen virkninger for utvikling i kulturlandskapet.

Krav om Miljøplan i jordbruket

Flere tilskuddsordninger retter seg mot forvaltning av kulturlandskapet, og gir mulighet til delfinansiering av tiltak rettet mot bygninger, fornminner og andre kulturminner, samt kulturlandskapet. F.o.m. 01.01.2003 stilles det gjennom forskrift krav om at det for alle bruk som mottar offentlig økonomisk tilskudd, skal være utarbeidet en *Miljøplan*. Den skal bidra til bevisstgjøring omkring miljømessige sider ved jordbruksdriften, herunder kulturlandskapet og kulturminner.

Kulturminner i skogbruket

Kulturminner i skogsområder forvaltes av skogbruket i henhold til ovenfor nevnte lovverk og forskrifter, i tillegg til frivillige sertifiseringer. Det skal, for eksempel ved veibygging, tas hensyn til miljøverdier knyttet til landskap og kulturminner. I slike saker skal det også innhentes uttalelse fra fylkeskommunal fagmyndighet.

Skogeierforeningene er sertifisert gjennom ISO standardene. Disse bygger på norsk lov, og gir konkrete retningslinjer for et bærekraftig skogbruk. Levende Skog - Standarder for et bærekraftig norsk skogbruk - sier om:

- **Kulturminner**

I tillegg til å ta vare på automatisk fredete kulturminner, skal det også tas hensyn til andre verdifulle kulturminner. Hensynet til kjente kulturminner innarbeides i fremtidige skogbruksplaner (sammendrag).

- **Kulturlandskap**

Der det naturlig er grunnlag for det, skal en ved skjøtsel og hogst bevare eller utvikle stabile skogbryn rundt verdifulle kulturlandskap. Det skal legges til rette for en stedegen treslagssammensetning i skogbrynet, og i den grad det er mulig, et betydelig lauvinnslag (sammendrag).

6.2 Tiltak

6.2.1 Informasjon

For å ivareta kulturminnevernplanens intensjoner foreslås utarbeidelse av:

- **Informasjon** til publikum om verneplanens bestemmelser, om retningslinjer for vedlikehold av eldre bygninger og opprettholdelse av kulturlandskapsverdier

6.2.2 Retningslinjer for saksbehandling etter Plan- og bygningsloven

For bygningsmiljøer og enkeltobjekter i verneklasse A, B og C gis følgende anbefalinger:

- **Alle tiltak som endrer bygningens utseende skal meldes til kommunen.**
- **Søknader om tiltak som omfatter bygninger oppført før 1850 skal behandles av fylkeskommunal fagmyndighet.** (vedlegg 3)
- **Retningslinjer ved endringer, reparasjoner og vedlikehold.**
Opprinnelige materialer og konstruksjoner bør beholdes.
Ved utskifting/reparasjon av yngre bygningsdeler, for eksempel nyere vindustyper, bør en søke å finne løsninger som kan tilbakeføre bygningen, slik at den får et mer opprinnelig og helhetlig preg. Tilbakeføring bør først skje etter, og i henhold til resultatene av, dokumentasjon av bygningen.

Gamle bygningsdeler bør, så sant det lar seg gjøre, repareres, ikke skiftes. Forandringer som berører dører og vinduer, takteking, kledning og belistning, bør skje slik at bygningens opprinnelig utseende i så stor grad som mulig beholdes/ eventuelt gjenskapes. Dette gjelder også overflatebehandling, malingstyper, fargevalg osv.

- **Rivesøknader**
Søknader om riving av bygninger som omfattes av verneplanen, det vil si som er vurdert verneverdig som objekt eller er del av et verneverdig kulturmiljø, skal behandles av fylkeskommunal fagmyndighet.
- **Nybygging**
Nybygg og tiltak som endrer utseende av kulturmiljøer i verneklasse B, skal tilpasses området og den eksisterende bygningsmassens egenart.

6.2.3 Reguleringsplan

Ved reguleringsplanlegging som grenser mot, eller omfatter kulturmiljøer og enkeltobjekter i verneklasse A og B, anbefales disse regulert til spesialområde bevaring, PBL §25.6 med egne reguleringsbestemmelser for det enkelte kulturmiljø.

6.2.4 Skjøtselstiltak for verneverdige kulturlandskap

I prosjektet "Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap" ble tre områder i Hurdal vurdert som spesielt verneverdige: Vollenga, Øvre Rognstad og Knaisætra. I rapporten (1995) anbefales skjøtselstiltak for det enkelte område. Tiltaka for hvert område beskrives i del 2: Verneverdige kulturmiljøer og enkeltobjekter (s.35, 50, 54) samt i vedlegg 3: "Kulturlandskapsregistreringer".

6.2.5 Forberede fredningssak for veitrasé bryggerhus (loftstue) i Garsjøen (SEFRAKnr. 0239-104-003)

6.2.6 Registrering og vern av veirelaterte kulturmiljøer

Det anbefales systematisk registrering og dokumentasjon av veirelaterte kulturmiljøer i Hurdal. Verneverdige miljøer bør etter vurdering innlemmes i planen.

Del II

1 Kulturhistorie og kulturlandskap

1.1 Kort historikk

Hurdal kommune ligger lengst nord og vest i Akershus fylke og har hatt mye samkvem med bygdene i Østre Toten og Gran på Hadeland. Skrukkelia hørte fram til 1840 under Gran, og i perioden 1777 til 1869 var Feiring og Hurdal et prestegjeld. Fra 1840 har kommunen hatt de grenser den har i dag.

Folketallet har bare hatt en svak økning de siste tiåra, fra 2200 innbyggere på begynnelsen på 70-tallet til ca. 2600 i dag. Det er ingen egentlige tettsteder i Hurdal.

Hurdal er en skogkommune. Av kommunens totale areal, 285 km² er hele 216 km² dekket av skog. Jordbruksarealet er synkende, fra 15.500 dekar i 1967 til 11.000 dekar i 1986. I dag er det 9.000 dekar dyrket mark i Hurdal. Storfeholdet har også gått radikalt tilbake i etterkrigstida. Midt på 1960-tallet var melkeproduksjon fortsatt en viktig del av jordbruket i Hurdal. I dag er det kun fem bruk som produserer melk.

Det er gjort funn som tyder på at det har vært menneskelig aktivitet i dette området allerede i steinalderen, og fast bosetning kan spores til bronsealderen. Ved Hurdalssjøen er det funnet flere gravrøyser fra denne perioden. De første som slo seg ned i skogene her, har kommet vannvegen - og trolig var det gode fisket i sjøen en av grunnene til at de ryddet seg jord og ble bofaste. De eldste gårdene ligger ved Hurdalssjøens bredder. Det er også i disse områdene gravrøysene og - haugene befinner seg. En del av disse gårdene betalte skatten i form av fisk - det sier noe om hvor viktig fisket var som ressurs.

Etter Svartedauden og nedgangsåra i de følgende århundrene, lå de fleste gårdene i Hurdal øde. En del ble brukt som seter, men først på begynnelsen av 1600-tallet ble jorda tatt opp igjen og gårdene bebodd. Innvandring av skogfinner i 1640-åra og utover spilte en viktig rolle i oppdyrking og befolkning av flere grender i Hurdal. Skogfinnene fant her store uutnyttede skogsarealer, i tillegg til tidligere dyrkningsjord. De startet opp med sitt tradisjonelle svedjebbruk, men det ser ut til at de relativt raskt tilpasset seg den norske jordbruksmåten, og etablert seg som fastboende.

De store skogsarealene i kommunen kom tidlig på utenbygds hender. Skogeiendommene i Skrukkelia og Øyangsområdet ble i 1860-åra en del av Linderudgodset. Da Mathiesenfamilien kjøpte Eidsvoll Verk i 1893 og Hurdal Verks skogeiendommer i 1896, ble denne eiendommen ytterligere utvidet. Mathiesen-Eidsvoll Verk (MEV) eier fortsatt mer enn 3/4 av all skog i Hurdal. Fra 1869 og fram mot 1900-tallet kjøpte denne bedriften også en rekke gårder i disse områdene. Brukerne ble leilendinger og forpaktere under MEV. I 1923 og 1955 ble de fleste solgt tilbake til brukerne.

Skogen og vassdragene skapte arbeidsplasser for bygdas folk. Fra midt på 1700-tallet ble det anlagt sagbruk ved de største fossene. Rundt sagbrukene ved Gjøngselva og i Rustad vokste det fram arbeider- og småbrukergrender. Den gamle Trondhjemsveien mellom Christiania og

Trondheim gikk gjennom Hurdal, og dette gjorde transport til markedene mulig. Plankekjøringa ga inntekter og avbrekk fra hverdagen til hurdalsbøndene, og trafikken gjennom bygda bragte nyheter og impulser utenfra.

En annen stor arbeidsgiver var Hurdal Verk. I sin glanstid var dette Norges største og betydeligste glassverk. Verket var i drift fra 1755 til det ble nedlagt i 1895. Arbeidsledigheten dette ga, førte til at mange solgte brukene sine og reiste til Amerika.

I moderne tid har ingen nye, store bedrifter etablert seg i Hurdal. Fortsatt er skogsdrifta den viktigste næring i bygda. Som et resultat av teknifisering og nye hogstmetoder, er imidlertid antallet sysselsatte i skogen blitt sterkt redusert i løpet av de siste tiåra. I dag er det innen helse- og skolesektoren en finner de fleste arbeidsplassene i Hurdal.

1.2 Naturgrunnlag og landskap

Hurdalsnaturen

Hurdal grenser i vest og nord til Hadelandsåsen og Totenåsen. Natur og jordsmonn her skiller seg fra Romerikslandskapetets leirsletter og lauvkledte ravedaler. Hurdalslandskapet er preget av bratte, skogkledte åser, daler, sjøer og elvefar. Fra Hurdalssjøen på 175 moh, hever landskapet seg raskt opp til Fjellsjøkampens topp på 812 moh.

De fleste gårdene ligger oppe i liene, og kulturlandskapet minner således på mange vis om dalførene lenger nord og vest. Det brattlendte terrenget, høyden over havet og til dels dårlig jordsmonn gjør at store deler av kommunens arealer kun egner seg til skogbruk. Bruk av skogen har også satt sitt preg på landskapet. Damanlegg og sluseordninger for å gi bedre fløtevilkår for tømmeret, har endret både landskap og vokstervilkår en del steder. Skogsbilveier er i vår tid de synlige tegn på bruken av skogslandskapet.

Kulturlandskapet

Kulturlandskapet er landskapet slik vi ser det rundt oss, mer eller mindre formet av menneskets inngrep av ulike slag opp gjennom historia. Det finnes i dag få områder som er "uberørt av menneskehånd" - urskogsområder. Landskapet forandrer seg i takt med endringer i næring, driftsmåter og bosetning. Kulturlandskapets karakter er et resultat av bruk, og har derfor i seg selv verdi som kulturminne. I tillegg kommer ulike materielle kulturminner som er resultat av driftsformer og bosetning, eksempelvis dyregraver, rydningsrøyser, stein- og skigarder, hustufter og ulike bygningstyper. Bruk av vassdrag til fløting og som kraftkilde har både medført endringer i landskapet og etterlatt konkrete kulturminner.

Kulturmarka kan deles i type etter bruksmåtene som har formet dem: fulldyrket, dvs. åkerjord, ulike typer slåtteland, beitemark og lauving. I 1995 ble det foretatt en nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Blant de 16 områdene som ble vurdert spesielt verneverdige i Akershus ligger tre i Hurdal, *Knaisætra*, *Vollenga* og *Øvre Rognstad*. Disse representerer kulturmarktyper som i dag er sjeldne i Østlandsområdet, nærmere bestemt slåtteeng- og beitemark. Tidligere var disse kulturmarktypene vanlige i større deler av fylket.

Det bratte hurdalslandskapet førte imidlertid til at eldre driftsmåter som slått med ljå og bruk av hest og slåmaskin holdt seg lenger på en del bruk.

De gamle naturlige, slåtteengene var svært artsrike. Slåtten foregikk etter avblomstring, og dette ga god frøspredning. Sammen med nitrogenmangel i jorda på grunn av lite gjødsling, ga dette spillerom for ei rekke mindre krevende urte- og grasarter. For å bevare det biologiske mangfoldet, er det viktig at disse gamle slåtteengene holdes i hevd.

Beite i utmarka er fra gammelt hevdvunnen skikk i Østlandsområdet. Tidligere var inngjerdet beite, havnehager (hagemark) eller ”hamning” i tillegg til skogsbeite, vanlig. Slike områder får et spesielt preg, alt etter typen fe som beiter der – sau, ku og hest tar ulikt av gras, urter og lauv. En del arter, som brennesle og villbringeber, trives også spesielt godt pga av naturlig gjødsling. Hagemarka preges av at en del trær får vokse opp til full størrelse, mens småkratt ikke får gro til. Lå hamninga langt fra gården, ble det gjerne satt opp sommerfjøs, der krøttera ble melket og overnattet.

Lauving, det vil si bruk av lauv som attåtfór, var tidligere vanlig i hele Akershus. Lauvhøstinga foregikk mens lauvet fortsatt var grønt. Trærne, helst ask, osp, selje og bjørk, ble ”styvet” eller ”gana” som det heter i Hurdal. Det vil si at toppen av treet ble kuttet slik at det satte mange nye skudd, som så ble høstet med et par års mellomrom. Dette ga styvingstree en helt spesiell form. Slike trær finner en gjerne i hagemark og i nærhet til tunet.

Det har skjedd store landbruksendringer i det 20. århundre. Bruk av kunstgjødsel og generell teknifisering har revolusjonert jordbruket og ført til forandring av kulturlandskapet. Fehold er ikke lenger nødvendig for å skaffe gjødsel til åkeren. Sterk reduksjon av storfehold kombinert med nye fôringsmåter, gjør at eng- og beitelandskapet nå mer og mer forsvinner. Moderne jordbruk er på et stort antall av kommunens gårder ikke mulig slik de ligger i bratt lende. De gamle enge- og beitemarkene er nå de fleste steder vokst til med krattskog eller er planmessig tilplantet med gran.

Vern av kulturlandskapet og kulturminner henger uløselig sammen, men krever ulike tiltak. Kulturlandskapsvern er en kontinuerlig prosess som er avhengig av skjøtsel i tråd med gamle driftsmåter.

Dyregraver

Dyregravene er fornminner og som sådan fredet. Vi finner dem stort sett i skogslandskapet. I eldre tid, når disse fangstsystemene fortsatt var i bruk, var de lette å se i landskapet. Fangstgravene lå ofte i grupper med ledegjerder av kvist eller stein som førte viltet mot gravene.

Fangstgropene i Hurdals skoger har vært i bruk over et langt tidsrom – fra eldre jernalder til moderne tid, det vil si et stykke ut på 1600-tallet og muligens lenger. Elfgangsten utgjorde en viktig ressurs i naturalhusholdet og hadde stor økonomisk betydning. Fangst ved hjelp av dyregraver var en effektiv jaktmetode. Fangstgravene har vært del av et jaktsystem som også omfattet ledegjerder inn mot rekker av graver. Nyere undersøkelser tyder på at gravenes lokalisering ikke er tilfeldig. Der sivilisasjonen ikke har medført større endringer i landskapet går elgtrekkene fortsatt der en kan finne rester etter fangstgroper. Å bygge og vedlikeholde dette fangstsystemet var ressurskrevende.

I historisk tid finner en grunneierrettighetene knyttet til utmark beskrevet i og regulert gjennom lovverket (Frostatingsloven 1100 – 1200-tallet og Magnus Lagabøters Landslov 1274). Her er også bruk av dyregraver beskrevet. I enkelte områder kan det virke som om fangstretten var vel så verdifull som retten til jord. Bruk av annen manns graver var ikke tillatt med mindre de hadde stått ubrukt av eieren i mer enn ti år.

Vi må regne med at fangstgravene ble holdt i orden så lenge jakta var en viktig næringskilde, og en ikke hadde utviklet bedre jaktmetoder. Fangst i graver ser ut til å ha vært i alminnelig bruk til 1500-tallet. I løpet av 1500-åra har det imidlertid vært en dramatisk nedgang i elgstammen. Myndighetene søkte å bøte på dette med strengere jaktregulering, både av når en kunne jakte, og antallet dyr som kunne felles. Elgstammen var omkring 1550 så liten at det ikke lønnet seg å vedlikeholde dyregravene. I Skrukkelia har muligens en del av gravene blitt benyttet av skogfinnene fra midten av 1600-tallet. Finnene hadde også ord på seg for å være særdeles dyktige og heldige jegere. Fra begynnelsen av 1600-tallet ble etter hvert geværet tatt i bruk som jaktvåpen. Paradoksalt nok kom lovforbud mot jakt i dyregraver først i 1863, da denne fangstmetoden kun var et minne.

Vern av fangstgropene. De aller fleste av de registrerte gropene ligger uveisomt i terrenget. En trenger kjentfolk og et trent øye for å finne dem. Det bør inngås avtaler med skogeierne om meldeplikt ved hogst og anlegg av skogsbilveger i de aktuelle områdene. Et utvalg av fangstgropene bør ryddes slik at de synes i terrenget og skiltes fra nærliggende vei med anvisning om hvor de befinner seg og på stedet med en kortfattet beskrivelse.

1.3 Byggeskikk

Hus og tunmiljøer

Gårdsmiljøene i Hurdal kan fremdeles oppvise et stort antall eldre hus som fortsatt er i bruk, både stuebygninger, buer og låver fra 1700- og tidlig 1800-tall. Den relativt store mengden eldre bygningstyper må forstås ut fra de spesielle topografiske forutsetninger, i tillegg til økonomiske, sosiale og ikke minst kommunikasjonsmessige forhold i kommunens historie. Landbruket har til alle tider vært dominert av skogen – fra finnes svedjebruk på 1600-tallet til dagens moderne ”dataskogbruk”. Moderne jordbruk er på et stort antall av kommunens gårder ikke mulig slik de ligger i bratt lende. Nedbygging av jordbruket med tilplanting av skog har også tiltatt i stor grad i løpet av de siste femti åra. Disse spesielle driftsmessige og økonomiske forholda har hatt en konserverende funksjon i gårdsmiljøene.

Tunet og husa

I Akershus har en tradisjonelt lagt husa i en firkant omkring tunet, ofte med et tuntre i midten. Tuntreet symboliserte gardvoren, eller den første bonden på gården, og de gamle skikkene krevde at en satte ut graut eller helte ut litt øl på treet til jul. Dette var altså ikke først og fremst et prydtre, men bokstavelig talt et slektstre. På mange gårder i Hurdal står det gamle tuntreet fremdeles, gjerne ei ask eller et annet edelløvtre. Innhusa, det vil si våningshusa og buer, lå i den ene diagonalen i tunet, og uthusa, låve, fjøs og stall i den andre. Tørkehus for korn og lin – badstuer og kjoner - lå pga av brannfaren et stykke utafør tunet.

Våningshus

Da Eilert Sundt undersøkte byggeskikken i Norge i 1860-åra, fant han en stuetype på Østlandet som han kalte «akershusisk». Dette huset hadde inngang midt på langveggen, og grunnplanet var tredelt med ei stor stue og to kammers. På mindre plasser kunne denne stuetypen ofte ha toroms grunnplan, ei stue og et kammers. Peisen var enten plassert i hjørnet mellom stua og det ene kammerset eller midt på deleveggen. Denne hustypen ser ut til å ha blitt vanlig samtidig som en gikk over fra årestua til peisestua, det vil si at en la ildstedet til en murt skorstein langs veggen som ledet røyken ut av huset. Denne stua hadde en etasje og var i utgangspunktet åpent til mønet. Etterhvert ble det vanlig å bygge en panelt himling under mønet.

I Hurdal er det bevart en god del stuer med *akershusisk* grunnplan. Mange er blitt «degradert» til bryggerhus når bonden har bygget nytt våningshus. En del har vært våningshus på småbruk og husmannsplasser og er bevart fordi det ikke har vært økonomi til å bygge nytt.

Mot slutten av 1700-tallet blir det mer vanlig å bygge i en og en halv og to etasjer. Disse bygningene har inngang midt på langsida, der en kommer inn i en gang med trapp opp til andre etasje. På hver side av denne midtgangen lå det ei stue med peis på kortveggen mot midtgangen. Typen kalles *midtkammerbygning* eller *parstue*, da slike bygninger kunne settes sammen av to loftstuer med svalene mot hverandre. De dannet da midtgangen i bygningen. Denne planløsningen ble vanlig i hele vårt område, og hus av denne typen ble bygget gjennom hele 1800-tallet og et stykke ut på 1900-tallet.

En annen hustype med to etasjer er *loftstua* eller *svalgangsbygningen*. Dette huset har sval på langsida i andre etasje og det er inngang til hvert rom fra svalen. Første etasje har akershusisk grunnplan, mens andre etasje kan ha ett eller to rom. Dette huset har aner tilbake til middelalderens stasloft, en hustype som fungerte som gjestehus og oppbevaringssted for gårdens stastøy og andre kostbarheter. Det finnes ikke mange av denne typen bevart i Akershus i dag. Under den store byggeskikkundersøkelsen på Romerike i 1920-åra ble det registrert totalt seks, i tillegg til den store svalgangsbygningen på Gamle Hvam og Oppsalbygningen, som er gjenoppført på Eidsvoll Museum. I Hurdal finnes det fortsatt to eksemplarer av denne hustypen, Fallahuset fra Vestre Falla i Skrukkelia, flyttet til Skabland (se s. 51) og et i Garsjøen (se s. 28).

Fra midt på 1800-tallet ble en annen bygningstype vanlig, i sær på mindre bruk, *midtpipehuset*. Her ligger pipa midt i huset, og bygningen har i prinsippet fire store rom med vegger som møtes ved pipeløpet. Midtpipehusene er om lag kvadratiske i formen. I Eidsvoll ble denne hustypen svært vanlig, også på større gårder. Midtpipehuset fikk i Eidsvoll en egen stil, og kalles "Eidsvolltypen". Det finnes enkelte av denne typen også i Hurdal. Når sveiterstilhusene i reisverk kom på moten, ble de fleste, især mindre bolighus, oppført med dette grunnplanet.

Både våningshus og uthus ble hovedsakelig oppført i lafteteknikk like til slutten av 1800-tallet, og en del hus ble bygd i denne teknikken et stykke opp på 1900-tallet. Både yttervegger og skillevegger var laftet, og disse bygningene blir gjerne beskrevet som f.eks. sekslaftet eller åttelaftet etter hvor mange steder veggene er laftet sammen. Et laftet midtpipehus er følgelig et åttelaftet hus.

Eldhus eller *bryggerhus*, som dette huset gjerne kalles her, er som oftest et eldre våningshus som enten er blitt flyttet til gården f.eks. fra en nedlagt husmannsplass, som på Lundby, eller det er det gamle våningshuset som er blitt ”degradert” til ”arbeidskjøkken” når de bygde nytt, slik loftstua i Garsjøen ble. Dette skjedde ofte samtidig med en differensiering i rommenes funksjon. Tidligere foregikk så å si alt i det store rommet med peis. Her ble maten laget og spist, det ble arbeidet i lyset fra peisen, her sov sjølvfolket og her ble det feiret jul og familiebegivenheter som bryllup og gravøl. En begynte etter hvert å skille mer mellom de forskjellige funksjonene i huset, noe som reflekteres i de nye bygningene som har flere rom og rom til ulik bruk. Denne prosessen begynte først i samfunnets øvre skikt. På husmannsplasser og småbruk som måtte nøye seg med de gamle, små stueene, skjedde disse endringene mye senere, på enkelte plasser et godt stykke opp på 1900-tallet.

Stilpreg

Vinduer fikk stueene om lag samtidig med peisen. Vindusglass var dyrt, og de eldste var små og innfattet med bly. Mot slutten av 1700-tallet har bygdesnekkene lært seg å lage vindussprosser i tre. *Rokokkovinduet*, som var utgangspunktet for vinduene i de eldste bevarte hus i Hurdal, hadde midtpost med åtte ruter på hver side. Slike vinduer finner vi flere steder, blant annet i de to gamle våningshusene i Garsjøen, i våningshuset på Lundby Søndre og i Oppistua i Brattlia. Dette er munnblåst glass, og jo større flate, dess dyrere var glasset. I en del av disse vinduene sitter fremdeles de opprinnelige glassrutene fra Hurdal Verk. Med empirestilen blir vinduet større og får færre ruter, som midtpostvinduene med til sammen seks ruter på Flaen. Viktig i denne perioden var også bygningens symmetriske uttrykk, med like mange vinduer på hver side av en midtakse. *Louiszeize- og empirestilens* strenge prydelementer brøt med rokokkoens svulmende krummelurer. I en del av bygningene i Hurdal kan en fremdeles finne listverk og dørblad med dette stilpreget.

Med *sveiterstilen* kom reisverketechnikken på mote, både som konstruksjonsmetode og som eksteriørt uttrykk. Sveitserstilen har byggeskikken fra alpeområdene som forbilde. Dette ses tydelig på de store takutsspringene og en brattere takvinkel enn f.eks. i empirestilen. Sveitserstilen la vekt på konstruksjonselementer som etasjeskiller og bærebjelker i verandaene. Krysspostvinduer, bislag og store, åpne verandaer med løvsagarbeider er også typisk for denne stilen. Våningshuset på Gamlemoen er blant de første bygninger som ble oppført i denne stilen i vårt distrikt. Det er bygd omtrent samtidig med Eidsvoll Stasjon, Hovedbanens endestasjon, som sto ferdig til åpningen i 1854.

Låver - uthusbygninger

Låvene, eller driftsbygningene, som vi kaller dagens kombinasjonsuthus, undergikk store endringer i løpet av 1800-tallet. Det tradisjonelle gårdstunet hadde mange uthusbygninger. Låve, stall og fjøs var forskjellige hus, selv om de ofte var bygd sammen til en lengde. Låven hadde kjørebru opp til treskelåven midt på bygningen med et logolv og et høygolv på hver side, og underlåve under treskelåven. Foran denne tømrede kjernen var det gjerne skåler eller *skytuer* (*skykuer*) i panelt reisverk langs med bygningens andre etasje. Underlåven ble brukt til vogner, sleder og redskap. På mindre bruk var det gjerne bare et høygolv - loa ble lagt oppå høyet.

I løpet av de siste tiåra av 1800-tallet gjennomgikk landbruket store endringer, noe som etterhvert krevde større og mer rasjonelle uthusbygninger. Enhetslåvene der alle funksjoner ble lagt under ett tak, med større og mer lettedrevne fjøs, bedre gjødselkjellere og mer effektiv oppbevaring av fôr og korn og med plass til større landbruksredskaper, kom også i Hurdal.

Disse låvene ble ofte bygd i blandingsteknikk med tegl eller annen mur i fjøsdelen og resten i bindingsverk med rødt panel, og utstyrt med sveitserstilens hvite listverkdetaljer.

Kjørebrua ble i de aller fleste tilfeller lagt til gavlveggen med kjøring i låvens lengderetning. Men mange hadde ikke råd til å føre opp hele nye låvebygninger og bygget rundt den gamle tømmerkjernen. Mange av de eldre låvebygningene i Hurdal er av denne typen. Disse store, røde låvebygningene er karakteristiske for 1900-tallets gårdstun.

Buer (stabbur)

Man finner i Hurdal påfallende mange tradisjonelle stolpebuer (stabbur). Det er registrert en stor mengde eldre buer i SEFRAK-registreret, det vil si enkle, nesten kvadratiske stabbur med inngang i gavlveggen, en del med sval i første etasje. Dette er den eldste typen. Mange av disse buene er fra 1800-tallets første del, noen muligens eldre.

En sjelden butype, kjellerbu, ble registrert av Gisle Midttun i Hurdal i 1920-åra. Det fantes da kun to av denne typen på Romerike, en i Feiring og en på Nord-Falla i Skrukkelia. Denne butypen hadde frostfri steinkjeller som ble brukt til å oppbevare øl, melk og poteter når de kom i bruk. Kjellerbua på Falla står fremdeles sammen et sommerfjøs og ei løe. Sommerfjøs og kjellerbuer er i dag sjeldne å finne i romerikslandskapet.

Hustypene badstue og kjone er ikke registrert i SEFRAK i Hurdal.

1.4 Seterdrift

Seterdrifta er en del av det tradisjonelle februket i Norge og deler av Sverige. I det store verket om seterbruket i Norge (1955, s. 2) definerer Lars Reinton det slik:

”Sæterbruk er det når ein gard (ein fast vinterbustad) har krøtera sine i sumararbeite på ein stad eit stykkje frå garden der det er husvære og fast personale, så ein kan nytte ut større vidder til beite, som regel óg til slått og onnor försanking, og så ein kan spare på heimemarkene og nå i betre beite, føde fleire krøter over vinteren og skaffe forråd til levemåten på den faste bustaden (garden).”

Det har vært setret i Norge siden middelalderen. Seterbruket er knyttet til allmenningensretten som innebar at matrikelgårdene hadde rett til havning, hogst, jakt og fiske i allmenninga. Seterrettigheter ble som oftest beholdt også når skogen gikk over til private eiere. En hadde flere typer seter, men vi skiller i hovedsak mellom *heimeseter* og *langseter*. *Heimestra* lå i gangavstand til gården, slik at en kunne bringe melka hjem hver dag, og all videreføring av melkeproduktene foregikk på gården. *Langsetra* lå lengere unna. Dit var det så langt at budeia måtte bo på setra den tida hun lå der, og melkeproduktene, i hovedsak smør og ost, ble produsert på setra. I tillegg til beite i skog og myrområder, ble setervollene slått.

Seterbruket hadde stor økonomisk betydning i det gamle landbruket. Melkeproduksjonen var i østlandsområdet en viktig del av drifta. Beiter som frigjorde innmarka til slåtteland om sommeren og vinterfór til krøttera, var derfor avgjørende for hvor mange dyr de kunne berge gjennom vinteren. Muntlig tradisjon knyttet til seterdrift forteller om hvilken økonomisk betydning setringa hadde. Gjennom tradisjonen om de underjordiske, huldretradisjonen, får vi også et innblikk i det motsetningsfylte forholdet til den udyrkede naturen. Seterbruket var mer utbredt i Hurdal enn ellers på Romerike. I tillegg til bygdas bruk hadde mange gårder i Eidsvoll, Feiring, Gran og Østre Toten seterrett i Hurdal. På slutten av 1800-tallet var det om lag 35 setrer i kommunen.

I flatbygdene på Østlandet opphørte denne driftsformen stort sett før andre verdenskrig. Fortsatt setres det enkelte steder i fjellbygdene, både i Østerdalen, Gudbrandsdalen, Valdres og Hallingdal. I Eidsvoll skal det ha vært seterdrift på Dorrsvangen etter andre verdenskrig, mens det i Hurdal ble setret på Knaisætra så seint som i 1964. Dette setter Hurdal i en særstilling i denne regionen.

1.5 Finnekulturen i Hurdal

Utvandring av finner fra Savolaks og Østerbotten i Finland skyldtes armod og bondeopprør fra 1590-åra og et godt stykke inn på 1600-tallet. Svenskekongen, Karl IX, så en mulighet til å få dyrket opp de store, uutnyttede skogene i Värmland, og ønsket finnene velkommen til Sverige. De skulle til overmål slippe skatt. Hans etterfølger, Gustav Adolf, trengte både penger og krigsmateriell til sine krigertokt, og så ikke med milde øyne på finnenes driftsmåte. Skogen fikk etter hvert større økonomisk betydning, blant annet som brensel til de nye jernverkene. Finnene ble drevet videre til skogene i grensetraktene mellom Norge og Sverige, og en del grupper enda lenger mot vest. Til Skrukkelia kom de første så tidlig som i 1630-åra, men først i 1640-åra kan en tale om finsk bosetning. Her fantes det store udyrkede skogområder, vann fulle av fisk, og vilt i skogen. Både i Skrukkelia og ellers i bygda var det mange ødegårder fra middelalderen. Her var jorda lett å ta opp igjen, og det var først og fremst denne jorda finnene valgte å bosette seg på.

Finnenes kultur var basert på disse ressursene. De var fra gammelt av et nomadefolk som drev et ekstensivt jordbruk ved siden av jakt og fiske. Driftsformen, svedjebruket, var basert på store skogområder. En svedje, eller en bråte, hadde en syklus på fem år. Første året ble skogen hugget. Den fikk ligge og tørke denne sommeren og neste. Tredje sommer ble bråten brent, og i denne aska ble det sådd rug. Jorda ble ikke pløyd, og kun de største steinene ble fjernet. Kornet, det vil si rug, ble "harvet" ned i aska med spesialredskap. Først neste år kunne rugen høstes, og året etter ble bråten slått og brukt som beite. Finnene hadde mange bråter i skogen på ulike stadier i prosessen. Det tar mange år fra en bråte har gitt avling til den på nytt kan brennes. Det betydde at svedjebrukerne trengte store områder for hele tiden å ha nok åkerjord. Men bråtebruket ga også mer avling pr. m² enn det datidas utpinte åkerjord gjorde.

De første finnene søkte seg ut områder med liten eller ingen norsk bosetning. Nydyrking eller gjenopptak av middelalderbruk sto ikke på programmet hos norske bønder i særlig grad i denne tida. Det var nok jord, men for lite arbeidsfolk, og i 1600-åra får mange leilendinger mulighet til å kjøpe gårdene de driver. Vi får i økende grad en selveiende bondestand med styrket selvfølelse. Svedjebruket var arealkrevende, og en må regne med at det snart oppsto konflikter mellom skogfinnene og de norske bøndenes seterdrift, som for dem var vesentlig for produksjon av melkeprodukter. Finnenes bruk av skogen til jakt og fiske var også konfliktfylt. De ble ansett for å være usedvanlig gode jegere, og i folketradisjonen blir finnene tillagt overnaturlige jaktevner. Fra gammelt av var allmuen sikret visse rettigheter i allmeninga, som bærplukking, sanking av mose og lauv og bruk av skogsbeite. Allmenningsretten sikret også bøndene en viss rett til viltet. Jakt- og fiskeretter var nøye regulert og hadde i skogdistriktene stor verdi for eierne. Disse rettighetene var kjent og akseptert av bygdesamfunnet, men ukjent og ikke påaktet av de nye innvandrerne, som verken kunne språket, eller hadde sosialt samkvem med sine sambygninger. Myndighetenes krav om registrering av alle finner og at de skulle la seg døpe, møte opp i kirken og på tinget, ga også finnenes tilgang til informasjon og kunnskap om det samfunnet de faktisk var en del av.

Sett på denne måten fungerte dette som datidas forsøk på assimilering, ikke bare som diskriminerende kontrolltiltak.

De finske svedjebrukerne hadde også en annen materiell kultur. Lafteteknikken har vi felles, men tunordning og utforming av husene var annerledes i de finske områdene. Det norske ordet *gard* (gård) er det samme som i *skigard* – det vil si gjerde, og en gård er med andre ord det som er innafor gjerdet. Grensa mellom det udyrkede – skogen – og det oppdyrkede området var tydeliggjort med et gjerde, en skigard, steingard eller et risgjerde. Skillet mellom gården og innmarka, det oppdyrkede området, og utmarka – skogen – var stort i det gamle, norske bondesamfunnet. Hos skogfinnene fantes ikke dette skillet, pga. en driftsform som tok i bruk stadig nye deler av skogen.

Finnetunet

Husa i finnetunet var organisert annerledes enn i det østnorske tunet. Ofte lå husa mer spredt og med større avstand til hverandre, og det er ikke mulig å finne noen fast tunordning i de tun som er bevart.

Husa var også annerledes. Spesielt for finnestua er røykovnen. Røykovnstuer og årestuer var vanlige også her i landet før skorsteinen gjorde sitt inntog. Men den finske røykovnstua skilte seg fra den norske, som hadde en åpning i taket, ljore, der røyken kunne slippe ut. Denne finner vi ikke i de finske røykovnstuene. Et tegn på at en kan ha med en ei slik røykovnstue å gjøre, er at stokkene er svarte av sot i hele huset, ikke bare under taket. Selve ovnen var også mye større og kunne fylle nesten en fjerdededel av rommet. Ovnen i stuehuset var murt, mens den i badstuer og rier som oftest besto av naturstein som var lagt slik at den ikke raste sammen. Ovnen ble fyrte bare en gang om dagen og holdt på varmen i lang tid. Den fungerte også som bakerovn for rugkakene. Her skiller den finske matkulturen seg fra den norske. Ovnsbakte brød eller kaker var ikke kjent her da finnene kom til landet. Rug var heller ikke tatt i bruk som bakstemel i samme grad i norske bygder. Brødet de norske bøndene spiste, var ugjæret, takkestekt flatbrød, vesentlig av bygg og havre. Bakerovner kom først mot slutten av 1700-tallet, og da i hus med skorstein.

Den finske korntørka, ”ria”, hadde også en enorm ovn midt i rommet. Ovnen ser for et utrent øye ut som ei diger steinrøys. Selve huset er også større enn østnorske kjoner og badstuer.

Jordbruksform, byggeskikk og matskikk henger tydelig sammen i finnekulturen. Finnene visste å nytte alt som skogen ga. Fletting av bjørkenever til alle slags oppbevaringsformål, fra kurver til ryggsekker, neverkonter, er et lån fra finnekulturen.

I Hurdal ser det imidlertid ut til at den materielle delen av kulturen ganske raskt forsvant. Det er i dag ikke kjent rester etter finsk byggeskikk, verken i tunordning eller i det som er bevart av eldre bygninger i kommunen. Samtlige eldre hus, enten det er badstuer, stuehus eller uthus er representanter for den tradisjonelle norske byggeskikken. Heller ikke i tuftene er det mulig å påvise rester etter finsk byggeskikk i Hurdal. En forklaring kan være at hurdalsfinnene var tilpasningsdyktige og raskt tok til seg den norske kulturen.

I Finnemanntallet fra 1686, eller *Finneeksamen*, som denne påbudte registreringen også ble kalt, figurerer så å si samtlige finner med norske navn. Mange oppgir å være født i Finland, de fleste har både finsk mor og far. Av skiftene ser vi også at de relativt raskt blir inngiftet i ”norske” familier. Allerede i andre generasjon finner vi et stort antall blandingsekteskap. I tredje generasjon finner vi også at flere finner eier brukene sine og arrangerer ekteskap med arvinger til ”norske” gårder. Barnebarnet etter *Brattlifinnen*, Erik Johannesen, giftet seg inn i

Lundbyslekta og knyttet med dette sterke bånd mellom denne storgården i bygda og Brattlia. Det er rimelig at en slik atferd har hatt ringvirkninger i det finske miljøet, og at norsk kultur, byggeskikk osv. ”kom på moten” også blant de dårligere stilte finnene.

Hovedhensikten med Finnemantallet var selvfølgelig å sikre statens, det vil si kongens og kirkens inntekter i form av skatt og tiende. Finner som bygslet jord, betalte skatt og tiende og møtte opp i kirken og på tinget, skulle få bli på sine plasser. Men mange finner oppholdt seg langt til skogs og hadde liten eller ingen kontakt med det norske samfunnet, de såkalte ”lausfinner”. For skogeierne hadde ikke skogsvirket i seg selv økonomisk betydning, og en skogsbråte i utmarka betydde ikke store tapet. Det er først når bråtebruket fikk et slikt omfang at større områder var snaue samtidig som skogsvirket var blitt viktig for de nyetablerte verkene, at myndighetene søker å redusere bråtebruket.

Kravet om å møte fram i kirken og på tinget gjaldt for øvrig ikke bare finnene. Allmuen pliktet også å møte fram for å høre det som ble bestemt og meddelt av myndighetene. Dette var eneste kommunikasjonskanal, og deltakelse i kirkefelleskapet var også den eneste måten kirken kunne bidra til at samfunnets medlemmer oppdro sine barn i den kristne tro og skikk. Dåpen var inngangsnøkkelen til samfunnet, og å møte opp i kirken var en forutsetning for å bli verdig samfunnsmedlem. Dette kravet var på den ene sida et kontrolltiltak, på den andre sida ga det finnene en rettmessig plass i det sosiale bygdelivet.

Finneinnvandringa til Hurdal lar seg i dag ikke spore i form av rester etter finsk byggeskikk eller annen materiell kultur. På de bruka som fremdeles kalles *finnetorp*, finnes det ikke ei eneste rie eller røykstue. I Skrukkelia ble det imidlertid tidlig oppført bygninger som vitner om tilpasningsdyktige, driftige og framsynte brukere som har skapt velstand for seg og sine. Finnene har satt dype spor i bygdas historie. Oppdyrking av Skrukkelia og en del andre grender i moderne tid, er finske innvandreres fortjeneste. De var i stort flertall i grenda og ble stamfedre for en stor del av dagens hurdølinger. I dag er det stas å ha finneblod i årene her. Nå letes det med lys og lykte etter kulturen deres – mens de gjorde sitt beste for å bli som ”oss” – et tankekors i dagens innvandringsdebatt.

1.6 Industri - håndverk

Det avsidesliggende og tynt befolkede Hurdal rådde over to vesentlige ressurser i den tidlige industrivirksomheten i Norge: vannkraft og trevirke. Allerede på 1600-tallet var trelast Norges største eksportartikkel. Utnytting av kraften i det bratte og vannrike landet gjorde Norge til en stor leverandør av et nytt produkt på verdensmarkedet: skurlast. Ved fosser og stryk, i sær på Sør- og Østlandet, spratt den ene oppgangssaga etter den andre opp.

Myndighetene, les: byborgerne, ønsket å kontrollere virksomheten, og i 1662 kom de første lover som forbeholdt borgere i kjøpstedene retten til å handle innen et visst område. I 1668 kom en ny forordning som spesifikt regulerte sagbruksrettighetene. Dette sikret byborgerskapet eneretten til å skjære tømmer for eksport i nesten 200 år. Først i 1860 ble sagbruksprivilegiene avskaffet. Dette gjorde hurdalsskogene langt mer interessante for handelshusene i Christiania enn for bøndene, som kun hadde rett til å skjære plank til det lokale markedet. I løpet av 1700-tallet ble store skogområder i Skrukkelia og området rundt Øyangen kjøpt av handelshus i Christiania, først Sr. Moe, deretter kammerherre Caspar Hermann von Krogh. Ved von Kroghs død ble de veldige skogeiendommene solgt til Haagen

Mathiesen på Linderud i Aker. Denne familiebedriften, MEV, driver fortsatt skogsdrift i de samme skogene.

Fra midt på 1700-tallet til begynnelsen av 1800-tallet ble det satt opp både bygdesager og kvantumsager, privilegerte sager som hadde rett til å skjære et visst kvantum plank i året, i Skrukkelia, ved Gjøngsfossen, i Høvernelva og ved Heggfossen i Rustad. Men fra 1807, under Napoleonskrigene, kom Danmark-Norge i krig med England, Norges største eksportmarked, og langt ut på 1800-tallet var det liten utvikling i trelasthandelen, også fra Hurdal. I 1840-åra hadde imidlertid markedet tatt seg opp igjen, og sagbrukene blomstret på nytt noen tiår.

I 1860-åra skulle den nye tekniske oppfinnelsen som skaffet jernbanen til Eidsvoll, dampmaskina, også revolusjonere trelastindustrien. Nå var ikke fossene lenger en forutsetning for å skjære tømmer, og sakte men sikkert opphørte det meste av sagbrukene i Hurdal. Kun de som skar for det lokale markedet, fortsatte driften. Mathiesen rasjonaliserte sagbruksvirksomheten sin og flyttet først alle sagene til Rustad. Men ved opphevelsen av sagbruksprivilegiene og dampsagas inntog var Rustadsagenes tid også omme. I 1861 etablerte MEV dampsag på Berger Bruk i Eidsvoll. Etter dette var det kun skogsdrift og fløting igjen av MEV's virksomhet i Hurdal.

Men vannkrafta kunne brukes til å drive annet enn sagbruk. Gårdskverner fantes det så å si i hver en bekk, drevet av enkle kvernkaller. Etterhvert som kraftoverføringsteknikken utviklet seg, fikk en større og mer effektive møller. De var drevet av store møllehjul som blant annet forsterket vannkraften. Kverner og møller kom opp ved de samme fossene som sagbrukene, og etterhvert utviklet disse stedene seg til små «industrisamfunn» med muligheter for lønnet arbeid. Rundt disse stedene, i Rustad, på Lundbymoen og Klokkermoen, vokste det fram hele grender befolket av sag- og skogsarbeidere og småhåndverkere.

Den største aktøren i Hurdals industrihistorie kulturhistorisk sett, var likevel Hurdal Verk. Uten vannkraft og tilgang på trevirke til brensel hadde ikke denne bedriften blitt anlagt her. I tillegg var en annen lokal ressurs avgjørende: kvartsforekomstene i fjellgrunnen i Skrukkelia. I 140 år ga dette verket arbeid til befolkningen, og tilførte bygda viktige kulturimpulser utenfra. I en periode var Hurdalverket enerådende som kunstglassprodusent i Norge. Glassverket har satt Hurdal på kartet blant samlere langt ut over landets grenser (se s. 31f).

1.7 Skolevesen

Skoleforordringen av 1739 påbød, og ga, alle barn i Norge rett til skolegang. Undervisningen skulle være på dansk, ikke på latin, som den til da hadde vært i byenes katedralskoler. Bygdene ble delt i roder - kretser - og skolen gikk på omgang mellom rodene. I 1813 var Hurdal delt i 9 roder. Undervisningen ble holdt på de gårdene som hadde best plass. Det var derfor ikke undervisning mer enn et par uker på hvert sted. Enkelte steder ble det bygd rodestuer slik at undervisningen kunne foregå mer uforstyrret. Faste skolehus med fast tilsatt lærer ble først påbudt ved landsalmueskoleloven av 1860. Men i Hurdal var det allerede bygd flere faste skoler på denne tida. I Hurdal nøt også mange barn godt av verksskoleforordningen. Landsalmueskoleloven av 1827 krevde at det ved hovedkirkene skulle opprettes faste skoler. Likeledes var eiere av sagbruk, bergverk o.l. med 30 faste arbeidere eller mer, forpliktet til å holde fast skole for arbeidernes barn. Tostrup-Mathiesen - MEV bygde verksskole både i Skrukkelia og i Rustad. Det var også verksskole på Hurdal

Verk. Loven krevde også at barna selv skulle kunne gå til skolen. Antallet skolekretser måtte derfor utvides.

Skoleloven av 1860 ga læreren rett til en viss kommunal minstelønn i tillegg til bolig og jordvei stor nok til å fø to kyr. Dertil skulle læreren ha hage. Skolestuene ble derfor ofte bygd slik at læreren hadde bolig i den ene delen av huset og skole i den andre, eller han bodde i andre etasje og skolestua var i første. Lærerboligen kunne også bli lagt til et hus rett ved siden av. Skolebygningene var de første offentlige, profane bygg i bygdene, og mange ble oppført etter typetegninger utarbeidet av departementet.

2 Verneverdige kulturmiljøer og enkeltobjekter

De utvalgte kulturminnene ligger i områder med stort kulturhistorisk innhold. En har stort sett valgt å verne hele kulturmiljøer, selv om det innafor hver helhet kan finnes objekter som i seg sjøl ikke har stor verneverdi. Ved å legge vekt på helhetene vil en også lettere kunne styre framtidig utvikling i området gjennom krav om tilpasning til det eksisterende miljøet.

Med enkelte unntak blir både helhetlige miljøer og enkeltobjekter presentert der de geografisk ligger og under de kretsnavn SEFRAK-registeret opererer med. Fornminnene blir kun nevnt når de ligger i nærhet til de prioriterte kulturmiljøene.

2.1 Kulturmiljøer

Rognlia

Høverdammen, gbnr. 6/3 (1)

Fløtings- og reguleringsdam av tømmer, naturstein og betong for enden av Høversjøen. Eldste del er fra 1755, siden er dammen reparert og bygd på og forsterket i flere omganger, siste gang våren 1957. Fra 1895 og fram til 1962/63, da all fløting i Hurdalsvassdraga stanset, var MEV ansvarlig for dammen. Dammen har fortsatt stor betydning for reguleringen av vannstanden i vassdraget, ikke minst under snøsmelting om våren.

Begrunnelse for vern: Dammen har spilt en meget viktig rolle under tømmerfløtinga i Høverelva og er fortsatt nødvendig for vannstandsreguleringa i Hurdalsvassdraget. Bør bevares som teknisk kulturminne. Verneklasse B

Rognlisaga, gbnr. 7/3,7,8 (2)

Saga ligger ved Dalsbergfossen, rett ved veien mot Høversjøen. Den første saga her ble satt opp av Carsten Anker i 1795. Etter Ankers konkurs i 1822 gikk fallrettighetene tilbake til gården Rognlia. Saga forfalt og var i 1830 i dårlig forfatning (se s. 24, Industri og håndverk), og ble etterhvert utkonkurrert av de moderne sirkelsagene. I 1924 ble den gamle saga (ca.1865) fra Flesvik i Feiring gjenoppført ved fossen her. I 1934 ble en høvelmaskin og en flishøvel satt inn i saga, og dette sagbruket var i drift til 1960. Da var ikke driften lønnsom lenger og saga ble nedlagt. Saga forfalt mer og mer, men på midten av 1970-tallet satte eierne i samarbeid med Hurdal Historielag i gang restaureringsarbeider. Blant annet ble det store vasshjulet rekonstruert. I juni 1979 sto saga ferdig og ble kjørt for første gang på nesten 20 år. Rognlisaga er i privat eie, men disponeres av Hurdal Historielag for visning og demonstrasjonskjøring.

Begrunnelse for vern: Rognlisaga representerer ei vesentlig side ved Hurdals historie. Sagbrukene var livsnerven i flere av grendene. Rognlisaga står på fundamentene etter en av de eldste sagene i denne regionen. Verneklasse B

Garsjøen

Garsjøen, gbnr. 8/19, 85,87 (3)

Garsjøen er en av de mange ødegårdene i Hurdal som ble tatt opp igjen av finner midt på 1600-tallet. Gården har fått navn etter den første finnen, Mattis Garsjøen, som brente bråter og ryddet jord her i 1640-50-åra. Navnet fikk han muligens fordi han tidligere hadde hatt tilhold i traktene rundt vannet Garsjøen, som ligger rett over grensa i Østre Toten. Gården ble drevet av finner til 1720. Da fikk to ødemarksbrødre kjøpt gården, til tross for at brukeren, finnen Johannes Tomassen, hadde forkjøpsretten. Først i 1806 kom gården på nytt på finnehender, da sønnen til Brattlifinnen, Hans Johanssen Brattlia, giftet seg med arvingen til gården.

Når Garsjøen ble valgt som skysskifte langs den nye trondheimsveien, skyldes det nok at gården lå høvelig plassert mellom forrige ”stopp”, Hammeren, og neste, som var Grønna på Toten. Men mulighetene til å huse folk og dyr var også en forutsetning for å kunne fungere som skysstasjon og gjestgivergård. Dette kan bety at deler av hovedbygningen muligens er eldre enn 1795. I 1928 ble bygningen en del endret, blant annet med nytt inngangsparti i to etasjer mot tunet og veien, og vinduer ble satt inn i den søndre delen i andre etasje. Her hadde det ikke vært vinduer mot tunet tidligere. Det skal i følge tradisjonen ha vært svalgang langs denne sida. Fravær av vinduer kan tyde på at denne delen er den eldste og at bygningen har vært av samme type som Oppsalbygningen som nå står på Eidsvoll Museum. Bygningen har de gamle vinduene i behold, og har således bevart empirestilpreget.

Veitraséen går gjennom gårdstunet, med hovedbygningen på den ene sida og ”bryggerhuset” (loftsstue) på den andre sida. Denne stua er lite endret og står fortsatt upanelt med sval i andre etasje og trapp i svalen. Den har det opprinnelige grunnplan både i første og andre etasje. I første etasje finner vi den gamle grua intakt. Stua har også originale vinduer og dører i behold. Gisle Midttun beskrev bygningen i 1934, og mener at den skriver seg fra midt på 1700-tallet. Dette er med andre ord den opprinnelige hovedbygningen i Garsjøen. I dag disponerer Hurdal Historielag både loftsstua og størsteparten av skysstasjonen til sine samlinger, og bygningene fungerer som kommunens bygdetun. På tunet finnes det to eldre bygninger til, bua fra 1800-tallet og den gamle driftsbygningen som fungerte som stall og redskapskjul på skysstasjonen.

I 1720 delte Ødemarksbrødrene gården i Nordgarden og Sørgarden. Skysstasjonen ble lagt til Sørgarden. Sørgarden er siden delt ytterligere. Garsjøgårdenes tun ligger fremdeles tett inntil veien og hverandre. På oversiden av veien ligger ”Garsjøsmedens” gård. Det er nå bare tomte igjen etter smia, men den kan fremdeles ses på bilder fra mellomkrigsåra. Våningshuset, som har midtkammerplanløsning i 1 ½ etasje, er satt opp etter 1861, da Garsjøsmeden bosatte seg på gården. Bryggerhuset ligger i rett vinkel litt ovafor våningshuset. Et vognskjul er bygd til mot syd. Selve bryggerhuset kan skrive seg fra samme periode som våningshuset. Rett overfor våningshuset ligger en eldre driftsbygning.

Husa på Nordgarden ligger tett inntil Sørgarden, også her med veien gjennom tunet. Rett overfor loftsbygningen ligger våningshuset. Bygningen har tømmerkjerne, men er sterkt endret gjennom store påbygninger, utskifting av vinduer, arker på taket og nytt inngangsparti mot nord. Endringene skal ha blitt gjort rett etter krigen. Litt lenger nord, rett overfor et nytt bolighus, ligger et lite enetasjes bryggerhus, muligens fra samme periode som våningshuset.

Begrunnelse for vern: Garsjøen har spilt ei viktig rolle i Hurdals kulturhistorie. Her kjempet *Garjsøfinnen* seg til en plass og anseelse i bygdesamfunnet. Gjennom gårdens historie får vi

et gløtt inn i konfliktene mellom skogfinnene og det norske samfunnet. Som skystasjon og gjestgivergård var Garsjøen bygdas kommunikasjonsentrum.

I hundre år gikk all ferdsel utenfra gjennom dette tunet. Fortsatt snor Den Gamle Kongeveien seg mellom hus og hager her. De gamle bygningene står fremdeles, blant annet ei loftstue, en bygningstype det i dag er få igjen av i fylket vårt. Rundt den mangbølte gården ligger innmarka og hagen med flere store, gamle edellauvtrær. Dette unike kulturmiljøet - gårdstun, innmark og veitrasé – må sikres mot inngrep og uheldige endringer. Verneklasse B

Loftstua (bryggerhuset) anbefales fredet. Det er bevart få eksemplarer av denne bygningstypen i vår region. I Hurdal finnes det to, dette er det ene. Begge loftstuene som fortsatt står i Hurdal, har tilknytning til finnemiljøet i bygda. Verneklasse A

Garsjømoen, gbnr. 8/21 (4)

I veikrysset der bygdeveien tar av opp til Garsjøgrenda ligger den gamle sagmesterboligen til Garsjøsaga. Her bodde sagmestrene ved saga fram til sagdrifta opphørte i 1830-åra. Bygningen ble forlenget med et tilflyttet hus mot nord i 1850. Kjernen i huset kan følgelig være fra slutten av 1700-tallet. Veien går gjennom tunet, og låven ligger på den andre sida. Fjøset (møneretning nord-syd) er av nyere dato; den tømrede kjernen i låven er eldre, men alder ukjent.

Begrunnelse for vern: Sagdrifta hadde stor betydning for bygda. Det er lite bevart som dokumenterer denne historia. Sagmesterboligen ligger utsatt til ved veien, og formelt vern er viktig for å forhindre endring/riving i forbindelse med event. veiutbedringer. Verneklasse B

Erikstellet Skole, gbnr. 8/193 (5)

I 1856 ble det satt opp ei rodestue her. I 1870 var denne skolestua blitt for liten, og det ble bygd nytt skolehus. Denne bygningen, som ligger på østsida av veien, ligger rett overfor «den nye» skolen fra 1924. Bygningen hadde klasserom på den ene sida av midtgangen, og i 1887 ble det bygd lærerleilighet på den andre sida. Etter at den nye skolen ble satt opp, fortsatte «gamleskolen» å fungere som lærerbolig. I 1960-åra ble bygningen bygd om, blant annet er vinduer skiftet ut og huset belagt med eternittplater. Uthusa som hørte til lærerbruket, står fremdeles på Erikstellet. Verneklasse C

Ødemark

Melby (6)

Melbygårdene ligger høyt oppe i østsida av lia rett ved siden av det som nå er Hurdal Skisenter. Herfra ser en vidt og bredt nord-, vest- og sørover i dalen. Bygdeveien går over tunet både på Nerigard'n og Melby Øvre. Navnet tyder på gammelnorsk "mellomgården", altså gården i mellom to andre, det vil si Røsrud og Solsrud, som begge er fra yngre jernalder – vikingtid. Gården var ødegård i middelalderen, men ble tatt opp igjen på begynnelsen av 1600-tallet. Melby var udelt fram til 1760 da brødrene Ola og Gulbrand Jonsen delte den i Nordstun og Sjøstun. De to brukene hadde husa sine i ett tun fram til 1849 da Neristua ble skilt ut fra Sjøstun. Det ble da flyttet til og delvis bygget nye hus i det nye tunet i Neristua.

Melbygårdene har fristet en omskiftelig tilværelse og vært i svært ulike personers eie, fra finnen Markus Johansen, som rundstjal mest hele bygda og ble hengt i Eidsvoll i 1696, til jernverkseier Carsten Anker og brukseier Haaken L. Mathiesen. Tre av brukerne i Sjøstua solgte gården og reiste til Amerika.

Melby Norstun, gbnr.11/11 og 10/6

Dette tunet ligger 50-100 m nordøst for Nerigard'n i bratt terreng. Veien går over tunet med bua på oversida av veien og våningshuset og de andre uthusa på den andre sida. Våningshuset er i to etasjer med møneretning nord-syd. Bygningen har midtkammer planløsning, men nordre del skal være fra 1845 og søndre del satt opp noen år senere. I 1980 ble inngangspartiet endret, bygningen ble panelt om, og det ble skiftet vinduer og tak. Låven/grisehuset har også møneretning nord-syd og ligger litt nord for våningshuset. Nedre delen er laftet og består av fjøs med innkjøring i sneia på fjøstrevet og låve med høygolv. Denne delen av låven kan være satt opp samtidig med våningshuset. Den søndre delen er et nyere reisverksbygg. På tvers av tunet ligger et laftet uthus som tidligere har vært stall. Mot øst er bygningen utvidet med et skjul i reisverk. Stalldelen har murt gjødselskjeller. Uthusa er umalte og kun reisverksdelene er panelt. Kjørebrua til fjøstrevet er falt ned, men bortsett fra dette er uthusbygningene i bra stand og gir tunet et alderdommelig preg. Bua fra begynnelsen av 1900-tallet er i "telemarkstil" med utkraget andre etasje. Rundt tunet står flere store, gamle edellauvtrær.

Nedre Melby, Nerigard'n, gbnr. 11/13

Tunet på Nerigard'n er ikke så bratt som på Nordstun. Også her går veien gjennom tunet. Våningshuset ligger på tvers i tunet med gavleveggen mot dalen. Det er en midtkammerbygning, trolig satt opp da tunet ble flyttet i 1849. Bygningen har i dag vinduer av empiretype, er panelt, og det er lagt aluminiumsplater på taket. Bortsett fra takplatene er den lite endret, men trenger ellers til vedlikehold. Bua, som ligger på oversida av veien, har to dører i gavleveggen og tilsvarende vinduer på motsatt vegg. Huset er i god stand. Det er muligens satt opp samtidig med våningshuset og det vesle fjøset som dessverre har mye råte. Låven, som ligger rett overfor våningshuset, er av nyere dato. Bak låven ligger et eldre, laftet hus som har fungert som grisehus. Huset har reisverksdel mot øst. Denne bygningen er også svært forfallen. Mot sør og nedenfor tunet er det en frukthage med gamle apaler og store edelløvtrær. Uthusa står også her umalte.

Begrunnelse for vern: Gårdstunenes plassering i terrenget, bygningsmassen og kulturlandskapet med frukthager, eng og åker gir et godt bilde av den tradisjonelle hurdalsgården. Her finner vi de gamle uthusa i fortsatt bruk. Snarlige vedlikeholdstiltak er en forutsetning skal dette miljøet bevares. Verneklasse B

Melbybakken, gbnr. 11/16 (7)

Tidligere husmannsplass under Melby, nå fritidsbolig. Våningshuset er bygd på, bl.a. med arker mot øst og vest og tilbygg med pulttak mot nord. Låvens eldste del er laftet og har tørrmurt kjeller i full høyde. Grisehuset, nå feriebolig, ble flyttet hit i 1940. Alle bygningene har deler som kan være fra midten av 1800-tallet.

Begrunnelse for vern: Godt bevart husmannsplass med fint rehabilitert våningsshus, mulig oppsatt før 1850. Verneklasse C

Strømmen Skole, gbnr. 14/9 (8)

I 1856 ble det satt opp ei rodestue i Strømmen skolekrets. Denne enkle skolestua ble etterhvert utvidet, første gang i 1882 med et tilbygg i tre etasjer, klasserom i første og andre og lærerinneleilighet i tredje etasje. I 1936 ble tredje etasje bygd om slik at en fikk sløydsal og to lærerleiligheter. Strømmen gamle skole var barneskole i denne kretsen til den nye skolen kom i 1966.

Begrunnelse for vern: Skolebygningen var en av de første offentlige bygninger i bygda og har spilt ei viktig rolle i bygdas sosiale liv. Bygningen har mye av sitt opprinnelige preg i behold og som del av et skolemiljø har bygningen stor pedagogisk og lokalhistorisk verdi.

Verneklasse B

Flaen Gård, gbnr. 6/1 (9)

Løytnant Andreas Tanberg, medeier i Hurdal Verk (se avsn. om Hurdal Verk) kjøpte jorda til det som skulle bli kalt "Flaen" i åra 1827 – 47. Den store hovedbygningen og stabburet oppførte Tanberg i 1833. Sidebygningen, *Drengestua*, ble flyttet fra gården Almelien til Flaen og brukt som bolig mens den nye hovedbygningen var under oppføring. Den er følgelig eldre enn hovedbygningen, trolig satt opp omkring 1800. Låven er av nyere dato, men i tradisjonell stil, rødmalt med hvite vindskier, vindus- og dørkarmen. Samlet utgjør disse bygningene, samt hagen og den mektige alléen langs hovedveien, et meget velholdt og verdifullt gårdsmiljø. Hovedbygningen er tilbakeført til fordums prakt både utvendig og innvendig gjennom restaurering under veiledning av Riksantikvaren. I 1991 ble eierne tildelt Fortidsminneforeningens Oslo/Akershusavd. Arkitekturvernpris for dette arbeidet.

Eierne av Flaen satte tidlig i gang annen virksomhet på eiendommen. Andreas Tanberg etablerte brennerivirksomhet på Morojordet, bygde ut mølle- og sagdriften ved Garsjøsaga, og siden sag og mølle, som fortsatt står, ved Sagdammen. Dagens Flaen Sag & høvleri A/S har bakgrunn i denne virksomheten. Gården hadde også eget meieri fram til 1954.

Begrunnelse for vern: Flaen Gård representerer og synliggjør embetsmannskulturen på en måte man ikke finner make til i Hurdal. Gårdsanlegget er, også gjennom sin tilknytning til Hurdal Verk, av meget stor kulturhistorisk betydning. Hele gårdsmiljøet med bru, innmark, tun, hage og allé utgjør et unikt kulturmiljø. Verneklasse B

Sagdammen og Flaen Mølle, gbnr. 14/29 (10)

Andreas Tanberg (se avsn. om Flaen Gård) utviklet sag- og mølledriften her og bygde dam og ny mølle i 1855. I 1914 ble det satt inn en generator og produsert strøm i møllebygningen i tillegg til mølledriften. I 1951 ble saga revet, og det ble bygget ny møllebygning på de gamle fundamentene og med generatoren og kvernene i behold. Mølla ble drevet til 1974. I de senere år har bygningen fungert som møtelokale. Sagdriften ble videreført i dagens Flaen Sag & høvleri A/S. Eieren ønsker å rehabilitere anlegget slik at mølla og generatoren blir funksjonsdyktige.

Begrunnelse for vern: Sagbruk- og mølledrift har vært en viktig del av bygdas næring, men lite er bevart av dette. Flaen Mølle ligger sentralt i bygda og egner seg spesielt godt til å synliggjøre og formidle denne sida av bygdas historie. Verneklasse B

Hurdal Verk (11)

Glassverket i Hurdal ble anlagt i 1755. Lett tilgang til glassproduksjonens hovedressurser, kvarts og brensel til glasshyttene, i tillegg til vannkraft, var hovedgrunnen til at det nye glassverket ble anlagt i denne avsides skogsbygda. Vassdraga ble bygd ut slik at trevirket kunne fløtes, og fossen i Hurdalselva demmet opp for å gi tilstrekkelig kraft til å drive stampa som knuste kvartsen før smeltingen. Driftsbygningene til det nye glassverket ble anlagt på begge sider av Trondheimsveien. Hurdal Verk skulle bli Norges største glassverk og var i drift helt fram til 1895.

Fagkompetanse og ledelse av verket måtte imidlertid hentes utenfra. Til Hurdal kom det både engelske og tyske håndverkere. En del av de engelske glassblåserne hadde vært på landets første glassverk, Nøstetangen ved Hokksund, før de kom til Hurdal. Ellers kom håndverkerne fra Tyskland, Frankrike og Belgia. Det lukkede verksmiljøet var preget av utenlandske tungemål og et strengt hierarki. Livet på verket, her som ved de øvrige verk drevet med utenlandsk håndverkerkompetanse, var en lukket verden for den øvrige bygd. Glassverket var som en eksotisk, farlig og mystisk øy i hurdalslandskapet.

Glassverket skulle, til tross for sin lukkede tilværelse, få stor betydning for livet i skogsbygda. Til glassproduksjonen trengtes det enorme mengder brensel – tømmer som skulle hugges, kappes til kabber og deretter fløtes eller kjøres til smeltehyttene. Glassverket ervervet seg retten til 40.000 mål skog i Hurdal. Landskapet endret seg ved anleggelsen av fløtningsanlegg for veden, og rester etter dette kan fortsatt ses i skogene omkring. Kvartsen skulle også vinnes ut og fraktes fra "Glassberget" i Skrukkelia til verket. Både dette og arbeidet med å få all veden fram til verket var et hardt slit, men det betydde inntekter for bygdefolket.

De norske glassverkene var i hovedsak eid av den dansk-norske Kronen som satte i gang og kontrollerte det meste av den tidlige håndverks- og industrivirksomheten i Norge. Carsten Anker var medlem av ministeriet som hadde oppsynet med de kongelige industriforetakene. På sine inspeksjonsreiser til Hurdal fattet Anker interesse for Eidsvoll Jernverk, som han så kjøpte i 1794.

I merkantilismens ånd søkte kongen å beskytte de nyetablerte glassverkene og innførte i 1760 importforbud på utenlandsk glass i kongeriket Danmark - Norge. Allerede i 1770-åra ble glassverket på Nøstetangen ved Drammen nedlagt pga mangel på trevirke. I åra fram til 1798 hadde hurdalsverket sin storhetstid. Verket var i denne perioden enerådende som krystall- og hvittglassprodusent i Norge. Empireglass fra denne tida er høgt skattet av samlere, også i utlandet. Om lag 300 arbeidere hadde levebrødet sitt på verket, som besto av 50 bygninger av alle typer. Glasshytter og verksteder, sorterings- og lagerrom, bakeri, landhandel, skole og boliger for arbeiderne. En del av bygningene bar preg av beboernes utenlandske herkomst: her fantes hvitkalkede bindingsverkshus i bøhmisk stil side om side med laftede tømmerstuer. Glasshyttene var laget etter utenlandsk mønster. Omkring 1809 startet krystallproduksjonen ved det nyetablerte Gjøvik Glassverk. Produksjonen av finere drikkeglass ble overført til Gjøvik, og denne driften ble nedlagt i Hurdal. Produktomlegging og konkurranse førte etter hvert til en "nedgradering" av hurdalsverket som heretter konsentrerte seg om vindusglassproduksjon.

Etter napoleonskrigenes slutt og oppløsningen av Danmark-Norge var det nedgangstider i Norge. Importforbudet mot glass ble opphevet allerede i 1803. Glassverkene, som all annen verksdrift, ble i denne tida privatisert, og styringsformene endret. Men eksportnæringen lå nede, de store handelshusene var konkurs. Den økonomiske krisa fikk også konsekvenser for Hurdal Verk. Produksjonen måtte reduseres, og det fantes knapt nok midler til å holde liv i arbeidsstokken. I 1830-åra kom løytnant Andreas Tanberg inn i verkets ledelse. Tanberg hadde studert glassverksdrift i Tsjekkoslovakia og Tyskland og hadde på forhånd sterke interesser i norsk glassproduksjon gjennom handelshuset Christiania Glasmagasin. Hans metoder og entusiasme reddet verket fra nedleggelse. Sønnen Peter overtok i 1848 og innførte nye produksjonsmetoder for hovedproduktet, vindusglass. Dette produktet fikk ut over 1800-tallet et stadig økende marked i Norge. Hurdal Verk blomstret opp igjen.

Fram til familien Tanberg trådte inn på arenaen, var Hurdal Verk drevet av forvaltere som bodde i relativt enkle forhold på verksområdet. Andreas Tanberg var den første eier som bosatte seg i bygda (se avsnitt om Flaen). Hans sønn, Peter Martin Tanberg, tok over driften ved farens død i 1848 og bygget den store hovedbygningen som fortsatt står på området. Han døde i 1859, samme år bygningen sto ferdig, og hans enke flyttet aldri inn i huset. Glassverket ble heretter drevet videre av en forvalter. Med økende transportkostnader og umoderne produksjonsmidler klarte ikke Hurdal Verk konkurransen mot mer moderne og sentralt beliggende glassverk. Til jul i 1895 ble glassovnen slukket, og virksomheten ved Hurdal Verk var stoppet for godt.

Verkets store skoger ble solgt til Mathiesen – Eidsvoll Verk. Andreas' barnebarn, Ragnvald Tanberg, kjøpte området og bygninger og flyttet inn i hovedbygningen. Det var først etter at verkets glassproduksjon var avviklet at det eksentriske, engelskinspirerte herregårdsliv utspant seg i denne avkroken av verden. Ragnvald Tanberg var, i likhet med sine forgjengere, meget teknisk interessert og begavet. Hans store lidenskap var imidlertid hester. Verksområdet ble omdannet til parkanlegg med tennisbane, spaserganger og alléer. Her foregikk også familiens daglige rytterøvelser. Tanberg bygget om og på hovedbygningen, i tillegg til en meget elegant fløy på sør- og østsiden, som stall for hestene sine. Elva fikk et nytt løp for ikke å ødelegge hans parkdam, og kvartsknuseriet ble erstattet av et kraftverk som produserte strøm til privat bruk. Det herskapelige liv opphørte imidlertid allerede i 1918 da familien Tanberg solgte eiendommen og flyttet til Kristiania. Da hadde glassverket vært under familien Tanbergs ledelse i tre generasjoner med Andreas Tanberg som den første. Fjerde generasjon, Ragnar Tanberg, trådte sine barnesko her, og skulle senere blant annet bli leder av Drammens Glassverk.

Herregården ble etter dette ombygd og fungerte fra 1929 som hotell fram til 2. verdenskrig da eiendommen ble annektert av tyskerne og brukt som føde- og mødre hjem for norske kvinner som fikk barn med tyske soldater. Etter siste krig har Hurdal Verk vært i Norsk Luthersk Misjonssambands eie som satte i gang folkehøgskolen som fortsatt er i drift.

Verksområdet i dag

I dag er det kun hovedbygningen, noen arbeiderboliger og parkanlegget som vitner om denne viktige epoken i norsk industri- og håndverkshistorie. Etter nedleggelsen i 1895 ble glasshyttene og det meste av verksanlegget revet, og området omdannet til parkanlegg. Dagens anlegg framstår derfor først og fremst som en herregård i engelsk stil.

Det som er bevart av Hurdal Verk, er Peter Martin og Ragnvald Tanbergs hovedbygning med park og dam, pluss to bolighus fra verkets første tid. Som nevnt bygget Ragnvald Tanberg om den tidligere verksgata til park med alléer og singelganger, stensatte dammen, bygget lysthus på øya i dammen, fikk lagt hovedveien utenom parken og satte opp høye gjerder rundt det hele med en stor inngangsport som lukket for det stedegne bygdelivet. Den imponerende stallfløyen er for lengst revet og erstattet av en ny fløy som tilfredsstillende folkehøgskolens behov.

På området finnes fortsatt Ragnvald Tanbergs saluttkanoner. Kanonene spilte en viktig rolle i det eksklusive selskapsliv satt i scene av den temmelig eksentriske Tanberg. De har stor kulturhistorisk verdi, og minner om den siste epoken i verkets historie. Saluttkanonene er restaurert etter initiativ av Hurdal Historielag.

Forvalterboligen, "Lundsbygningen". Laftet tømmerbygning, antakeligvis oppført som forvalterbolig da verket ble etablert i 1755.

Etter glassverkets nedleggelse ble bygningen brukt som skolestue for Tanbergs barn til de flyttet i 1918. Bygningen er blitt flyttet, blitt påbygd og har fått nytt panel. Den er godt vedlikeholdt og har godt bevarte vinduer og belistning. "Lundsbygningen" brukes i dag av folkehøgskolen.

"Norlund – Russland". Dette er den eneste av de mange arbeiderboliger ved verket som fortsatt står. Bygningens tømrede midtparti skriver seg fra verkets anleggsperiode, ca. 1755. Mot nord og syd er bygningen bygd på i bindingsverkteknikk og er i dag delt i to boenheter for folkehøgskolens personale. Denne bygningen har også beholdt et tradisjonelt ekstreriør.

Begrunnelse for vern: Området som i dag omfattes av folkehøgskolen, er fortsatt gjerdet inn og har samme inngangsparti som i åra etter anleggelsen av parken. Til tross for oppføring av en del moderne undervisnings- og internatbygg, har området bevart sitt herregårdspreg. Hurdal Verk hadde både nasjonalt og lokalt stor betydning. Verneklasse B

Rognstad

Øvre Rognstad (12)

Øvre Rognstad ligger oppe i lia vest for Hurdal verk, og er som navnet tilsier den øverste gården i Rognstadgrenda. Gården ble tatt opp av en finne i 1645, og navnet tyder på at det her er tale om en ødegård. Torpet ble raskt tatt over av en "nordmann" og allerede i 1693 delt i Nordstun og Arstun. I enga nord for Nordstun ligger restene etter Hagalykkja som ble fradelt som eget bruk i 1854. Innmarka var teigblandet fram til utskifting i 1877.

Nordstun, gbnr. 4/3,4,7

Tunet ligger i en skråning. Våningshuset ligger langsmed lia, møneretning tilnærmet nord-syd. Bygningen er sekslaftet, dvs. opprinnelig toroms grunnplan med svalgang langs vestre langside, 1 ½ etasje. Som type likner den loftstua i Garsjøen og Fallahuset, men skal ha blitt satt opp så sent som rundt 1870. I dag er svalgangen bygd inn og nytt inngangsparti satt opp utenfor. Vinduene er i dag av empiretype.

I vinkel med hovedhuset ligger et bryggerhus. Dette er ei toromstue, i en etasje, antakeligvis et av de hus som nevnes i skifte fra 1782. Det skulle da være nystue, stue og bryggerhus på gården. Huset er dessverre temmelig råteskadd og trenger sterkt til restaurering. I sørenden av tunet, overfor bryggerhuset ligger bua. I skiftet fra 1782 nevnes to buer på gården. Om dette er et av dem er usikkert, selv om den som type kan være fra denne perioden. Bua er i god stand og fikk nytt tegltak i 2002. Driftsbygningen ligger nedenfor tunet. Den skal ha fått nåværende utforming i 1912, men fjøset og stallen som er bygd inn i reisverksskallet, er begge eldre tømmerbygninger.

Drifta på Nordstun var fram til slutten av 1990-tallet basert på melkeproduksjon og skogsdrift, og bruket ble drevet på tradisjonelt vis uten traktor. Hesten ble brukt til pløying, harving, slått og tømmerkjøring. Der hesten ikke kom til, ble enga slått med ljå. Melkinga foregikk for hånd. Arbeidsåret og livet på Nordstun er festet til filmrullene av Akershus fylkesmuseum og ble vist som fjernsynsfilm på NRK nyttårsaften 1997.

Kontinuerlig drift på tradisjonelt vis har skapt et variert landskap med flere kulturmarktyper. I lia nedenfor tunet finner en rester etter gamle åkerlapper med store rydningsrøyser, hagemark med innslag av ulike lauvtrær og slåtteeenger. Fra fjøset går det gjerdet fegate til havnehagen. Slåtteeengene ble ikke gjødslet, og artsmangfoldet er stort. På oversida av tunet var det i 1995 både kultureng og skrabbeslått. I dag er det meste av dette området ikke i hevd, og krattskogen har tatt over størsteparten av arealet.

Arstun, gbnr. 4/6

Tunet i *Arstun* ligger litt nedenfor Nordstun. På tunet står i dag kun to bygninger, hovedbygningen og et tømmerfjøs med tilbygd garasje. Våningshuset har grunnplan som tyder på at det kan være et midtpipehus av Eidsvolltypen (se s. 19); det vil si at det er bygd rundt 1850 eller senere i århundret. Låven, som sto i vinkel inntil fjøset, ble revet i 1990-åra. Bua på Arstun ble solgt til Haaken S. Mathiesen i 1980 og gjenoppført på Mathiesens jakteiendom på Skabland i Skrukkelia (se s. 51). Bua er av en alderdommelig type med meget godt tømmermannsarbeid. Detaljer i bua tyder på at den kan være satt opp før 1700.

Jorda på Arstun ble drevet på tradisjonelt vis av brukeren på Nordstun fram til slutten av 1990-åra og er som kulturmark av samme type som på Nordstun. De gamle kulturmarktypene var i 1995 fortsatt i hevd, og landskapet her ble vurdert av nasjonal verneverdi (se s.16). For å bevare denne karakteren ble det anbefalt å fortsette driften slik den hadde vært. Drifta ble imidlertid lagt om til mer moderne metoder mot slutten av 1990-åra, og det gamle eng- og beitelandskapet er i sterk endring. Landskapet her har likevel fortsatt mange av de kvalitetene som ble registrert i 1995. Kulturminnene i form av rydningsrøyser, steingjerder og hustufter (Hagalykja) vitner også om tidligere tiders driftsformer.

Begrunnelse for vern: Samlet utgjør dette et meget verdifullt kulturlandskap og kulturmiljø som er vurdert som spesielt verneverdig i nasjonal sammenheng. Området bør vernes som helhet.

Tiltak: Mulige støtteordninger for og plan for landskapsskjøtsel bør utredes. Tidligere slåtteeenger bør gjenopptas og holdes i hevd ved fortsatt slått, ikke gjødsles. Verneklasse B

Monsrud, gbnr. 5/13-14 (13)

Monsrud var håndverkerplass på Rognstad Nedre, bygd av den svenske skinnfellmaker Mons Andersen. Stua har opprinnelig fungert som bu på Solsrud og ble flyttet hit av Andersen i 1840. Bygningen er lite endret, men i dårlig stand. Låven og skjulet er i god stand. Plassen brukes som feriebolig.

Begrunnelse for vern: Monsrud representerer småårsfolks levemåte. Typisk for mangsysteriet var blanding av småbruk og håndverk, gjenbruk og bruksendring av hus. Verneklasse B

Opperud

Opperud (14)

Opperud ligger høyt i lia på østsida av dalen nord for Brustad, med Rognstadgrenda på den andre sida av dalføret. Gården er blant de eldste i bygda, som -rud navnet tyder på, det vil si yngre jernalder - vikingtid. Opperud betyr «den øvre rydningen»; det taler for at den er eldre enn Røsrud og Tømte. Fra 1689 har brukerne vært selveiere. Gården var udelt fram til 1730.

Da delte bonde og lagrettemann Børger Torsen gården mellom sønnen som fikk *Søstun* og svigersønnen som fikk *Nordstun*.

Nordre (Nordstun), gbnr. 16/1

Våningshuset på tunet har møneretning nord-syd med utsikt over dalen. Det er en midtkammerbygning som skal ha blitt satt opp av Ole Jørgensen Ømark. Han drev gården fra 1832 til 1870, og antakeligvis er bygningen fra før 1850. Den ble bygget på til to fulle etasjer i 1920 og fikk da nyklassisistisk «knekk» på taket og vinduer i samme stil. Bygningen har bevart dette preget og er et imponerende våningshus.

Like imponerende er låven som, inklusive fjøset, er over 38 m lang. Fjøset i søndre ende ble oppført rundt 1880. Tømmerlåven inneholder stall og tradisjonell låve med lo- og høygolv med treskelåve imellom. Den er i en etasje uten skykuer foran. Trolig er denne bygningen satt opp før 1850, muligens på samme tid som våningshuset. Bua er panelt, med innebygd sval, muligens fra samme periode som våningshuset. Samtlige hus på tunet er i god stand, men brukes i dag til andre formål, da jorda er forpaktet bort.

I lia ovenfor tunet ligger et kalvefjøs som skal være satt opp før 1900. Dette huset er også i brukbar stand.

Søndre (Søstun), gbnr. 16/8

Tunet på Søndre ligger på den andre siden av gårdsveien. Låven på Søndre fungerer som skille mellom de to tuna. Våningshuset skal være fra 1830-åra. Bygningen ble bygd om i sveitserstil i 1910 og fikk da glassveranda. Huset er velholdt og er pusset opp i denne stilen i 1991-92.

Bryggerhuset, ei treroms laftet stue i en etasje med inngang i kammerset, er idag innredet til boligformål. Stua er bygget før 1900, men alderen er ukjent. Bua ligger i tunets nedre kant. Den er, som på Nordre, etter Hurdalsforhold stor, med delt første etasje og to dører i gavlvegen.

Låven har sammenbygd stall, fjøs og låve med lo- og høygolv og treskelåve. Den er stort sett i bra stand, men bærer likevel preg av ikke å være i bruk. Også her drives jorda av andre. Låven skal være satt opp omkring år 1900.

Begrunnelse for vern: Opperudgårdenes tun ligger slik de har gjort i snart to hundre år med godt bevarte og lite forandrede bygninger. Låven på Nordre er spesiell i sitt slag i Hurdal. Tuna og kulturmarka omkring utgjør et verdifullt kulturmiljø som bør bevares i den form det har. Verneklasse B

Skytebanen, gbnr. 16/1,8 (15)

Skytebanen som ble anlagt i 1902, ligger langs veien fra Opperud Nordre mot Brattbakken. Rester etter skytterlagets anvisningsgraver i gråstein er fortsatt synlige. Skytterlaget, som ble stiftet 1881, skaffet allerede i 1882 et rent norsk flagg til arrangementene sine! Sammen med skiforeningen ble det bl.a. arrangert skiskytekonkurranser. Skytebanen og skytterhuset er fortsatt brukt av medlemmene i skytterlaget.

Begrunnelse for vern: Representerer viktig forenings- og idrettshistorie i bygda. Verneklasse C

Det gamle skredderi, Skovly Vestre, gbnr. 16/27,28,32 (16)

Eiendommen *Skovly Vestre* ligger ved veien litt nord for *Gamlemoen*. Skredder Martin Andersen bygde husa omkring 1890 og hadde her bolig og skredderverksted. Våningshuset har meget gode sveitserstilsdetaljer med originale vinduer og belistning. Den store glassverandaen i to etasjer har fine løvsagarbeider. Skredderverkstedet har også det opprinnelige preget med fine detaljer i behold. Eiendommen er et typisk eksempel på sveitserstilen fra slutten av 1800-tallet.

Begrunnelse for vern: I skredderverkstedet finnes fortsatt en del av skredderens utstyr. Vern av gamle håndverk og verksteder er en viktig oppgave i kulturminnevernet. Dette helhetlige anlegget har stor miljømessig betydning og bør vernes både av estetiske og kulturhistoriske grunner.

Tiltak: Ved søknad om endringer bør eier få veiledning om vedlikehold av bygningens tidstypiske preg. Pågående maling bør fullføres. Verneklasse B

Torget – Hurdal ”Sentrum”

”Sentrum” defineres her som området sørover langs fylkesvei 553 fra Bjørkeland på vestsida og Gamlemoen på østsida til Torget og gårdstunet på Brustad. I dette området ligger bygdas administrasjonssentrum med Gamlekommunen og samfunnshuset Dalheim, det funksispregete næringsbygget ”Auto’n”, den nye rådhusbygningen og bankbygget samt villabebyggelse fra tidlig 1900-tall. Sentrumspreget bør beholdes og tydeliggjøres gjennom bevaring og aktivisering av den eksisterende bygningsmassen.

Bjørkeland ”Lensmannsvillaen”, gbnr. 16/30 (17)

Tømmervillaen ”Bjørkeland” ligger på vestsida av veien, litt nord for Hurdal Torv. Villaen ble bygget av byggmester Bjørnstad fra Feiring for hans bror, lensmann Karl Bjørnstad i 1920-åra. Byggmester Bjørnstad hadde arbeidet for arkitekt Arnstein Arneberg, blant annet ved oppføring av bygninger ved Eidsvoll landsgymnas, og var inspirert av hans stil. Bjørnstad oppførte flere private villaer i distriktet, og hus fra Bjørnstads hånd blir ofte feilaktig tillagt hans læremester Arneberg.

Begrunnelse for vern: Lensmannsvillaen er et typisk eksempel på den nasjonale retning innen arkitekturen i mellomkrigsåra utført av en lokal ”legendarisk” byggmester og bør bevares. Verneklasse C

Gamlemoen, gbnr. 16/ 9,10 (18)

Gården ligger på flata langs hovedveien et par hundre meter fra Torget. Gamlemoen var opprinnelig en plass under Opperud, men ble kjøpt av Jørgen Larsen Brustad i 1829. Det er først mot midten av 1800-tallet gården får en plass i bygdas ”kondisjonerte” liv. Den staselige hovedbygningen har flere likhetstrekk med hovedbygningen på Flaen. Denne er imidlertid litt yngre, bygget midt på 1850-tallet i tidlig sveitersstil, og var en meget moderne bygning da den sto ferdig. Bygningen ble oppført av Andreas Tanbergs datter, Gunhild Sofie Katrine Tanberg Gløersen. Hun var gift med eieren av Brustad Gård, og skal ha bygd ”om kapp ” med sin mann (se avsn. om Brustad Gård). Etter bare syv år, i 1862, solgte hun til lensmann P. Lie som etablerte gården som lensmannsgård. Gamlemoen var lensmannsgård fram til 1930. Bygningen er lite endret og har med få unntak bevart opprinnelige vinduer og øvrige sveitsestilspreg. Huset er godt vedlikeholdt og er hvitmalt med brune vinduskarmer og -rammer. Gerikter og øvrig listverk er hvite.

Gården framstår i dag som et velskjøttet, enhetlig gårdsanlegg, et tydelig firkanttun. I tillegg til hovedbygningen består tunet av drengestue (eller bryggerhus), sammenbygd fjøs, låve og stall med påbygd garasje. Drengestua har opprinnelig hatt toroms grunnplan med loft, muligens av samme type som bryggerhuset i Garsjøen og loftsbygningen fra Vestre Falla. I lensmannsepoken ble et av rommene benyttet til arrestlokale. Den tømrede delen av låven har

kjøring på midten, treskegolv og høygolv. Stallen er på tradisjonelt vis bygd inntil låven på nordsida.

Fjøsdelen på sørsida er av nyere dato, oppsatt 1937 og erstattet da et steinfjøs som står der ”nyfjøset” står. Tunet er avgrenset mot nord av bua, som har to dører på langveggen. Alle bygningene, bortsett fra den store hovedbygningen, er malt røde med hvite vindskier, nov og karmer.

Begrunnelse for vern: Som lensmannsgård i tre generasjoner representerer Gamlemoen embetsmannsverket i Hurdal, og er i dag et av bygdas største og staseligste gårdsanlegg. Hovedbygningen er pietetsfullt tatt vare på og har det meste av sine typiske sveitserstilsdetaljer intakt. Sammen med hagen og tunanlegget for øvrig utgjør dette et meget verdifullt kulturmiljø. Den sentrale beliggenheten gir anlegget høy pedagogisk verdi og opplevelsesverdi. Verneklasse B

Samfunnshuset Dalheim (19)

På den andre siden av veien ligger bygdas forsamlingshus og festlokale fra 1924 og fram til i dag. Dalheim ble bygd som bygdas ungdoms- og forsamlingslokale av et andelslag som sto for drifta fram til 1972, da kommunen tok over. Fra 1930-åra har det også vært kino her. Bygningen har en laftet tømmerkjerne. Interiøret er bevart med samme scene, men kjøkkenet er pusset opp.

Begrunnelse for vern: Dalheim hører med til ”sentrumsbebyggelsen ” i Hurdal og er viktig som del av dette. Bygningen har i snart tre generasjoner fungert som bygdas sosiale midtpunkt og har som sådan stor lokalhistorisk betydning. Verneklasse C

Gamlekommun´ Det gamle kommunehuset, gbnr. 17/4 (20)

Bygningen ligger ved Torget og fungerte som administrasjonslokale for kommunen fra 1896 til nytt rådhus var ferdig i 1968. I følge folkelige overleveringer skal bygningen være oppsatt i 1820 eller litt før for eieren av gården *Brattlia* i anledning hans datters bryllup. Huset, som har grunnplan som midtkammerbygning, ble aldri ferdig innredet mens det sto i Brattlia. Gården ble solgt i 1840 til generalkrigskommissær Haagen Mathiesen og bygningen ble etter dette brukt som skogforvalterbolig. Da det ble vedtatt oppføring av nytt kommunelokale, kjøpte kommunen denne bygningen av Mathiesen og flyttet den til nåværende tomt i 1895. Ved flytting ble bygningen endret en del, blant annet bygd på mot nord. Bygningen er i dag preget av sveitserstilsdetaljer, både i belistning, vinduer og bislag. I tillegg til funksjonen som kommunelokale, har bygningen i årenes løp huset andre offentlige virksomheter.

Begrunnelse for vern: *Gamlekommun´* er et viktig bygg i kommunehistoria. Den har bevart mye av sitt opprinnelige preg og er av stor betydning for bygningsmiljøet i kommunesenteret. Bygningen må sikres for ettertida gjennom forsvarlig bruk, og foreslås vernet som del av kulturmiljøet rundt Torget.

Tiltak: Bygningen er i kommunal eie. Det bør utarbeides plan for forsvarlig publikumsrettet virksomhet i bygningen. Verneklasse B

Hurdal Rådhus (21)

Rådhuset i Hurdal ligger diagonalt overfor *Gamlekommun´*. Bygget et tegnet av Lund og Slaatto og var et meget moderne bygg da det ble innviet i 1968. Det arkitektoniske uttrykket har likevel tradisjonell forankring, og bygningen minner om glassverkets smeltehytter.

Begrunnelse for vern: Kulturminnevern handler også om å verne om det estetiske miljøet. Rådhuset er en god representant for moderne arkitektur med et formspråk som fører tankene

til bygdas viktigste industriminne, Hurdal verk. Bygningen bør sikres mot inngrep/utbygginger som endrer dette preget. Verneklasse C

Brustad Gård, gbnr. 19/1 (22)

Brustad ligger på vestsida av Hurdalselva, rett ved veikrysset *Torget*. I Bygdeboka anføres en gravhaug bak låven som mulig dateringskilde for gårdens alder. Gravhaugen er ikke registrert i Fornminneregisteret.

Gården har en spesiell plass i hurdalsfolkets bevissthet. Dette var "Brustadkongens" sete, leilendingen som slo seg opp til bygdas mektigste mann. Selv om dette skjedde mot slutten av 1600-tallet, lever minnet om "Brustadkongen" fortsatt. Ole Hansen Brustad, som var hans rette navn, hadde en finger med i det meste av det som foregikk i Hurdal i disse åra. Han satte blant annet i stand kirken og fikk den "stafferet" i koret med blomsterranker og figurer fra bibelhistoria (se avsn. om Hurdal Kirke). Denne meget spesielle barokkdekoren kan fortsatt beskues i kirkens kor.

Brustad hører følgelig med blant bygdas storgårder fra midt på 1600-tallet. Gården kommer siden både på lensmanns- og futehender, og blir så i 1758 solgt til Hurdal Verk. Verkseier Andreas Tanberg drev også denne gården og bygde nytt, stort stabbur. I 1846 solgte han Brustad til sin svigersønn, distriktslege Jørgen Gløersen. Med dette hadde alle de tre store gårdene langs Hurdalselva, Flaen, Gamlemoen og Brustad, i en periode vært i samme families eie. Konflikter i familien Tanberg – Gløersen førte til salg av begge eiendommene, og i 1857 kom en ny velsituert eier til Brustad, Justinius Bay. Bay var driftig, et ektefødt barn av den nye tid. Han satte i gang sagbruk og drev i tillegg mølle, landhandel og bakeri. Fru Bay fikk anlagt hage med singelganger og lysthus. I 1893 kjøpte Haaken C. Mathiesen skogeiendommen Brustad av siste eier som bodde på gården, C.A. Fougner. Familien Mathiesen ervervet samme år Eidsvoll Verk, men var fortsatt bosatt på herresetet Linderud Gård i Aker. Med dette var det "kondisjonerte" liv på Brustad slutt. Gården ble heretter drevet av forpaktere.

Tunet i dag: Gården er i dag MEV's planteskole. Tunanlegget har om lag den utforming det fikk midt på 1800-tallet. Tunet har to våningshus, begge laftede i en og en halv etasje, og med om lag samme volum. Bygningen rett overfor driftsbygningen har klart sveitserstilspreget både i takutspring og bislag på østre gavl og langsida mot tunet. Den andre bygningen er en midtkammerbygning uten bislag og med to pipeløp. Husets grunnplan tyder på at dette er det eldste av de to våningshusene. Bygningen brukes fortsatt som bolig.

Bua ligger litt forskutt i tunets bakkant og har størrelse og utforming som et kornkammer. Den er, ved siden av den store driftsbygningen, i dag tunanleggets mest iøynefallende bygning. Eksteriøret er godt bevart, men innvendig er bygningen ominnredet og fungerer som kunstgalleri.

Den store driftsbygningen er bygd omkring den gamle låven, som muligens skriver seg fra Tanbergtiden. I hagen, ytterst mot veien ligger fortsatt det sekskantete lysthuset fra 1860-åra. Hele anlegget er meget godt vedlikeholdt og er malt i MEV's karakteristiske farger, lys oker (mot kromgult) med beige vindskier og karmar.

Begrunnelse for vern: Sammen med den imponerende bjørkealléen utgjør dette anlegget et meget verdifullt kulturmiljø. Det har en spesiell betydning som miljøskaper gjennom sin beliggenhet ved veien, i "hertet" av kommunen. Verneklasse B

Eidsæter

Hammeren, gbnr. 19/3 (23)

Hammeren ligger på oversida av Østsideveien langs Hurdalssjøen, ca. 4 km sørover fra Hurdal Torg. Gården var et bruk under Søndre Bundli og ble først skilt ut som eget bruk i 1839. Under planlegginga av "den nye trondhjemsveien" ble Hammeren pekt ut som høvelig skysskifte mellom Eidsvoll Verk og Garsjøen og fungerte som sådan med gjestgiveri og poståpneri fram til 1864. Fra 1810 – 1826 brukte lensmann Even Gulliksen Hammeren som lensmannsgård.

Gårdstunet, som er et ganske konsentrert firkanttun, ligger i en skråning like ved veien. Samtlige hus som står her i dag er satt opp etter at skysskaffervirksomheten opphørte. Den laftede kjernen, (kjøkkenet og gangen) i kårbygningen skal være fra 1870-åra. Huset ble påbygd mot øst i 1926, og i 1962 undergikk huset omfattende ombygning med bl.a. ny grunnmur, tilbygg mot vest, skifting av tak, vinduer og panel. Hovedbygningen, som har lengderetning langs med veien, er en midtpipebygning i sveitserstil oppført i 1908. Den ble restaurert og bygd på mot nord i 1992. Bygningen framstår i dag som velholdt med tidstypiske detaljer. Låven, som ligger rett overfor kårboligen, ble satt opp i 1917 bl.a. av tømmer fra eldre bygninger på gården. Fra 1930 til begynnelsen av 1960-tallet var det betongstøperi på gården. Denne bygningen ligger litt oppe i lia og blir i dag brukt som maskin- og redskapslager. Bua ble flyttet ned til Hurdalssjøen i 1967 og er bygd om til sommerhus.

Begrunnelse for vern: Hammeren har spilt ei viktig rolle i bygda som lensmannsgård, skyssstasjon og gjestgivergård. Dagens gårdstun har store estetiske og kulturelle kvaliteter og bør vernes som helhetlig kulturmiljø. Verneklasse B

Sandsbråten, gbnr. 19/115,8 (24)

Sandsbråten var opprinnelig husmannsplass under Bundli Nordre. Plassen ble solgt fra som eget bruk i 1786. I 1892 ble gården delt i to bruk, Søndre og Nordre, med felles tun og delt bruk av låven. Det eldste våningshuset ble revet i 2002, og nytt våningshus er planlagt oppført litt forskjøvet i forhold til den gamle grunnmuren. Det andre våningshuset er fra 1918. Den åttelaftede låven, med innkjøring på langsida til treskelåve og to golv samt stall og skåle, står fremdeles. Låven antas bygd av Ole Davidsen i 1874. Fjøset er bygd inntil låven på søndre kortveg. Fjøset var opprinnelig oppført som bu i 1868 og flyttet mellom 1910 og 1918. I utkanten av tunet mot vest står et hus som opprinnelig skal ha vært stall på gården Haugnes. Stallen skal være oppsatt i 1725, ifølge eieren. Det er flere andre uthus fra begynnelsen på 1900-tallet på og omkring tunet.

Begrunnelse for vern: De mange, til dels små, laftete uthusa gir dobbelttunet et alderdommelig preg, til tross for at det ene våningshuset er revet. Vern er her særdeles viktig slik at ikke flere hus går tapt. Verneklasse B

Eidsæter Skole (Eidsæter Nedre, Søsetra), gbnr. 20/1 (25)

Våningshuset på tunet her ble satt opp som første faste skolestue i Eidseter skolekrets i 1905. Skolen i Eidseter hadde før dette leid rom på gården. Bygningen fungerte som skole til 1951.

Begrunnelse for vern: Skolestuene var blant de første offentlige bygg. Bygningen har spilt en viktig kulturhistorisk rolle. Verneklasse C

Kullmiletufter

I skogen ved Eidsæter "Søsætra" ligger en tuft etter ei kullmile, trolig for kullbrenning til Eidsvoll Verk. Mila har største diameter på ca. 16 m. En skogsbilvei går tvers over stedet. Ei liknende mile finnes ved Eidsæter Vestre, "Liuplassen".

Skjeldalsbrua (57)

Veibru i hvelvet tørrmur over Skjeldalen på den gamle veitraséen til Østsideveien, oppført 1839. Brua ligger 2 m vest for den nye veibanen ved Østerud og er lett å finne. Brua er hel og i god stand.

Begrunnelse for vern: Dette er et viktig teknisk kulturminne fra før 1850. Det kan lett ses fra veien og har stor pedagogisk verdi.

Tiltak: Brua må holdes fri for vegetasjon som kan skade tørrmuren. Verneklasse B

Knai (26)

Knaigårdene ligger på vestsida, i den nordre enden av Hurdalssjøen. Navnet tyder på at dette er en *vin-gård*, det vil si endelsen -i- forteller at gården kan ha het Knavin eller Knevin. Det oldnorske *vin* betyr frodig grasslette. Ut fra dette kan vi slutte at navnet beskriver gården som lå på ei frodig grasslette ved kneet, muligens ved elvesvingen. Vingårdene er eldre enn vikingtid, og Knai er derfor antakeligvis blitt ryddet i eldre jernalder omtrent samtidig med Gjødning.

Knai har ikke vært ødegård i senmiddelalderen - det betyr at det har vært kontinuerlig drift her fra jernalderen og fram til i dag. Til tross for at navnet antyder en beliggenhet ved elva, har matrikelgårdens tun i nyere tid ligget lengre sør. Gården var udelt fram til 1650. Etter dette ble den delt i flere omganger, men helt fram til utskifting i begynnelsen av 1860-åra lå alle Knaigårdenes tun i ei klynge ved Madsstubekken. I 1860 besto Knai av seks bruk som alle hadde sine stuehus, buer og uthus av ulike slag samlet. Innmarka var teigblandet, og hver bruker hadde en lapp hver av de forskjellige åkrer og enger.

På sørsida av Madsstubekken, litt ovenfor det gamle klyngetunet på Knai, hadde gårdene bleikeplass for lin. I området her var det også smie, det ble flekket bjørkenever og her gikk «gutua» opp til Knaienga. Møller og smed Ole Blomstrøm hadde ei lita smie her i begynnelsen av 1900-tallet. Bolighuset «Blomstrømstua» ble satt opp i 1890-åra som ei sekslaftet to-roms stue. Stua står fremdeles og er nå fritidseiendom.

Sørgarden før 1861

Det største bruket i dette konglomeratet av hus og teiger var uten tvil Sørgarden som fra 1843 til 1867 var lensmannsgård. Her har det vært store forhold i etter Hurdalsk målestokk. Hovedbygningen må ha vært en meget staselig midtkammerbygning i to etasjer med tre fag rokokkovinduer på hver side av den tofløyede inngangsdøra. Lensmannen Finn Kristoffersen var pådriver for å få jordveien utskiftet. Denne prosessen førte også til deling av det store klyngetunet ved Madsstubekken. Etter utskiftinga ble det etablert nye tun. Av disse finner vi idag følgende gårder på vestsida av dagens riksvei, regnet sørfra: Sørgarden Søndre, Sørgarden Nordre, Nordgarden (Madsstua) og Nystun. På østsida, sørfra: Jensstua, Bertelstua

Søndre, Bertelstua Nordre og Nergarden. I tillegg kommer de bruk som opprinnelig var husmannsplasser eller småbruk, og som kjøpte seg fri. Da tuna ble flyttet, ble det oppført nye hus de fleste steder.

Vi må likevel regne med at en del bygninger ble flyttet og gjenoppført, om enn i litt endret eller modernisert form. Gjenbruk av tømmer var heller normen enn unntaket.

Sørgarden Søndre, gbnr. 18/16

Den store hovedbygningen på lensmannsgården ble delt, og om lag halvparten ble gjenoppført som våningshus her. Bygningen har to fulle etasjer, møneretning øst-vest og ett pipeløp. I 1948 ble panel og vinduer skiftet. Muligens er også inngangspartiet endret fra langvegen til vestre gavlveg. Låven, som også er oppført i 1948, ligger på tvers av våningshuset. Eierne bor på gården og driver jorda.

Sørgarden Nordre, gbnr. 18/9

Tunet her ligger om lag der bebyggelsen lå før utskiftinga. Lensmannsgårdens hovedbygning må ha stått i nærheten av det som er tunet på Nordre. Våningshuset her ble oppført etter 1880, da den andre halvparten av denne stasbygningen brant. Dagens våningshus er en midtpipebygning i opprinnelig 1 ½ etasje med møneretning nord-syd. Bygningen ble påbygd mot nord i 1965. I 1970 ble den hevet til to fulle etasjer og fikk samtidig nytt panel og nye vinduer. Den store, rødmalte låven er satt opp etter andre verdenskrig.

Nordgarden (Madsstuen), gbnr. 18/20

Madsstuebekken må ha fått navn etter *Madsstua* som igjen fikk navnet sitt etter Mads Olsen. Han var bruker på Nordgarden fra 1762- 1787. Mads var en sagnomsust mann, bl.a. figurerer han i en av historiene Berte Tuppenhaug fortalte til Per Chr. Asbjørnsen. Madsstua skal ha vært en stor bygning i to etasjer, antakeligvis en svalgangsbygning. Fra 1834 til 1844 var Madstua lensmannsgård og hadde som sådan behov for en representativ hovedbygning. Om lag 20 år etter at Nordgardstunet ble flyttet dit det ligger i dag, ble denne bygningen revet.

Det nye våningshuset i Nordgardstunet, en midtkammerbygning i to etasjer, ble dessverre revet under utbedring av Rv. 120 midt på 1990-tallet. Det ble da bygd nytt våningshus i bakkant av tunet. Bryggerhuset som ligger midt i tunet, var opprinnelig ei sekslaftet stue, men er senere bygd på mot øst. Bryggerhuset har fungert som bakeri, mens det var landhandel i hovedhuset. Den nye delen fungerer som bu. Huset er i dag godt vedlikeholdt med originale vinduer og belistning. Den store låven, med møneretning øst-vest, ble satt opp i 1931. Bygningen er typisk for de rødmalte store låvebygninger fra denne tida. Den er bygd vinkelrett på det gamle tømmerfjøset Fjøset har støpt gulv med gjødselkjeller under, og er upanelt. Huset trenger sterkt til vedlikehold.

Nystuen, gbnr. 18/42

Det eldste våningshuset skal være flyttet hit fra Burås, muligens da tunet ble anlagt i 1860-åra. Det er et tilnærmet kvadratisk midtpipehus i 1 ½ etasje med møneretning øst-vest. Huset har sveitserstildetaljer og bislag utafor inngangspartiet. Vestvegen er ikke panelt. Vinduene ser ut til å være de originale. Ved siden av boligfunksjon var det i 1920-åra hattebutikk her. Låve og fjøs er bygd sammen. Låvedelen er tømret, og trolig eldst. Låven er panelt, men umalt. Bua er enkel, uten sval og i en etasje. Det er trolig skiftet tak på huset, da takvinkelen er bratt og med stort taksutspring. Bua er i god stand.

Stenberg, «Påll-sen», gbnr. 18/26

Dette huset (Maack-huset) ble satt opp av Marie Ulriksdatter Toms i 1878. Bygningen, som skal ha blitt flyttet hit, har opprinnelig vært ei sekslaftet stue. Det har siden bl.a. vært drevet butikk i bygningen. I 1920-åra ble bygningen påbygd i sveitserstil og har fortsatt dette stilpreget. Huset er i god stand. Eierne har bygget ny bolig ved siden av, og huset skal flyttes.

Grue, gbnr. 18/44

Bruket ble etablert i 1863, og husa satt opp umiddelbart etterpå av Andreas Hansen Grue. Våningshuset har, til tross for flere påbygninger og endringer i løpet av 1900-tallet, gode sveitserstilsdetaljer i behold. Låven er satt opp etter siste krig.

Knaibakken, Søndre, gbnr. 18/36

Det gamle tunet ligger langs riksveien. Det er ikke i bruk lenger, og brukeren har bygd ny bolig litt lenger inn fra veien. Det gamle våningshuset og deler av låven står fremdeles. Opprinnelig har dette vært ei sekslaftet stue. Våningshuset ble påbygd et rom mot nord og veranda i sveitserstil i 1920. Bygningen fikk samtidig nytt tak. I dag står huset umalt, men med gode sveitserstilsdetaljer intakt. Låven er delvis revet, og tilstanden dårlig.

Knaibakken (skysstasjonen) gbnr. 18/6

Knaibakken ligger ved elva, på vestsida av riksveien. Stedet var opprinnelig husmannsplass under Bertelstua. Bay på Brustad bygde en sagbolig her i 1860. I 1880-åra ble plassen eget bruk. Anton Pedersen Molstad kjøpte Bakken i 1884, og i 1887 startet han landhandel. Da den nye veien til Minnesund var ferdig i 1889, ble skysstasjonen i Garsjøen nedlagt, og Molstad tok over virksomheten. Gjestgivergården er trolig satt opp av Molstad omkring 1885. I perioden 1887 - 1970 har det vært skysstasjon og gjestgiveri, landhandel og kafé i bygningen. Gjestgiveriet hadde også kongelige gjester. I 1930-åra bodde kong Haakon og kronprins Olav her under en militærøvelse. Knaibakken ble valgt til Hurdals kulturminne under den nasjonale kulturminnestafetten i 1997, og en håpet at det ville sette fart i arbeidet med vern av bygningene. Hovedbygningen, som er i 1 ½ etasje med to pipeløp, har godt bevarte sveitserstilsdetaljer både innvendig og utvendig. Inventaret både i kjøkkenet og i landhandelen er på det nærmeste intakt. På tunet står det gamle bakeriet fortsatt, men det er nå svært forfallent. Bua, med inngang på langsida, er imidlertid i god stand. Låven, stallen og bryggerhuset er revet.

Jensstua, gbnr. 18/7

Jensstua er det sørligste tunet på østsida av veien. Våningshuset her ble flyttet hit fra Skjeggerud i Skrukkelia etter fraflytting av denne gården i 1870. Også her har det vært handelsvirksomhet; i andre etasje var det en periode klesforretning. Bygningen har, etter oppføring på Jensstua, midtpipegrunnplan. I 2001/2002 ble bygningen helrenoveret og påbygd svalgang, vinduer ble skiftet, og bygningen fikk nytt tak. Låven på Jensstua er oppført i 1953.

Bertelstua, Søndre, gbnr. 18/4

Tunet på Bertelstua Søndre står om lag der det gamle Knaitunet var, det vi si at husa her har sin opprinnelige plass. I 1923 ble det satt opp nye hus på gården, både våningshus og låvebygning. Våningshuset som i dag ligger langs med veien, er et midtpipehus. Bygningen er sterkt endret etter renovering i 1955, da ble det bygd på mot nord-vest og vinduer og panel ble skiftet.

Bertelstua, Nordre, gbnr. 18/ 1

Våningshuset på Nordre ligger langs med veien. Den eldste del av bygningen, en laftet tømmerkjerne, kan være fra tida da tunet ble flyttet. Huset er siden utvidet i flere omganger, senest i 1930 av daværende bruker som var bygningssnekker. Bygningen har beholdt stilpreget fra denne perioden. Den store bua med inngang på langsida, har årstallet 1865 risset inn innvendig over døra. Bua er i god stand. Låven ble satt opp i 1914 og fjøset i 1963.

Nergarden, gbnr. 18/2

Nergardens tun ligger et stykke ned fra veien, med åkrene rundt på alle kanter. Våningshuset er det opprinnelige etter utskiftinga i 1860-åra. Det kan da ha vært ei sekslaftet stue. Huset er bygd på og renoverert i flere omganger, stue mot øst i 1910, større veranda, nye vinduer i 1963 og ny panel i 1990. Den gamle låven brant i 1971, og ny låve og fjøs ble satt opp. På tunet står ei bu av samme type som på Bertelstua Nordre. Den antas å være fra tunet var nytt.

Begrunnelse for vern: Gården Knai har i løpet av 1800-tallet utviklet seg fra å være et teigblandet klyngetun til å bli ei grend der endringene i landbruket, pengehusholdning og den tekniske utvikling innen håndverk og industri preget bosetning og næringsliv. I tillegg til tradisjonelt jordbruk var det i en periode et pulserende håndverks- og handelsliv i grenda her. Vi finner her et sammenhengende kulturmiljø på begge sider av riksveien, der det fortsatt drives jordbruk. Enkelte bygninger og tun er sterkt endret, men preget av jordbruksgrend, med åker, eng og tradisjonell gårdsbebyggelse, er det viktig å bevare. Området på vestsida av riksveien, fra Knaibakken Skysstasjon i nord til og med Sjørgarden Søndre, og på østsida fra Nergarden til og med Jensstua foreslås derfor vernet. Verneklasse B

Gårderløkken, gbnr. 18/14 og ***Gårderbrygga*** (26.1)

Våningshuset på plassen Gårderløkken ligger i svingen rett før dagens Essostasjon. Dette bruket ble skilt ut fra Jenstua i begynnelsen av 1800-tallet. Våningshuset har midtpipe grunnplan og kan ha blitt oppført rundt 1850, muligens senere. Fjøset på Gårderløkken er ombygd og brukes nå som hytte. Bua fra 1833 er flyttet ca. 70 m fra opprinnelig plass på tunet. Alle husa er i god stand.

Brukerne her var tilknyttet Hurdal Verk, i glassproduksjonen og som pramkarer, dvs. de fraktet glassvarene på prammer over Hurdalssjøen til Berger i Eidsvoll. Utskipningsbrygga, *Gårderbrygga*, lå rett nedenfor bruket. Brygga ble anlagt i 1757. Restene etter brygga er fortsatt godt synlige. Pakkhuset sto til midt på 1990-tallet, da det ble revet i forbindelse med utbedring av veien.

Begrunnelse for vern: Våningshuset på Gårderløkken er en del endret, men mye taler for at huset er satt opp før 1850, og det bør derfor vernes. Området ellers er endret gjennom utbygginger. Brygga var knyttet til hurdalverkets transport av glassvarer, og er som sådan en viktig del av industrihistoria i bygda. Kulturminner i vann er utsatt, spesielt ved isgang om våren. Det bør settes i gang vedlikeholdsarbeid for å hindre ytterligere forvitring av bryggerestene. Verneklasse C

Knaienga, gbnr. 18/37 (26.2)

Dette bruket ligger oppe i åsen sørvest for Sjørgarden. Enga var opprinnelig husmannsplass under Nordgarden, men ble eget bruk da Ole Madsen solgte gården i 1798. De fleste som har drevet bruket, har vært håndverkere eller fiskere ved siden av. Våningshuset var opprinnelig ei sekslaftet to-romsstue. Bryggerhuset /snekkerverkstedet sto tidligere ved Huldrehaugen. Det ble flyttet hit av snekker Ole Knaiengen da den gamle distriktslegeboligen brant. På tunet

står fortsatt både låven ei lita bua. Bruket er for lengst fraflyttet, og brukes som fritidseiendom. Jorda brukes av bonden på Sørgarden Søndre.

Begrunnelse for vern: Fisket har hatt stor økonomisk betydning for hurdalsbøndene. Dette småbruket, som har alle uthus i behold, er en typisk representant for det utstrakte mangsysteriet i bygda. Bruket ligger fortsatt i kulturmarkområde. Verneklasse C

Huldrehaugen, gbnr. 18/22 (27)

På dette stedet oppførte distriktslege Gløersen (se avsn. om Brustad) bolig på slutten av 1850-tallet. Huset forsatte å være distriktslegebolig til det brant i 1929. Den nye legeboligen, «Huldrehaugen», ble oppført av byggmester Bjørnstad fra Feiring. Bjørnstad hadde arbeidet for arkitekt Arnstein Arneberg, og var inspirert av den nasjonalromantiske byggestil. Den store villaen har i de senere år hatt ulike funksjoner, senest som barnehage. Den tømrede drengestua er satt opp på slutten av 1800-tallet. Huset disponeres i dag av Hurdal Historielag som arkiv og magasin for lagets samlinger.

Begrunnelse for vern: «Huldrehaugen» er et godt eksempel på en den nasjonale byggestil, her utført av en lokal byggmester som har satt opp en rekke boliger i denne stilen i Eidsvoll og Hurdal. Verneklasse C

Skrukkelia

Flårudsætra, gbnr. 47/3 (28)

Denne vesle setervollen ligger i Hurdals og Akershus ytterste grense mot Østre Toten, langt til skogs, vei- og sti-løst. Det skal ha vært en finneplass her, ryddet av skogfinnen Erik i 1719. I 1723 ble skylda satt til 2 lispund tunge (godt, tungt korn), en uvanlig "valuta" på slike små skogsplasser, som vanligvis ble skyldsatt med huder og skinn. At landskylda skulle betales som tunge blir forståelig ut fra sagnet som fortelles om rydningsmannen. Han skal ha vært hestelakter – *merraflåer* – derav kommer også navnet Flårudsætra. Lønn for tjenestene sine fikk han i korn – det er derfor rimelig at han betalte skylda med korn. Her bekrefter de skriftlige kildene den muntlige tradisjonen. Flårudsetras grenser og skattetilhørighet har vært kilde til strid opp gjennom tida. I dag betales skatten til Østre Toten kommune, men geografisk befinner setra seg i Hurdal, i et område av kommunen som tidligere hørte med til Hadelands allmenning.

Allerede fra midt på 1700-tallet opphørte fast bosetning på plassen, som så ble seter for en gard på Toten. Mye tyder på at størhuset som står i dag kan være det samme som sorenskriver Sommerfeldt på Toten satte opp i 1764. Dette størhuset er mye større enn de vi finner på for eksempel Knaisætra. Huset har opprinnelig hatt en planløsning som likner loftstuene fra samme periode, med sval langs hele langsida (se Fallahuset, s. 51 og Garsjøbryggerhuset, s. 28), men det har bare en etasje. Svala er nå fjernet. Stua har toromsløsning, kammers (melkebu) og stuerom med peis midt på tverrvegen i stuerommet og dør rett inn i stua. Størhuset hadde jordgolv til 1917. Fjøset ligger på linje med størhuset. Det skal ha blitt satt opp i 1918 og er i dårlig forfatning. Etter 1923 har det ikke vært melkekyr på setra, men ungdyr har beitet her til 1960. Setervollen bærer fortsatt preg av å ha blitt beitet, men skogen kryper stadig nærmere husa på Flårudsetra. Anlegget bør bevares som seteranlegg, pga. tradisjonen knyttet til *merraflåer* og de spesielle grensetvistene som knytter seg til stedet.

Begrunnelse for vern: Flårudsetra har stor kulturhistorisk verdi, i tillegg til kulturlandskapsverdier og seterstrøssets spesielle karakter.

Tiltak: Det bør utarbeides planer for landskapskjøtsel og bygningene bør sikres mot videre forfall. Verneklasse B

Fallhaugsætra (Melbosætra), gbnr. 46/2 (29)

Fallhaugsætra ligger øverst i Skrukkelia, i Tingelstad allmenning, og har vært seter under gården Melbostad i Gran. Setra er blitt kjent gjennom sagnet om et huldrebryllup, fortalt av Berte Tuppenhaug til Per Chr. Asbjørnsen.

Det finnes også et annet huldresagn fra denne setra som har vært fortalt i Skrukkelia like til våre dager. Seterdriften på Fallhaugsetra opphørte i mellomkrigsåra. Størhuset som står på vollen i dag, ble flyttet dit fra Melbostad i Gran i 1932. Der hadde huset fungert som badstu, dvs. korntørke, før det ble flyttet. Størhuset brukes i dag som husvære for skogsarbeidere.

Fallhaugsetra er åsted for fortellinger som er blitt nasjonal folkeeie gjennom Asbjørnsens gjenfortellinger. Sagnet om huldrebryllupet der bruden nesten lokkes til å gifte seg med en huldrekall, men reddes av sin rette festemann i siste øyeblikk, har hatt stor identitets- og symbolverdi for folket på Melbostad. Der sies det at brudesølvet i slektas eie stammer fra dette huldrebryllupet. I sagnet som har vært fortalt i Hurdal, er det forestillingene om huldrefolkets "rett" til og bruk av setra som står i fokus. Huldrefolket hevner seg på gutten som sitter på setra ut over den "normale" setringsperioden. At huldrefolket brukte setra når gardsfolket ikke var der, er del av et forestillingskompleks som var alminnelig i hele området der det ble setret. Fallhaugsetra har stor identitets- og symbolverdi, både lokalt og regionalt, som minne om en kultur som i dag på det nærmeste er en saga blott. Setra bør bevares og skiltes.

Begrunnelse for vern: Denne setra har fått en plass i vår nasjonale sagnskatt gjennom tradisjonen om huldrebryllupet, som også har hatt stor identitetsskapende funksjon for brukerne av setra. Verneklasse B

Nord-Falla, gbnr. 39/1 (30)

Småbruket Falla Vestre eller Nord-Falla ligger på 450 moh i ei sørvendt, bratt li i enden av Fallaveien, øverst i Skrukkelia. Det har vært gårdsdrift her siden en finne, muligens kalt Bent, brente bråter her i 1650-åra. Gården "Bentefallet" ble delt i to bruk, Østre (Sø) Falla og Vestre (Nord) Falla, og i 1812 ble Nord-Falla skylddelt som eget bruk. Tunet skal ha blitt flyttet og nye hus satt opp der tunet ligger i dag. Terrenget er ganske bratt, og tunet ligger på en "avsats" i lia. Den gamle loftstua, "Fallahuset" (se Byggeskikk s. 19) ble flyttet og degradert til bryggerhus da det ble bygget nytt våningshus, en større sekslaftet bygning i to etasjer. Denne bygningen ble revet ved oppføring av nytt våningshus av "Egne hjem" type i 1955. Det er rimelig å tro at bua, som er ei kjellerbu (se Byggeskikk s. 21), og fjøsdelen i låven som fremdeles står, ble oppført samtidig. Litt nord for tunet står det to eldre laftede uthus, det ene er et sommerfjøs, det andre er ei løe som óg kan ha vært brukt som smie.

Tunet var bebodd av siste bruker fram til våren 2000. Etter dette har Mathiesen-Eidsvold Verk overtatt også denne delen av eiendommen, og tunet er nå ubebodd. Kjellerbua er i relativt bra stand med tett tak, men med noe råte i stokkene. Driftsbygningen med fjøs er fortsatt i god stand. I de to uthusbygningene nord for tunet er forfallet dessverre langt mer framskredet. Fundamentene under begge husa er meget dårlige, og fjøset er derfor i ferd med å falle sammen. Løe-smia står så å si rett på bakken.

Det er mange til dels meget store rydningsrøyser i det som før var innmark på nedsida av husa og i området rundt sommerfjøset og løa. I bakken nedenfor tunet er det registrert rester etter ei badstue og rester etter skigarder og grinder. Det er også spor etter gamle veifar – veien til Hadeland gikk over tunet her.

Småbruket har ikke vært drevet på flere tiår, men landskapet er fremdeles preget av gammel beite- og slåttemark, især området nord og vest for tunet. Landskapet rundt sommerfjøset har karakter av havnehage med innslag av styvingstrær. Det er også plantet inn en god del gran, og engpreget på nedsida er i ferd med å forsvinne. Vegetasjonen er i de senere åra blitt svært tett, og den er til stor skade for bygningene.

Begrunnelse for vern: Nord-Falla er et av de mange småbruk i Hurdal med røtter i finnekulturen, og kulturmarka her kan huse spor etter denne epoken i Skrukkelias historie. På tunet står fortsatt kjellerbua, ei av de få bevarte i sitt slag i Akershus, i tillegg til de to andre eldre uthusa på bruket. Området utgjør totalt et meget verdifullt kulturmiljø.

Tiltak: Uthusa nord for tunet, samt kjellerbua må umiddelbart sikres mot ytterligere forfall. I MEV's inventeringsrapport (Botilsrud 2001) skisseres det flere forslag til uttynning og skjøtsel både av kulturlandskapet og bygningsmassen. Skal dette kulturmiljøet reddes fra forskning og forråtnelse, må disse forslagene settes ut i livet snarest. Verneklasse B

Tuvsætra, gbnr. 46/1 (31)

Denne setra, som ligger i Skrukkelia i Hurdal, tilhører Tingelstad allmenning, men har alltid vært brukt av hadelandsbønder. I dag blir setra brukt som feriested. Det har vært setret her til etter andre verdenskrig, og et av uthusa ble satt opp så seint som i 1940-åra. I dag består setra av til sammen åtte hus, hvorav to, ei bu og et nedfallent fjøs er registrert i SEFRAK. De eldste størhusa og fjøsa er satt opp i mellomkrigsåra. Setervollen blir fremdeles slått.

Begrunnelse for vern: Tuvsætra ligger godt synlig, høyt og fritt øverst i Skrukkelia med skog på alle kanter. Anlegget gir samlet en opplevelse av miljøet på ei skogsseter. Verneklasse B

Ostetjernsdammen, gbnr. 39/1 (32)

Fløtevanndemning - bygget for å heve vannstanden og øke vanntrykket ved fløting fra Ostetjern og nedover Osteelva til Skandøla. De eldste delene av fuget tørrmur er fra siste halvdel av 1800-tallet. Demningen ble forsterket med betongfundamenter i begynnelsen av 1960-åra. Damvokterstua i lafteteknikk ble satt opp i 1928. I 1945 kom det opp en hytte til på stedet. Elvefløtinga i Hurdal opphørte i begynnelsen av 1960-åra.

Svartungsdammen, gbnr. 39/1 (33)

Fløtevanndemningen og fløtingsrenna ble bygget for å øke vanntrykket ved fløting nedover Svartungselva. Renna er nå borte, men skilledammen litt lengere ned finnes fortsatt.

Begrunnelse for vern: Disse anleggene synliggjør betydningen av fløtinga i driften av tømmer i Hurdal, og har stor kulturhistorisk verdi. Verneklasse C

Sibilrud, gbnr. 39/9 (34)

Bruket Sibilrud ligger noen kilometer opp fra hovedveien i lia under Lundbergkollen i Skrukkelia. Rud- navnet kan gi inntrykk av stor alder, men dette er ikke undersøkt. Gården er ikke nevnt som finneplass, men som husmannsplass knyttet til Lundberg, og var i Mathiesens eie fram til 1955, da brukeren kjøpte eiendommen.

Sibilrud var delt i to fram til 1866. Da reiste brukeren i Øvre til Amerika, og de to bruka ble slått sammen. Om dagens tun er det gamle Øvre eller Nedre er usikkert. Det gamle våningshuset kan være satt opp av «amerikafareren» i 1847 før han reiste. Bygningen er muligens bygd på, men kan ha vært ei sekslftet stue i 1 ½ etasje. Panel, tak og vinduer er trolig skiftet etter siste krig. Det er bevart flere gamle uthus på tunet. Bua (3x4) er av en alderdommelig type og ble registrert i den store bygningsregistreringen på 1920-tallet. Den vesle bua skal ha blitt flyttet fra husmannsplassen Snaret til Sibilrud. Snaret ble nedlagt i 1865. Dette huset kan følgelig være fra begynnelsen av 1800-tallet, muligens eldre. Bak bua, mot veien er det et skjul som egentlig er ei innebygd bu (ca. 5,5x4). Ombygginga skjedde i 1938. Bua ser ut til å ha hatt sval, slik de gamle buene hadde. Låven består av flere deler med ulik alder. Sauefjøsset i første etasje mot nord er laftet, det samme er fjøsset i sørenden. Låven, som er bygd utenpå, er i reisverk. Det er kjørebru i sneia mot nord.

De yngste delene av låven ble bygd til i 1924, sauefjøsset er fra 1800-tallet. I hamninga vest for tunet ligger et sommerfjøs. Det laftede fjøsset har et tilbygg i reisverk fra 1960- og 1980-åra. Alderen på fjøsset er uviss, men anslås fra andre halvdel av 1800-tallet. I tillegg til den eldre bygningsmassen er det bygd et nytt bolighus, sauefjøs og uthus på tunet.

Begrunnelse for vern: De mange husa på Sibilrud gir tunet et alderdommelig preg. Flere av husa står også umalt, noe som styrker dette inntrykket. Gården er en av de få hvor det fortsatt er en eller annen form for drift i dalføret og kulturlandskapet har fremdeles preg av beitemark og eng. Tunet og kulturlandskapet har stor lokal verdi og bør vernes som helhetlig kulturmiljø. Verneklasse B

***Skrukkeli kapell* (35)**

Kapellet sto ferdig i 1923, tegnet av arkitekt Henrik Nissen med *Isum-kapellet* på Maihaugen som forbilde. Kapellet er laftet og var opprinnelig utstyrt med det gamle kirkeinventaret fra Hurdal kirke. Dette ble, ved restaurering av kirken, ført tilbake dit, og kapellet fikk ny altertavle. Etter utvendig paneling i 1956 er bygningens uttrykk noe endret, men det nasjonalromantiske preget er bevart. Kapellet ble oppført som en gave til Skrukkelia-folket av kammerherre Haaken Mathiesen.

Begrunnelse for vern: Kapellet har både kulturhistoriske og arkitektoniske verdier spesielle for sin tid. Verneklasse C

Lundberg

***Øvre, Oppistua*, gbnr. 39/50 og *Nedre, Nistua*, gbnr. 39/ 47 (36)**

Navnet på gården er muligens en forvanskning av «Lyngberg». Gården ligger ved foten av Lundbergkollen, (736 moh), ved riksveien mot Hadeland like ved Skrukkeli kapell. Lundberg nevnes først som underbruk til Hadelands, dvs Grans prestegård i begynnelsen av 1600-tallet, antakeligvis brukt som seter. I 1698 delt i to bruk, Oppistua og Nistua. De to brukene har i starten delt tun og hus mellom seg. I dag ligger husa fremdeles tett og danner ei lita klynge med hus. Nordstua, som ligger på oversida av veien, ble skilt ut fra Oppistua som eget bruk i 1850. Gårdene var i Mathiesenfamiliens eie fra 1788 til 1970 (Nistua) og 1974 (Oppistua), da brukerne kjøpte av Mathiesen.

Tunene danner verken hver for seg eller samlet noen tydelig firkant slik husa står ei dag. Det er registrert fire eldre bygninger i tunet. Våningshuset i Oppistua er trolig «Larsstua» som ble satt opp av brukeren Lars Kristensen mellom 1856 -66. Huset er ombygd, hevet til 1 ½ etasje

(1920), det har fått ny kjeller, nytt tak, nytt panel og nye vinduer etter 1945. Huset har fortsatt et tydelig «Mathiesen-preg». Våningshuset i Nistua er en midtkammerbygning, trolig satt opp av skogfullmektig Halvor Johansen i 1841, som også bygget ny bu som fortsatt står på tunet. Huset er delvis ombygd, og det er skiftet tak, vinduer og panel i 1948, på samme måte som i «Larsstua». Bua er etter forholda stor (7,2 x 5,6), har to etasjer og trapp inne. Dør er i gavlen. Bua er delvis panelt, umalt og i god stand. Låven i Oppistua er satt opp i 1927, delvis av tømmer fra den gamle låven. De gamle laftesteinene fungerer som fundament på sørsida. Det er både fjøs og stall i bygningen som er i god stand. I tillegg til disse bygningene er det et bolighus til samt låve, garasje og skjul på tunet.

Begrunnelse for vern: Lundberg er blant de eldste gårdsbruka i Skrukkelia. Gården er óg blant de få som ikke er ryddet av finner. Fra 1600-tallet og fram til 1970-åra har brukerne vært husmenn, leilendinger og til sist forpaktere av bruka sine. Skogsarbeid har vært viktig næring attåt jordbruket fram til i dag. Lundberggårdene representerer viktige sider i dalens kulturhistorie. Tunet, som har et alderdommelig preg med flere gamle hus, er omgitt av gammel kulturmark. Til sammen utgjør dette er kulturmiljø som må vernes. Verneklasse B

Vollenga gbnr. 38/69 (37)

Småbruket Vollenga ligger høgt og fritt på nordsida av Skrukkelidalføret. Det har bodd folk på tunet her siden midt på 1700-tallet, og det eldste huset på tunet i dag, bryggerhuset, kan være satt opp av Anders Johansen som kjøpte jorda i 1751. Dette er ei sekslaftet, enetasjes stue med inngang i kammerset og ildsted på skillevegen litt ut fra mønet i stua. Stua har ikke vinduer i kammerset. I 1841 ble det satt opp nytt våningshus også dette ei sekslaftet stue i en etasje, men større og høyere under taket. Dette huset står fortsatt, men er sterkt ombygget, bl.a. ble det bygd på til 1 ½ etasje i 1931. I 1976 ble det lagt aluminiumsplater på taket, utvendig panel og vinduer ble skiftet, sveiterstilsverandaen fra 1931 fjernet og nytt inngangsparti satt opp. Både bua og vognskjulet skal være fra 1843. Begge disse bygningene er i relativt bra stand med tette tak. Driftsbygningen fra 1956 ligger på tradisjonelt vis i tunets nedre kant med avrenning mot innmarka, som i hovedsak ligger i bakkene nedenfor tunet. I de siste tiåra har innmarka her bestått av eldre kulturesseng (tidligere tilsådd) og naturlig slåtteeng. Rundt slåtteengene er det store rydningsrøyser og steingarder, og i nederkant av enga ses fortsatt rester etter den gamle grendeveien som gikk over tunet her. Enga på oversida av tunet ble i 1990-åra brukt som hestebeite av siste bruker av Vollenga.

MEV er eier av innmarka, og i bedriftens inventeringsrapport over kulturlandskap (Botilsrud, 2001) er området omtalt og skjøtselstiltak foreslått.

Begrunnelse for vern: Tunet på Vollenga har flere hus fra før 1850, hvorav tre er lite endret. De urterike slåtteengene har like til de siste åra vært holdt i hevd med tradisjonelle driftsmetoder og har kulturhistorisk, estetisk og biologisk stor verneverdi. Vollenga ble klassifisert i verneklasse 1, dvs. av nasjonal verdi i den nasjonale registreringa av kulturlandskap i 1995. Området har meget stor verdi som kulturmiljø og –landskap.

Tiltak: Slåtteengene holdes i hevd ved fortsatt slått, ingen gjødsling (se også vedlegg 4). Verneklasse B

Rugrota, gbnr. 38/26 (38)

Dette bruket er nabo til Vollenga. Bruket var husmannsplass under MEV til 1955 da brukeren ble selveier. Det ene våningshuset, åttelaftet i 1 ½ etasje, med originale empirevinduer, panelt ca. 1920, er muligens oppsatt midt på 1800-tallet. Låven har tømret fjøsdel mot vest. Låvedelen skal være mye eldre enn fjøset, som ble satt opp i 1930.

Begrunnelse for vern: Tunet med godt bevarte eldre hus ligger fint i terrenget, i et verneverdig kulturlandskap. Det gir et godt bilde av et småbruk i Skrukkelia. Totalt utgjør dette et verdifullt kulturmiljø. Verneklasse B

Skabland, gbnr. 38/7 (39)

Skabland ligger sørvestvendt i dalbunnen mellom rv. 180 og nordenden av Skrukkelisjøen. Navnets opprinnelse er ikke kjent, men det nevnes første gang i 1828 om plassen «Skabbeland». Om Skabland på denne tida var allmenningsbruk, eller hørte til under Skrukkeligårdene (Sørgarden og Nordgarden) som allerede da var i Mathiesenfamiliens eie, er usikkert.

Skogs- og sagbruksvirksomheten i Skrukkelia økte kraftig i løpet av 1800-tallet, og allerede i 1858 var befolkningen i området her så stor at Tostrup-Mathiesen lot oppføre skolestue (se s.25f) for barna.

Barneskolen på Skabland holdt til i denne bygningen til 1954 da den nye skolebygningen sto ferdig. I 1867 satt Tostrup-Mathiesen opp nytt våningshus, et midtpipehus i 1 ½ etasje. I dag brukes begge disse husene som boliger. De har fått nytt panel, vinduer og tak, og er malt i MEV's farger, lys okergult med lys beige belistning.

Begrunnelse for vern: "Verksskolen" på Skabland er en av de første faste skolene i kommunen og fungerte som barneskole i nesten 100 år. Verneklasse C

Jaktvillaen og «Bygdetunet»

På «Haugen» inne i skogen, litt nærmere elva, ligger mathiesenfamiliens jakthytte og private «bygdetun». Den tømrede jakthytta i nasjonalromantisk stil er tegnet av arkitekt Knudtzon. Denne hytta samt ei badstue og ei skogskoie sto ferdig i 1904. De to siste husa ligger på ei lita slette nedenfor jakthytta. Her bygget Haaken S. Mathiesen opp et lite bygdetun av eldre hurdalshus. *Fallahuset* fra Nord-Falla ble revet i 1965 og gjenoppført her med faglig bistand fra Riksantikvaren i 1971. *Fallahuset* er ei såkalt *loftstue*, av samme type som bryggerhuset i Garsjøen. Stua er sekslaftet med inngang fra svala til begge rom. Grua var plassert i hjørnet mellom bakre langveg og skillevegen til koven. Gisle Midttun mente at loftstuene fra Hurdal er fra midt på 1700-tallet. Loftstua fra Falla representerer en hustype det i dag ikke finnes mange igjen av. Registreringene Midttun refererte til, var fra 1920-åra. På det tidspunktet fantes det to liknende i Feiring, en i Ullensaker og en i Lørenskog. I dag er det kun de to i Hurdal som fortsatt finnes. Det er derfor viktig at disse to sikres for ettertida.

I 1972 ble ei bu fra plassen Røsåsbråten flyttet til tunet. Bua hadde opprinnelig hatt to etasjer, men underste delen var for råteskadet til å kunne reddes. Dette er trolig et hus fra begynnelsen av 1800-tallet. Det skal ha blitt flyttet fra enga og opp på tunet i Røsåsbråten da de bygde nye hus der før år 1900. Huset har trolig vært brukt som løe før det ble bu.

I 1982 ble bua fra Øvre Rognstad kjøpt av Mathiesen og flyttet til Skabland. Denne bua har opprinnelig hatt en etasje, og er trolig blitt flyttet og bygd på mens den fungerte som bu på Øvre Rognstad. Dette er uten tvil en gammel bygning - i svalen er årstallet 1811 risset inn, og på bakgrunn av bygningstekniske detaljer, er det blitt spekulert i om den kan være hundre år eldre.

Begrunnelse for vern: Bygningene på «bygdetunet» representerer det ypperste av eldre byggeskikk fra bygda. Som tilflyttede bygninger utgjør de et kunstig miljø, men er blitt reddet fra forråttelse og kan her fortsatt oppleves av bygdas befolkning så vel som av fagfolk og andre interesserte. Dette viktige kulturmiljøet bør sikres varig vern.

Tiltak: For å sikre bygningsmassen mot råteangrep, bør vegetasjonen tynnes slik det er foreslått i MEV's inventeringsrapport (Botilsrud 2001) for «bygdetunet». Det bør også inngås avtale med MEV om at tunet kan åpnes for publikum til bestemte tider. Verneklasse B

Brattlia

Oppistua i Brattlia, gbnr. 34/5 (40)

Brattligårdene ligger, som navnet tilsier, i ei bratt li, et stykke opp fra Riksvei 180 mot Skrukkelia. Gården ligger sydvendt, høyt og fritt, men lendet er bratt. I Brattlia kan det ikke påvises ødegårder fra middelalderen. Gården Brattlia ble ryddet av skogfinner som kom til disse traktene i 1640-50-åra. Finnen Simen Mikkelsen skal ha brent bråter her fra 1651 og ryddet gården. Brattlia ble drevet av denne finneslekta fram til 1790. Da giftet enka etter siste bruker av finneslekt seg med odelsgutten til Lundby Nordre, Nils Kristensen Lundby.

Hennes eldste sønn giftet seg til jord i Garsjøen (som også var finnegård) og solgte sin arveandel til stefaren. Brattlia var ikke lenger på finnehender. I følge tradisjonen må det være denne mannen som satte opp den store hovedbygningen som siden skulle bli kommunehus i Hurdal, "Gamlekommun". Det sies at bygningen ble oppført i anledning hans datters bryllup, men at han aldri fikk gjort den helt ferdig.

Nils tjente gode penger på å leie ut dam og tomter til sagbruk. Fallrettighetene og sagbrukene ble en viktig inntekstkilde for brattlibonden og ga arbeid til mange. I 1832 skilte Nils Kristensen ut en del av eiendommen, Oppistua, som ble kjøpt av datteren Marte Katrine.

Oppistua ligger rett bak tunet i Brattlia og er ikke nevnt som husmannsplass. Det er grunn til å tro at husa her ble satt opp da Marte Katrine tok over og flyttet inn med sin første mann. Hun ble skilt, barnløs, etter få år, og giftet seg på nytt i 1838. Samme året solgte hun unna to plasser, kanskje for å finansiere bryllupet sitt, og i 1854 ble resten av eiendommen solgt til Tostrup-Mathiesen. Etter dette er Oppistua et av Mathiesens mange leilendingsbruk fram til 1923, da brukeren Emil Nilsen kjøpte tunet med nærmeste innmark samt skog av Haaken L. Matheisen. Siden har Oppistua vært i denne familiens eie.

Tunet i Oppistua har fremdeles de fleste husa intakt og i bra stand. Stuehuset, ei treromsstue i en etasje, er lite endret. Til tross for pipeløpets midtplassering er det mye som tyder på at dette er Marte Katrines stue fra 1830-åra. Stua har opprinnelig akershusisk grunnplan med inngang på stuevegen. I dag er det ene kammerset gjort om til kjøkken og inngangen lagt inn gjennom et tilbygg på langvegen. Huset er delvis panelt og har originale rokokkovinduer med håndblåst glass. Inne finnes to originale dører med empiredetaljer på dørblad og gerikter, den ene inngangsdør til stua, det andre mellom stua og kammerset. Panelet i stuerommet er trolig også originalt.

Den laftede låven har treromsgrunnplan med treskelåve mellom høy- og logolv, kjørebua på tvers av langsida, og bindingsverks skåler eller skykuer på hver side av kjørebua. Taket er tett og treskelåven i brukbar stand. Eldre folk som har vokst opp i Brattlia, kan fremdeles huske at det ble tresket med sliul på låven her. Bua er etter forholdene stor og i bra stand, bortsett fra litt råte i østre langveg. Potetkjelleren er delvis nedfallen. Taket og dørkarmene er råtne, men de metertykke vegene av naturstein er intakte. Fjøset og stallen som lå henholdsvis inntil låvens syd- og nordside er dessverre revet. Anlegget er som helhet godt bevart og brukes i dag som fritidsbolig.

Begrunnelse for vern: Både tunet og innmarka i Oppistua vitner om det gamle landbruket. På jordene rundt tunet finnes det store rydningsrøyser og tufter etter hus. Landskapet er fremdeles preget av å ha vært beite- og slåtteland i århundrer, og er som sådan typisk for jordbrukshistoria i Hurdal. Husa er fortsatt i bra stand og framstår nærmest slik de gjorde for snart to hundre år siden. Dette unike kulturmiljøet har betydning ut over eiernes private interesser. Tunet og omkringliggende innmark bør sikres mottiltak som endrer kulturmiljøets kvalitet, eksempelvis riving og hogst av edelløvtrær.

Tiltak: Det bør ryddes i krattskogen som har grodd opp på tunet. Spesielt viktig å fjerne vegetasjonen som står inntil bua og låven. Råtne stokker i buas østveg må skiftes/ repareres. Taket må etterses og defekte takstein skiftes. En bør søke å finne stein som er så lik den originale som mulig. Potetkjelleren må sikres mot ytterligere forfall ved midlertidig opprydding og tildekking inntil restaurering er aktuelt. Stua og låven bør snarest fotodokumenteres. Verneklasse B

Embretsætra, gnr. 32/17 (41)

Dette bruket var seter for Gjøding i 1660-åra. Fast bosetting ble det først da plassen fra 1769 ble brukt som sagemsterbolig. Fra 1924 ble det eget bruk. Stuehuset er ei toromsstue med loft, lite endret, med opprinnelige vinduer og planløsning. Låven er sekslaftet, og fjøset bygd tett inntil låven på tradisjonelt vis med en liten gang i mellom. Samtlige hus kan være oppsatt før 1850. De står upanelt og ubehandlet, og har bølgeblikktak med flis under. Bruket ble nedlagt i 1972. Bygningene trenger sterkt til vedlikehold.

Begrunnelse for vern: Embretsætra er et intakt anlegg med alle husa i uendret stand, et unikt eksempel på en husmannsplass fra midten av 1800-tallet. Verneklasse B

Knaisætra (42)

Knaisætra ligger ca. 5 km fra Hurdal Kirke mot Skrukkelia, høgt oppe lia, syd for Gjødingelva. I eldre dokumenter kalles setra *Berntstømte*, etter mannen som prøvde å rydde gård her på 1600-tallet. Jorda lar seg dårlig dyrke – og allerede i begynnelsen av 1700-åra var Berntstømte blitt seter for Knaigårdene. Fram til 1930-åra var det inngjerdede slåtteenger helt ned til elva.

Da området ble oppmålt av fylkekonseratoren i Akershus i 1972, var det 16 hus på setervangen, 7 størhus og 9 fjøs. Det skal ha stått ei løe i utkanten av området, men den var nedfallen. Husa står ganske tett på vollen som er på ca. 15 dekar. Husa er ikke ordnet i tun til hver bruker, men de fleste har møneretning øst-vest. Samtlige hus er laftet, upanelt med åstak. Etter restaureringer i 1990-åra har de fleste hus igjen fått flistak slik de må ha hatt da de var nyoppførte. Det eldste er muligens fra første halvdel av 1800-tallet, men flere hus ble satt opp i mellomkrigsåra.

Størhusa er sekslaftet, det vil si de har to rom, et koke- og oppholdsrom og ei melkebu og er relativt like i størrelse, mellom 20 og 32 kvadratmeter. De fleste størhusa har også inngang i østre gavlveg og ildsted til venstre for døra. Den øvrige innredning har også vært ensartet, med en fast sovebrisk langs høyre langveg, og hyller på tverrveggen i melkebua. Avstanden til Knaigrenda er så stor at dette har vært ei langseter der det ble separert, kinnnet smør og ystet ost. Midt på 1950-tallet var det full drift på Knaisætra. Men ti år senere, i 1965 var seterdrifta over også her. Et viktig landbrukshistorisk kapittel var slutt. Men husa på Akershus' største og best bevarte seteranlegg sto fortsatt der.

Enkelte størhus ble brukt som feriebolig, men ble til tross for nye krav til komfort, likevel lite endret. Både fylkeskonservators, historielagets og privatpersoners interesse førte i 1991 til revitalisering av setra. I løpet av 1980 og 90-åra er flere hus restaurert, både med nye tak, utskifting av råtestokker og vøling av gulv og ildsteder. Fra sommeren 1991 har en av brukerne hatt kyr på setra og vært budeie sjøl. Tiltaket har både økt turisme og kulturminnevern som målsetning, og et av fjøsa er bygd om til kaférom for servering av rømmegrøt og vafler. En har også søkt å bevare et av størhusa slik det var da den siste budeia forlot dette størhuset i femtiåra, og dette lille "setermuseet" er åpent for publikum om sommeren. Takket være idealisme og pågangsmot har det største og best bevarte seteranlegg i Akershus fått nytt liv, og vi mulighet til å få et gløtt inn i livet på setra.

Begrunnelse for vern: Seterbruket var både økonomisk og kulturelt en viktig del av det gamle jordbrukssamfunnet. I vår region er lite bevart av denne kulturen. Knaisætra er som sådan unik i Akershus. Setervollens vegetasjon er sterkt preget av beite. Kulturlandskapet og seteranlegget her gir et godt bilde av den gamle seterkulturen. Gjenopptak av seterdrifta er en av forutsetningene for bevaringsarbeidet som er utført på Knaisætra i løpet av nittiåra. Arbeidet med videre vern og formidling av denne sida av bygdas historie kan best skje gjennom slik bruk. Knaisætra er vurdert som et spesielt verneverdig område av nasjonal betydning. Setra bør derfor sikres formelt vern.

Tiltak: Setervollen bør utvides noe og holdes åpen ved beite. Verneklasse B

Gjøding og Lundby

Prestegården og kirken ligger sentralt i kulturlandskapet og representerer et kulturmiljø med dype historiske røtter. I området finnes det flere typer automatisk fredete kulturminner som kokegroper, stoplehull etter hus, kullgroper etter jernutvinning, en rekke fangstgraver for elg, steinsetninger (ved Meieriodden) og en ødelagt gravhaug. De arkeologiske funnene tyder på stor aktivitet i området i jernalderen. Sannsynligheten for at det under dagens åkerjord skjuler seg levninger etter aktivitet i andre perioder, er meget stor. I nyere tid har virksomheten i området i sær vært knyttet til Gjødingelva som kraftleverandør, med sagbruk, mølle, teglverk og garverivirksomhet. Samtlige foretak ble imidlertid avviklet før 1900, og sporene etter denne tidlige industrien er for det meste borte.

***Hurdal kirke* (43)**

Hurdal kirke nevnes første gang i skriftlige kilder i 1393. En vet ikke med sikkerhet når denne kirken ble bygget, men det har trolig vært en stavkirke. Det er også usikkert om den "nye" kirken ble bygget på de gamle fundamentene. I 1680-åra var kirken blitt om- og påbygget i flere omganger. Kirken ble utstyrt med ny altertavle i 1674, og i 1684 fikk Ole Brustad (se s.39) koret dekorert i svulmende bruskarokk og med billedfelter med bibelske motiver, trolig malt av Tomas Blix. Etter restaurering i 1950-åra er denne dekoren igjen kommet fram i dagen. Hurdal kirke har også en kleberstein døpefont fra 1100-tallet og et krusifiks fra 1200-tallet.

Kirker bygd mellom 1650 og 1850 anses som spesielt verneverdige, og forvaltningsansvaret tilligger Riksantikvaren.

***Gjøding*, prestegården gbnr.32/136 (43)**

Mye tyder på at dette kan være Hurdals eldste gård. Om gården er oppkalt etter den store "gode" sjøen de kom over, de første som bygde her, eller har navn etter det "gjødde"

- gjødsla - jordstykket, er ikke godt å si. Det er gjort en rekke oldfunn i dette området, så til tross for at gården ikke har et navn som vitner om gudsdyrkelse, kan en likevel anta at "Gjødingr" var bygdas religiøse og verdslige sentrum fra hedensk tid. Som så mange andre steder ble det bygget en stavkirke der det gamle offerstedet eller hovet, kan ha vært. I kristen tid var kirkebakken bygdas sosiale midtpunkt. Gjødinggården har således spilt en viktig rolle i Hurdals historie i mer enn 1000 år. Hovedbygningens eldste del er fra 1837 (opplyst i brev fra Riksantikvaren i forbindelse med fredningssak 1988), men ble ombygget og endret til sveitserstil i 1870-åra. I 1971 fikk bygningen nytt inngangsparti, blant annet ble en moderne tofløyet teakdør satt inn. Huset har i dag nye vinduer i tilpasset stil, det er malt beige-hvitt med lyse grå-blå vinduskarmer. På tunet står ei stolpebu fra før 1837. Driftsbygningen er av nyere dato.

Gjøding fungerer fortsatt som bolig for sognepresten i Hurdal. Hagenanlegget, som grenser til kirkegården, brukes av prestefamilien, men jorda er solgt. Innmarka mot nordvest er i dag anleggsområde for Hurdalssjøen Økologiske Landsby. Virksomheten ved prestegårdstunet er temporær – landsbyen vil etablere seg lenger nordvest i Prestegardsskogen.

Fangstgroper

I området nord og vest for tunet er det registrert et stort antall dyregraver. Gropene er lett tilgjengelige, men vanskelige å få øye på i terrenget.

Begrunnelse for vern: Området med prestegården, kirken med kirkegård, skolen og Gjødingelva er vurdert som et kulturområde av nasjonal verdi. For å sikre det som fortsatt eksisterer av dette viktige kulturlandskapet og dets kulturminner mot ytterligere inngrep, bør området vernes som helhet.

Tiltak: I "Skilt- og skjøtselsplan for fornminner i Akershus" fra 2002 (prioritert plan for formidling av fornminner i akershuskommunene) er fangstgropene ved prestegården et av tre utvalgte fornminner fra Hurdal. Fangstgropene ligger her relativt nær vei, slik at de er mulige å nå for publikum. Kratt og vindfall etter stormen høsten 2001 må ryddes, og skilt med kart og forklaring av gropenes virkemåte, settes opp ved kirken. Verneklasse B

Kjerkekretsen Skole (44)

Skolen i Kjerkekretsen ble flyttet fra Klokkermoen (se s. 63) da det ble bygd ny skole på Lundbyjordet i 1926. Barneskolen holder fortsatt hus i denne stilrene bygningen i nyklassisistisk stil. Da bygningen var ny, var det to klasserom og lærerrom i første etasje, og sløydrom og leiligheter for lærerinnen og skoleøkonomen i andre. Bygningen er godt vedlikeholdt og har stildetaljer i behold.

Begrunnelse for vern: Bygningen er stilren, har godt bevarte detaljer, og har en framskutt beliggenhet. Som skolebygning har den spesielt stor pedagogisk betydning. Verneklasse B

Tidlig industri ved Langårdsfossen i Gjødingselva

I dette vassdragets nedre løp har det vært stor aktivitet fra midt på 1700-tallet da de første kverner og sager ble satt opp, og fram til 1937, da den siste bedriften, smia til Otto Engebretsen Nordby, ble nedlagt. Bonden på Lundby satte både opp sag og mølle på Lundbysida i 1745. Mølla var i drift helt til 1920, og sagrenna som førte vann til virksomhetene på denne sida av elva, er fremdeles synlig. Kammerherre von Krogh hadde

allerede i 1767 oppført ei bygdesag, og i 1780 hadde han satt opp tre kvantumssager nedenfor fossen. I tillegg hadde han ei hjelpesag på Lundbysida. Disse sagene, seks i alt, var i drift samtidig! I 1845 ble imidlertid de fleste borte, da den nye rettighetshaveren, Haagen Mathiesen, flyttet all virksomheten til Rustad. Omtrent samtidig kom det opp ei ny mølle her, kalt «Gållikkvenna» på folkemunne. Det ble anlagt vannrenne til denne mølla ovenfor den gamle sagdammen. Restene etter denne renna er godt synlig i terrenget. Deler av renna ble brukt som vannforsyningsanlegg til Gjødingsgrenda Vannverk til 1984.

I 1850- og -60-åra kom det ny virksomhet på Lundbysida, først et fargereri og deretter garveri og barkestampe som knuste bark til garvinga. I 1900 opphørte fargeriet, i 1910 garveriet, og noen år etter var det også slutt med stampa.

Lenger nede i elva ble det i 1863 anlagt et teglverk. I 1867 ble overtok Hurdal kommune verket og drev det til 1888 da det ble revet.

På fargeritomta satte førnevnte Engebretsen Nordby opp ei smie som han drev til 1937. Med det var det slutt på «industrieventyret» i dette vassdraget.

Begrunnelse for vern: Ut over de to vannrennene og grunnmuren av mølla, er det i dag få synlige spor etter alle disse forskjellige virksomhetene, blant annet pga de endringer av elveleiet som ble gjort i 1950-åra for å gjøre fløtinga lettere. Det er derfor viktig at disse restene sikres vern. Verneklasse B

Arbeiderboligene (45)

De forskjellige virksomhetene er borte, men flere av de små brukene som huset arbeiderne her, står fremdeles.

***Langgård*, gbnr. 32/11**

Omkring 1800 var det på denne plassen sagarbeiderboliger. I 1891 kjøpte brukeren Johan Østerud eiendommen og satte i gang landhandel og bakeri. Som vi har sett, var det stor virksomhet med mange arbeidere i området på den tida. Den eldste delen av våningshuset på Langgård er antakeligvis satt opp av ham, muligens av tømmer fra en eldre bygning. I kjelleren er fremdeles bakerovnen intakt. Østerud dro til Amerika i 1902, og Hurdal kommune overtok eiendommen som så ble brukt som aldershjem, «fattiggård». Etter at det nye aldershjemmet ble bygd, solgte kommunen eiendommen, og bruket er fortsatt i denne familiens eie.

***Moen, Klokkermoen*, gbnr. 32/68**

På slutten av 1700-tallet var brukeren på Moen sagmester på Gjøngsaga. I 1815 ble klokker og lærer Per Johannesen bruker, og fram til 1950-tallet var plassen klokker- og lærerbruk. Hovedbygningen ble brukt som skole i Kjerkekretsen fram til 1835 (se s.25f, om skolevesen). Våningshuset er oppført i sveitserstil i 1893, med midtkammerplanløsning. Bygningen er godt vedlikeholdt og har etter oppussing sveitserstilsdetaljene i behold. I dag er huset delt i fire leiligheter. Uthusa til lærerbruket ble revet på 1950-tallet, og jordveien stykket ut til boligtomter.

Smedstua, gbnr. 32/10

Smed Per Gulliksen brukte plassen som husmannsplass under prestegården fra 1865 til ut i 1890-åra, og våningshuset er trolig satt opp av ham. Siden har det bodd andre håndverkere på bruket. Våningshuset er i dag sterkt ombygd.

Vestby, Garverhemmet, gbnr. 31/23

Dette var bruket til garver Ivar Hansen, som satte opp garveriet ved elva i 1860-åra. Våningshuset er satt opp av ham i 1863. I 1942 tok en av arvingene i Søstua på Lundy over bruket. Våningshuset er påbygd mot nord, det er satt opp nytt inngangsparti, og panel, vinduer og tak er skiftet.

Nordby, gbnr. 31/6

Farger Kristian Olsen fra Toten etablerte seg med fargereri ved Gjøngselva omkring 1860 og drev husmannsplassen under prestegården attåt. Det er trolig han som har satt opp våningshuset, men huset er bygd på både mot nord og sør etter SEFRAK-registrering i 1993. Muligens skjedde første ombygging samtidig med at bygningen ble panelt om i 1951. Ny pipe kom opp i begynnelsen av 1990-tallet. Bygningen er i dag godt vedlikeholdt og er utstyrt med sveitserstilsdetaljer i bislag og listverk. Det er både fjøs og stall, bu og låve på tunet.

Fjøset er fra 1950, og samme år ble låven restaurert og delvis bygd om. Bua har rødmalt panel med hvit belistning som de øvrige uthusa. Brukeren driver med hester og en del av innmarka er beite.

Lundbymoen/ Sagmoen

I sagbrukstida sto det flere sagarbeiderstuer på moen mellom innmarka og elva. I perioden fra 1900 og fram til andre verdenskrig ble området delt opp, og det ble etablert ei rekke nye småbruk her. I 1925 ble den nye skolen i Kjerkekretsen bygd på tomta ned mot veien (se avsnitt om skolevesenet, s. 33).

Begrunnelse for vern: Disse brukene er opprinnelig arbeiderboliger med tilknytning til den tidlige industrien ved elva. En del av bygningsmassen skriver seg fra denne tida. Området har stor kulturhistorisk verdi. Verneklasse C

Lundby (46)

Lundby er en av gårdene i Hurdal fra førkristen tid. Navnet betyr gården ved lunden, og det er rimelig å tolke dette som gården ved den hellige lunden. Nærheten til kirken og Gjøding og tre gravhauger fra jernalder på Lundbys innmark (*Strandhaugen*) styrker en slik antakelse. Gården Lundby var udelt til 1668, da den ble delt i *Nordstua* og *Søstua*. Jorda var teigblandet til 1850-åra da brukerne ble sjøleiere og delte jorda likt mellom seg.

Søstua, gbnr. 31/4.

Hovedbygningen er bygget i flere etapper og framstår nå som en ti-laftet bygning med to pipeløp. Nordre delen, som nå er kjøkken, skal, i følge tradisjonen, være satt opp av første bruker etter deling av gården, dvs før 1700. I grunnmuren under søndre stue er årstallet 1859 risset inn. Under denne siste påbygginga skal bygningen også ha blitt utvidet til to fulle etasjer. Denne utvidelsen sto Ola Larsen for.

Han var en meget driftig bonde, som satte igang sagbruk, og brøt opp mye ny jord i tillegg til at han var kirkeverge. Bygningen har fortsatt en del originale vinduer med glass fra Hurdal

Verk fra denne tida. Nåværende åpne bislag erstattet i 1982 det gamle sveitserstilsbislaget. Bygningen er hvitmalt og i god stand. Bryggerhuset som fungerer som skille mellom tunene, ble flyttet hit fra husmannsplassen Taraldstua i 1900. Denne stua er også meget godt bevart, med gamle bygningsdetaljer i behold. Bua er stor, 6.30 x 6.30 med to dører. I buklokka finnes inskripsjonen 1863. Taket er tekt med tegl fra eget teglverk. Ellers er det også en gammel skåle på tunet, og en stor driftsbygning i tradisjonell stil med rødt panel og hvit belistning. Nedenfor tunet, mot veien, ligger hagen med gamle frukt- og bærbusker. Eieren bor på gården og driver jorda sjøl.

Nordstua, gbnr. 31/30,31

Hovedbygningen i 1 ½ etasje har i dag to pipeløp og midtkammerplanløsning. Eldste delen, mot nord, er trolig satt opp av brukeren Kristen Børgersen Ømark mellom 1760 og 1775. Det var da ei treroms stue med kakkelovn. Utvidelsen mot sør kan ikke tidfestes, men vinduene i første etasje har sen-empirepreg. Arkene mot øst og vest, vinduene i andre etasje, samt nytt panel, skal være fra 1950-tallet.

Bryggerhuset skal ha vært sommerhus før 1945, og ble flyttet til gården da de trengte husrom under oppussing. Den tømrede stua er panelt, har toromsgrunnplan og trolig originale vinduer. Huset er i god stand. Bua har to dører på langsida som vender inn mot tunet. Den er rødt med hvit belistning, som bryggerhuset. I tillegg er det et upanelt, eldre grisehus på tunet. Ved siden av ligger driftsbygningen fra 1961. Den er som de øvrige uthus rødmalt med hvit belistning. Også her bor og driver bonden sjøl.

Begrunnelse for vern: Gårdsmiljøet på Lundby viser oss den tradisjonelle, gamle gården. Tunordningene er lite endret fra gården ble delt på slutten av 1600-tallet. Både hovedbygningene og bryggerhus er av delvis høy alder. De er i tillegg lite endret og godt vedlikehold. Gårdene utgjør et autentisk og meget bevaringsverdig kulturmiljø. Tuna med nærmeste innmark bør vernes. Verneklasse B

Rudsgardene (47)

Navnet Rud - dvs. rydning,- uten sammensetning, tyder på at dette er den eldste gården langs denne sida av Hurdalssjøen. Gården har røtter tilbake til yngre jernalder. Det er finnes både gravrøyser og gravhauger i området. På en haug i Nordstuen står en granittstein med innskrift "Rud Jara Hans 1670". Inskripsjonen skal være laget av daværende bruker av gården, men dette er usikkert. Lars Hansen var også lagrettemann i tvistesaker i bygda. Steinen skal ha blitt flyttet hit av eieren Georg Ruud om lag 1950. Litt sør for gårdstuna ligger *Skriverholmen*, der futen, i følge tradisjonen, hadde sete når han krevde inn skatten i Hurdal. På holmen finnes det også ei gravrøys fra bronsealder eller eldre jernalder.

Rud var udelt til 1724 da bruker og eier Lars Hansen delte den i Norgard´n og Søgard´n. I 1753 ble Norgard´n ble delt i Nordstuen og Arstun, og Søgard´n ble i 1771 delt i Nystuen og Søstuen.

Nordstuen, gbnr. 28/4

Den gamle hovedbygningen som ble revet i 2004, var opprinnelig en midtkammerbygning i 1 ½ etasje, antakeligvis en empirebygningen fra første halvdel av 1800-tallet. Bruker og eier Ola Hansen hadde 10 barn og ervervet en større pengesum gjennom salg av skogrettigheter i 1811. Gamlestua må ha vært trang for den store familien, og salget kan ha gitt mulighet til å

bygge nytt. Bygningen ble hevet til to hele etasjer i 1950-åra, og da ble vinduene i andre etasje skiftet, men belistningen ble holdt i samme stil som i første etasje. Første etasjes viduer var skiftet på et tidligere tidspunkt. Bygningen ble i 2004 erstattet av ny bygning i tilnærmet samme stil og størrelse, på den gamle tufta.

Arstun, gbnr. 28/3.

Det hvitmalt våningshuset ligger på tvers av tunet og fungerer som skille mellom Nordstuen og Arstun. Bygningen ble oppført 1910 i sveitserstil, har midtkammerplanløsning i to hele etasjer, og står om lag som da den ble oppført med to etasjes veranda/bislag inn mot tunet, vinduer og belistning intakt. Driftsbygningen fra 1943 ligger rett overfor våningshuset og skiller tunet fra Nystuen.

Nystuen, gbnr. 28/1

Hovedbygningen ligger som i Nordstuen langs med veien. Dette er også en hvitmalt sveitserstilsbygning, i to fulle etasjer med midtkammerplanløsning, men en del eldre enn hovedbygningen på Arstun. Driftsbygningen fra 1950 ligger nedenfor, retning nord-syd som våningshuset.

Søstuen, gbnr. 28/2

Hovedbygningen her er nyrenovert og har i siste oppussing beholdt det preg bygningen fikk ved påbygning av glassveranda i tre etasjer mot vest i 1920 og fra 1962, da bygningen fikk ark mot øst, ble panelt om og fikk nytt taktekke.

Bygningens nordre del skal være eldst, muligens er dette ”Stuen” som nevnes i skifte fra 1783 etter Lars Jørgensen, siste bruker av Sørgård'n før deling. Bygningen ble bygd på mot sør 1890. Tunet er skilt mot Nystuen med nyere uthus/garasjbygning.

Begrunnelse for vern: Rudsgardene hører med blant de eldste gårdene i dette området og har spilt en viktig rolle i kommunens historie. De fire gårdstuna med hager og store edellauvtrær ligger på rekke etter hverandre langs veien, og oversikt over gårdsanleggene fås best fra sjøen eller den andre sida av Hurdalssjøen. Bebyggelsen er i dag delvis skiftet ut, og samtlige driftsbygninger er av nyere dato, men holdt i tradisjonell stil med rødmalt panel og hvit belistning. Arstun, Nystuen og Søstuen har imidlertid eldre, godt vedlikeholdte våningshus med relativt få endringer. Tunene har stor kulturhistorisk og estetisk verdi, og bør gis formelt vern. Verneklasse B

Viken, gbnr. 26/1,2,3,26 og 27/2,3,4 (48)

Litt syd for Rud, på oversiden av riksveien, ligger Viken. Denne gården var fram til 1904 delt i to bruk, Søstun og Nordstun. I 1904 tok familien Juel over begge brukene og kalte gården etter dette Viken. Gårdsmiljøet framstår i dag som et velholdt storgårdsmiljø. Gårdstunet skriver seg fra tiden Gudbrand Larsen Flaen eide gården, dvs. rundt 1865 – 70. Både bua, bryggerhuset, sommerfjøs og smie fikk han flyttet hit, i tillegg til at han satte opp både hovedbygningen og sidebygningen. Larsen Flaen drev godt, etablerte både sagbruk og mølle og drev landhandel og bakeri i sidebygningen. Han eide også Skaugum i Asker. Både hovedbygningen i to fulle etasjer og den enetasjes sidebygningen, begge med midtkammerplanløsning, har godt bevarte sveitserstilsdetaljer, både opprinnelige og fra 1890-åra. Hovedbygningen fikk da ny veranda, og sidebygningen, som opphørte å fungere som bakeri og butikk, fikk nytt inngangsparti mot sør. Etter dette har bygningen fungert som bolig. I utkanten av tunet ligger forpakterboligen. Dette huset var tidligere våningshus på Søstua og ble flyttet hit i 1940-åra. Denne upanelte, enetasjes stuebygningen har akershusisk plan og detaljer som tyder på at den kan være satt opp tidlig på 1800-tallet.

I tillegg til våningshusene inneholder gårdsmiljøet også andre eldre bygninger. Drengestua og bua ble gjenoppført i 1860-åra, det vil si de er muligens eldre enn 1850. Sommerfjøset ble flyttet hit av samme eier i 1870-åra. Det er også bevart ei smie og melkebu som i dag er ombygd til ferie- og gjesterom. På den andre siden av riksveien ligger en godt bevart potetkjeller. Kjelleren var i bruk til rett etter siste krig. Nytt tak ble lagt i 1975.

Ved Hurdalssjøen ligger gårdens brygge og tuft etter båtstø. Litt nord for tunet, på nedsiden av riksveien ligger *Støen*, en to etasjes tømret midtpipebygning. Dette huset ble bygget av Karen Mathilde Larsen, datter av Gudbrand Larsen Flaen, omkring 1900. Bygningen er lite endret og har fine sveitserstilsdetaljer og listverk, og hører fremdeles til under Viken.

Viken framstår i dag som et iøynefallende, originalt og godt bevart storgårdsmiljø. Hovedbygning og sidebygning er hvitmalt, hovedbygningen med grønn belistning. Grønnfargen fanges opp i de øvrige bygningers listverk. De er ellers rødmalte. Det nybygde grisehus/verkstedet i tegl føyer seg godt inn i tunmiljøet. Hageanlegget er preget av den kondisjonerte klasses stil med hageganger, store løvtrær og prydbusker.

Begrunnelse for vern: Gårdsmiljøet Viken er kulturhistorisk interessant, og et spennende og estetisk godt kulturmiljø som bør bevares. Verneklasse B

Rustad Bruk (49)

Sagbruk

Virksomheten ved Heggefossen i Rustad startet allerede i 1765, da eieren av Sørgarden Rustad leide ut fallrettighetene og rett til tømmerkjøp til christianiaborgeren Hans Moe. Skogen solgte han til kammerherre von Krogh. Moe satte opp ei kvantumsag og ei mølle ved fossen. Saga og mølla ble drevet videre av en Jens Kristian Smidt inntil von Krogh også kjøpte Heggen sag og mølle og tok over fallrettighetene. Han utvidet virksomheten med to kvantumsager til og kalte sagbruket Rustad Sag. I 1803 ble avdøde von Kroghs eiendommer solgt til assessor Haagen Mathiesen. Firmaet Tostup-Mathiesen rasjonaliserte bedriften ved å samle sagbruksdriften i Rustad. Mathiesen kjøpte samtidig Sørgarden Rustad og fikk på den måten også fallrettighetene i Heggefossen. Tostrup-Mathiesen eide nå hele området fra Hurdalssjøen til skogen rundt Øyangen. Rustad Bruk ble utvidet i åra 1854-56 med tre nye flerbladsager (silkesager), og en ny lensedam ble anlagt ovenfor sagene.

Sagbruket hadde nå, i tillegg til silkesagene, også ei ettbladssag til grovere dimensjoner, og var etter tidas standard et moderne sagbruk. Men bare få år etter gjorde dampmaskina fossekrafta overflødig, og Tostrup-Mathiesen flyttet sagbruket til Berger Bruk.

Teglverk

I 1849 startet Tostrup-Mathiesen teglproduksjon ved sjøen sør for Hegga. Leira kom fra Sjøjordsvika ved Rud. Verket produserte murstein og takstein av høy kvalitet, men driften var ikke lønnsom. Teglverket ble nedlagt allerede i 1865. I dag er det kun rester etter fundamentene som synes etter denne virksomheten.

Mølle

Hans Moes mølle fra 1765 er trolig bygd om en rekke ganger, men var i kontinuerlig drift fram til 1930-åra. På slutten av 1800-tallet ble det oppført korntørke og kornmagasin. Ved siden av møllebygningen står «Kontoret», en kvadratisk bygning oppført ca. 1919 til bearbeiding av kornet. Fra samme periode er hvilestallen som skulle huse hestene til de som kom langveisfra for å få malt kornet sitt.

Økende mekanisering av skogbruket skapte behov for verksteder til maskinparken, og mølla ble etter opphør av mølledriften bygd om til dette formålet. Kornmagasinet fungerer i dag som maskin- og vedlager for MEV driftsenhet på Rustad.

Lensedam

Dammen ble bygget for å samle opp tømmeret som ble fløtet nedover Hegga før skjæring på sagbruket. Lensedammen var ferdig i 1852. Den ble ødelagt av flom i 1927. Etter dette ble restene i elva fjernet slik at tømmeret kunne fløtes ned det opprinnelige elveløpet. I dag er det bare rester av tørrmuren igjen.

Båthus - vinteropplag

Helt fra 1860-åra har stranda på Rustad fungert som vinteropplag for fløterbåtene. De store båthusene står fremdeles og brukes i dag som maskinlager. Etter at elvefløtinga tok slutt i begynnelsen av 1960-åra, ble tømmeret fraktet hit med lastebil for videre fløting på Hurdalssjøen og videre nedover Andelva. Langs veien litt opp for stranda står den vesle bua «Bi litt» der tømmeret som ble trukket på land for å skjæres på saga, ble registrert. Bua er restaurert og satt opp igjen på sin opprinnelige plass i senere tid.

Bolighus på verksområdet

Jaktvillaen

Da Mathiesen kjøpte Søgården Rustad, ble den nyoppførte hovedbygningen flyttet ned til verksområdet. Dette er en åttelåftet midtkammerbygning i 1 ½ etasje. Bygningen ligger litt opp i lia ovenfor bruksområdet med utsikt over Hurdalssjøen. Den skal ha vært brukt som jaktvilla og forstmesterbolig. Bygningen er bygd på mot nord, men er ellers lite endret og meget godt vedlikeholdt. Huset brukes i dag av familien Mathiesen som bolig. På tunet bak huset står det to buer som er flyttet hit av Jørgen Mathiesen mens han bodde her. Det er uvisst om buene opprinnelig har stått i Hurdal.

«Nøysom»

Dette huset ligger litt ovenfor Jaktvillaen, og ble muligens satt opp som bolig for bruksfullmektig G. Nilsen da han begynte på Rustad i 1878. I 1950 ble bygningen bygd på mot nord og ble panelt. Noen av vinduene kan være originale. Bygningen er godt vedlikeholdt og har etter opphør av sagbruksvirksomheten vært brukt til forstmansbolig.

«Assistentboligen»/ skolen

Denne bygningen, som ligger på nordsida av veien rett nedenfor Samvirkelaget, ble bygd som skole for Rustadgrenda i 1870. Det var skole her til 1910, da den nye folkeskolebygningen nord for Grindbråten sto ferdig. Etter dette har bygningen vært bolig for ansatte i MEV. Bygningen er påbygd og panelt, og det er skiftet vinduer og lagt nytt tak etter siste krig.

Forstmesterboligen

Forstmesterboligen ligger utenfor selve bruksområdet. Huset ble bygget av MEV i 1920 til forstmester Wergeland etter tegninger av arkitekt Nissen. Huset er lite endret og framstår med de fleste bygningsdetaljer, vinduer og belistning intakt. Det er meget godt vedlikeholdt. Bygningen er i dag privatbolig.

Begrunnelse for vern: Kulturmiljøet på Rustad Bruk er unikt i Hurdal. Her har det vært drevet kontinuerlig virksomhet knyttet til skogsdrifta fra midt på 1700-tallet og fram til i dag. Mange av de opprinnelige driftsbygningene står fremdeles, de fleste godt vedlikeholdt, i tillegg til funksjonærboliger og skole. Denne bedriften ga arbeid til store deler av bygdas arbeidere, husmenn og leilendinger, både som sagnarbeidere, huggere, fløtere og kjørere. For å sikre dette vitnesbyrdet om tidligere arbeiderliv i Hurdal for ettertida, foreslås hele området som har vært berørt av de ulike aktivitetene, vernet. Enkelte objekter er i oversiktsskjemaene oppført i verneklasse C, mens området som helhetlig kulturmiljø er vurdert i Verneklasse B

Rustadgrenda

Livet i Rustadgrenda har i nyere tid vært preget av tømmer- og sagbruksdriften. Fra slutten av 1700-tallet hadde størstedelen av befolkningen arbeid i tilknytning til skogen, med hogst, fløting og på sagbrukene. I 1846 kjøpte Tostrup-Mathiesen Søgården Rustad, og plassfolka ble leilendinger under bedriften. Mange "kjøpte seg fri" i 1923. Flere av brukene, som Finngården, "Pers" (Myrvoll), Bergset og flere til, ble etablert som småbruker-skogsarbeider-sagarbeiderhjem etter at sagbrukene kom i drift. I 1865 hadde 42 familier utkommet sitt fra sagene her. Siden, når sagene her ble nedlagt og hovedvirksomheten flyttet til dampsga på

Berger Bruk i Eidsvoll, fikk mange arbeid der, men fortsatte å bo i Rudstadgrenda. Dette området er det eneste av arbeidermiljøene i Hurdal som fortsatt eksisterer.

Bebyggelsen i Rustad er mye endret. Det er bygd mange nyere eneboliger på de tidligere skogs- og sagarbeiderbrukene. Sørgarden Rustad ligger litt oppe i lia med brukene spredt rundt. Nordgarden Rustad ligger, som navnet antyder, lenger mot nord med brukene Tajet, Tajetbråten og Øverbakken mot nord og vest. Tidligere gikk bygdeveien, Hamningveien, strake veien mellom Sørgarden og Nordgarden. Denne veien er ikke lenger farbar for biler, men brukes av grendas folk og brøytes vinterstid. Nybygging og den nye veien til Tajet gjør at området mer "utflytende" og mindre verneverdig som kulturmiljø. Unntaket er småbruket Lund.

Lund, gbnr. 25/48 (50)

Lund var husmannsplass under Sørgarden Rustad og første kjente husmann var Nils Hansen som brukte plassen 1795. I 1846 kjøpte Tostrup-Mathiesen Sørgarden Rustad. Neste kjente bruker, i 1865, var Anders Nilsen. Han var snekker og leilending. Bruket har vært drevet av samme familie i fem generasjoner. Brukeren kjøpte plassen av Mathiesen i 1953.

Den gamle stuebygningen på Lund er ei toroms, sekslaftet stue i en etasje, en bygningstype som var vanlig på små plasser fra slutten av 1700-tallet. Bygningen er lite endret, med opprinnelig planløsning, og vinduer og umalt panel. Vedlikeholdet er nå dårlig med blant annet en del råte i panel og vindskier. Tømmerlåven har tradisjonell planløsning med stall i den ene enden, kjøring og treskegolv midt på med høygolv på hver side. Denne bygningen kan være satt opp samtidig med stuehuset. Fjøset ble satt opp i 1936 og er bygd inntil låvens langside mot veien. På tunet står det også ei lita bu. Bua ble, i følge innskrift i under mønet i vestgavlen, bygd i 1853. Det har også stått ei drengestue på tunet, men denne ble flyttet til Sandsnesseter i 1963. Nytt bolighus ble bygd i 1960.

Begrunnelse for vern: Denne husmannsplassen er en av de få med de alle hus fra om lag samme periode intakt. Alle husa står på det nærmeste uendret. Kulturmarka omkring består av eng og havning, med store edelløvtrær. Dette er et unikt kulturmiljø som ikke må gå tapt.

Tiltak: Alle husa trenger til snarlig restaurering. Kratt som står inntil husvegene må fjernes for å forhindre fukt og ytterligere råteangrep. Verneklasse B

Øyangen og Jeppedalen

Jeppedalen er ei lita grend langs nordsida av sjøen Øyangen. Grenda ligger avsides og langt fra andre bygder. På begge sider av innsjøen er det skog så langt øyet rekker. De første som bosatte seg her i nyere tid, var skogfinner. I villmarka her etablerte de et lite samfunn for seg sjøl. Disse skogsområdene var krongods, og hadelendingene hadde hatt allmenningsrett i området i uminnelig tid.

Den første gården finnene tok opp, kaltes «Øyangen» etter sjøen. Men gården skal ha ligget litt øst for innsjøen. Denne gården ble solgt til Eidsvollsfuten på slutten av 1600-tallet, og hans etterkommere brukte jorda til seter. Fast bosetning på gården opphørte, og husa forfalt. I dag er det ingen synlige spor etter denne gården. Siden ble grenda kalt etter finnen Jeppe Amundsen som ryddet plassen Jeppedalen og var husmann under Øyangen. Denne plassen ble etterhvert delt i Nordplassen og Nedre Jeppedalen. Det var også finner på Tomta, en plass litt lenger øst i skogen. Dette bruket ble nedlagt som bruk i 1970-åra, og husa er nå revet.

Øyangsdammen (51) og Heggetjernsdammen (52)

I løpet av 1800-tallet fikk skogen stadig større betydning som næringskilde både for skogeiere og arbeidstakere. For småbrukerne her og i Skrukkelia var skogsarbeidet en forutsetning for å klare seg. De store skogeiendommene rundt Øyangen har vært i familien Mathiesens eie siden 1803. MEV demmet opp Øyangsvassdraget slik at det ble lettere å fløte tømmeret nedover elva. Øyangsdammen i enden av Øyangen er et imponerende og godt vedlikeholdt damanlegg. Oppdemming var nødvendig for å skaffe nok vannføring i Hegga for fløting. På den ene sida av demningen er det en åpning med ei tømmerrenne nedenfor. Når denne ble åpnet, fosset vann og tømmer i stor fart nedover elva. Langs elva sto fløterne klare til å hjelpe tømmeret videre ned til Hurdalssjøen. Demningen i enden av Heggetjernet fungerte på samme måte. Både ved Øyangsdammen og ved Heggetjernet ble det på begynnelsen av 1900-tallet satt opp damvokterstuer, og etter hvert kom det også koier for skogsarbeiderne. Koia ved heggetjernet og den vesle *Andetjernstua* på 4 x 5,70 m er blant de siste som er igjen. Skogsdrifta gjennomgikk store endringer i løpet av 1900-tallet. 1963 var det slutt med fløting i elvene i Hurdal. Etter dette ble tømmeret fraktet med bil på skogsbilveier.

”Egne Hjem”

Situasjonen for skogsarbeiderfamiliene var ofte vanskelig. I Lia oppførte Mathiesen to arbeiderboliger med flere leiligheter i hvert hus. Godseier Jørgen Mathiesen fikk også utarbeidet et typehus som arbeiderne ble gitt billige, langsiktige lån til. Planen var å legge husene sammen i små grender. Det ble oppført om lag tretti slik hus i Hurdal i løpet av krigen og fram til midt på femtitallet. I Lia i Jeppedalen ble det bygd fire hus av denne typen.

Jakt og friluftsliv – Prinsehytta (53)

Landskapet i Jeppedalen er storslått og uberørt. Allerede i på slutten av 1800-tallet oppførte Haagen C. Mathiesen ei jakthytte ved sjøen nedenfor Jeppedalsbrukene. Den såkalte *Prinsehytta*, som ligger like ved siden av, skal ha blitt oppført som gjestehytte for en svensk prins på besøk i Norge i 1905. Men prinsen la ikke turen om Jeppedalen. I 1970-åra inntok imidlertid vår egen kronprins hytta. Kongefamilien fant her et fristed, skjernet for pressen og andre nysgjerrige. Veien til dalen var stengt med bom og kun med nøkkel eller spesialtillatelse fikk man passere bommen nede i Rustadgrenda. Slik har denne dalen vært utilgjengelig for andre enn de som bor her eller har hatt sitt virke i MEV's skoger. I dag er veien åpen for alminnelig ferdsel.

Begrunnelse for vern: Kulturminnene i Jeppedalen synliggjør skogens betydning i Hurdal. De urørte skogstrekningene var meget godt egnet for skogfinns svedjebruk. Når skogsdrift ble økonomisk bærende for eierne, ble vassdraga bygget ut slik at tømmeret kunne fløtes til sjøen og videre til sagbrukene og cellulosefabrikkene ved Andelva. De synlige restene etter denne virksomheten må sikres for ettertida. I denne vesle grenda ble de store sosiale forskjeller både tydeliggjort - og i visse situasjoner utvisket. Her finner vi vitnesbyrd både om skogsarbeidernes slit og borgerskapets, ja endog de kongeliges, fritidskultur side om side. Samlet utgjør dette et sammensatt og unikt kulturmiljø. Bærende elementer i miljøet som Øyangsdammen, Heggetjernsdammen med damvokterhytte, Andetjernerstua og Prinsehytta (hele anlegget) bør bevares. Verneklasse B

Søstun Vestlia, gbnr. 24/6 (54)

Småbruket Vestlia ligger i ei østvendt li i skogen vest for Tajet, mellom Jeppedalen og Rustadgrenda. Navnet er derfor på et vis misvisende, men sett fra nærmeste nabogård i Rustadgrenda blir det mer forståelig. Vestlia ble tatt opp som finnetorp midt på 1600-tallet. I

1690 kjøpte brukeren jorda, men bruket kom siden på futehender, inntil det i 1803 ble kjøpt av Tostrup-Mathiesen. Gården ble delt i to bruk, Nordstun og Søstun i 1770.

I 1920 brant husa på Nordstun, og husa som står her i dag, er satt oppe etter dette. Brukeren av Søstun kjøpe så gården tilbake i 1923, men eiendommen ble siden kjøpt tilbake av MEV. Etter at bruket ble fraflyttet i 1970-åra, har det stått ubebodd. MEV har nå gitt huset med tomt til Rustad Vel og Skogen Idrettslag som ønsker å bevare bruket og benytte det til friluftsfornål.

På Søstun står kun våningshuset igjen. Det er i dag en 1 ½ etasjes sekslaftet bygning med trapp til andre etasje i utvendig innebygget bislag. Pipa står om lag midt i bygningen med grue i stuerommet i første etasje. Bortsett fra trappeløpet ser huset med andre ord ut som et midtpipehus. Huset fikk dette utseende ved påbygging i 1920 og 1925, da det ble utvidet fra pipa nordover, og andre etasje og utvendig trappehus satt opp. Den laftede skillevegen mot sør ble fjernet innvendig. Antakeligvis har dette vært ei enetasjes, nærmest kvadrastisk toromsstue med peis i hjørnet mellom stuerommet og kammerset. Dette var en vanlig stueform på husmannsplasser og mindre bruk. Brukeren Hans Johannesen Jeppedalen skal ha bygget nye hus i 1880, og trolig er dette stua han satte opp.

I utkanten av innmarka nedenfor tunet er det flere store rydningsrøyser. Kulturlandskapet har preg av hagemark og engslått. Lauvskogen i skråningen nedenfor enga bærer preg av lauvhøsting. Innmarka blir i dag beitet av ungdyr.

Begrunnelse for vern: I løpet av de siste åra har frivillige sørget for bevaring av bygningen. Til tross for avsides beliggenhet, er det nå mulig for bygdefolket å oppleve stemningen på et tradisjonelt drevet småbruk. Kulturmarka her har stor natur- og kulturhistorisk verdi og bør bevares.

Tiltak: Det bør settes i gang skjøtselstiltak for å opprettholde preget av beite- og slåttemark.
Verneklasse B

2.2 Andre kulturminner - enkeltobjekter

Andre kulturminner

Damhaughyttene, depotbrakker (55)

To depotbrakker for flyslipp til hjemmestyrkene på Hadeland under andre verdenskrig. Enkle, panelte reisverkshytter, oppført 1943. Hyttene ligger i skogen vest for Damhaugen mot Hadeland, øverst i Skrukkelia. Det er satt opp minneplate ved Ostetjernsveien.

Slipp-plass (56)

Målområde for flyslipp til hjemmestyrkene under andre verdenskrig. Selve slippstedet var på Knuvelbeitmyra, litt nordvest for Tisjøveien. Stedet er markert på en stor stein ved veien med minneplate og det norske flagg malt på steinen.

Begrunnelse for vern: Okkupasjonsåras betydning i lokalsamfunnet blir virkeliggjort gjennom fysiske minner, og de få som fortsatt finnes, må vernes. Verneklasse B

Litteratur

- Botilsrud, Morten: Inventering av et utvalg representative kulturlandskap på eiendommene til Mathiesen Eidsvold Værk ANS, Hovedprosjekt v/Høgskolen i Gjøvik 2002
- Christensen, Arne Lie: Den norske byggeskikken, Oslo 1995
- ” ” ” : Det norske landskapet, Oslo 2002
- Christie, Sigrid og Håkon,: Norske minnesmerker. Norges kirker, Akershus b. I, Oslo 1969
- Flaen Sag og høvleri A/S 50-år 1951 – 2001 Jubileumsskrift
- Grimsrud, Øistein Sandvik: Hurdal Glassverk (i Vi og Verket, 1966)
- Haugen, Bjørn Sverre Hol: Midtpipehus av Eidsvoll-typen. Hovedoppgåve i Etnologi, UiO 2003
- Holme, Jørn: Kulturminnevern. Lov. Forvaltning. Håndhevelse. I og II Økokrim 2001
- Horgen, J.E. og Våge, J.: Akershusiske låver 1870 – 1970, NINA/NIKU 2000
- Kulturminner og kulturmiljøer. Plan- og bygningsloven, Riksantikvarens rapporter nr.29 2001
- Kulturminnevernplan, Gjerdrum kommune, høringsutkast juni 2001
- Midtun, Gisle: Gårdsanlegg, hus, innbo. Norske bygder. Romerike II, Bergen 1934
- Mølmen, Øystein: Den gamle elgfangsten i Mathiesen – Eidsvold Værks skoger, 1989
- NOU 2002:1 Fortid former framtid. utfordringer i en ny kulturminnepolitikk
- Norske gardsbruk Akershus fylke, Oslo 1967
- Pedersen, Ragnar: Seterbruket på Hedmarken. Hamar 1974
- Sejersted, Francis: Fra Linderud til Eidsvoll verk, bind III, Oslo MCMLXXIX
- Skilt- og skjøtselsplan for fornminner i Akershus, Akershus fylkeskommune 2002
- Smidt, Lene og Wilhjelm, Hanne: Mitt hus er din utsikt, Statens byggeskikkutvalg, 1998
- Solheim, Svale: Norsk sætertradisjon. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. 1952
- Stigum, H.: Hus og gårdsanlegg i Eidsvoll
- Sundt, Eilert: Om bygnings-skikken på landet i Norge. Kristiania 1863-65 Ny utg. Oslo 1976
- Tveter, Olav: Hurdal Bygdebok, b. I og II, 1973 og 1958
- Vedlikehold av fredede og bevaringsverdige bygninger. Informasjon fra Riksantikvaren 1987
- Visted, K. og Stigum, H.: Vår gamle bondekultur, b.I 1971

Upubliserte manus:

Tanberg, Ragnar Andreas: Erindringer fra Hurdals Verk, Oslo 1967